

DEMOGRÁFIA

50. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2007

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ŐRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ŐRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

SÁGHI GÁBOR

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Hablicsek László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére	7
Janky Béla: A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében	55
Durst Judit: Több a kára, mint a haszna: születésszabályozás a „gettóban”	74
Gödri Irén: A bevándorlókkal szembeni attitűd és az egyéni értékbeállítódás összefüggései	104

IRODALOM

KÖNYVEK

Régnier-Loilier, Arnaud: <i>Avoir des enfants en France. Désirs et réalités.</i> (Gyermekvállalás Franciaországban. Vágyak és valóság.) INED, Párizs, 2007. 270 p. (Makay Zsuzsanna)	142
--	-----

FOLYÓIRATCIKKEK

Avdeev, A. – Blum, A. – Troitskaia, I.: Le mariage paysan russe au XIX ^e siècle. (Az orosz paraszti házasság a XIX. században.) <i>Population</i> , 59. 2004/6. 833–876. (Óri Péter)	146
Manton, K. G. – Xiliang Gu – Lamb, V. L.: Long-Term Trends in Life Expectancy and Active Life Expectancy in the United States (A várható élettartam és az egészségesen várható élettartam hosszú távú trendjei az Egyesült Államokban), <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/1. 81–105. (Keres Nikolett)	148
Zimmermann, A. C. – Easterlin, R. A.: Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. (Boldogan élnek, amíg meg nem halnak? Együttélés, házasság, válás és boldogság Németországban.) <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/3. 511–528. (Pályi Ildikó)	150
Bongaarts, J.: How Long Will We Live? (Milyen hosszú ideig fogunk élni?) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/4. 605–628. (Benke Zoltán)	153
Billari, F. C. – Kohler, H-P. – Andersson, G. – Lundström, H.: Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. (A határ közelítése: a késői és a nagyon késői termékenység hosszú távú trendjei.) <i>Population and Development Review</i> 33. 2007/1. 149–170. (Spéder Zsolt)	157

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	159
Demography	159
European Journal of Population	160
Genus	160
Journal of Marriage and the Family	161
Population	163
Population and Development Review	163
Population Research and Policy Review	164

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

László Hablicsek: Experimental calculations for the spatial characteristics of the Roma population and its projection till 2021	7
Béla Janky: Factors determining the Roma women's early childbearings	55
Judit Durst: The disadvantages outweigh the advantages: birth control in the "ghetto"	74
Irén Gödri: Relations between attitudes toward immigrants and views on general values	104

REVIEW

BOOKS

Régnier-Loilier, Arnaud: <i>Avoir des enfants en France. Désirs et réalités.</i> (Having children in France. Desires and realities.) INED, Párizs, 2007. 270 p. (Zsuzsanna Makay)	142
---	-----

ARTICLES

Avdeev, A. – Blum, A. – Troitskaia, I.: Le mariage paysan russe au XIX ^e siècle. (The Russian peasant family in the XIX th century.) <i>Population</i> , 59. 2004/6. 833–876. (Péter Óri)	146
Manton, K. G. – Xiliang Gu – Lamb, V. L.: Long-Term Trends in Life Expectancy and Active Life Expectancy in the United States. <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/1. 81–105. (Nikolett Keres)	148
Zimmermann, A. C. – Easterlin, R. A.: Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/3. 511–528. (Ildikó Pályi)	150
Bongaarts, J.: How Long Will We Live? <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/4. 605–628. (Zoltán Benke).....	153
Billari, F. C. – Kohler, H-P. – Andersson, G. – Lundström, H.: Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. <i>Population and Development Review</i> 33. 2007/1. 149–170. (Zsolt Spéder)	157

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	159
Demography	159
European Journal of Population	160
Genus	160
Journal of Marriage and the Family	161

Population	163
Population and Development Review	163
Population Research and Policy Review	164

Reproduction permitted only with indication of source.

Manuscripts are not kept or sent back.

KÍSÉRLETI SZÁMÍTÁSOK A ROMA LAKOSSÁG TERÜLETI JELLEMZŐINEK ALAKULÁSÁRA ÉS 2021-IG TÖRTÉNŐ ELŐREBECSLÉSÉRE¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Bevezető

Minden jel szerint a magyarországi roma népesség demográfiai jellemzői hosszabb ideje igen jelentősen különböznek az átlagostól, és ezek a különbségek eltérő népességfejlődési tendenciákban is kifejezésre jutnak. Igencsak sürgető tehát népesedési helyzetük megismerése, egy reális jövőkép felvázolása.

Miközben a fenti sommás megállapítás feltétlenül igaznak tűnik, a helyzet az, hogy nem tudjuk pontosan, kiket is illetünk a roma/cigány jelzővel Magyarországon. Nincsenek ugyanis olyan objektív ismérvek, amelyek alapján valakiről „kétséget kizáróan” el lehet dönteni: ebbe a résznépességbe tartozik vagy sem. A bizonytalanságot jelzik a különböző elnevezések is. A cigányokat Angliában *gipsy*nek nevezik, mivel egy időben Egyiptomból származónak tekintették őket (*egyptus*). A spanyolok *gitanó*t, a portugálok *ciganó*t mondanak, Franciaországban a *bohémien* (cseh) nevet adták nekik. A németalföldiek *ungern*nek, vagyis magyarnak nevezték el a cigányokat, mivel Magyarországról mentek oda. Dániában és Svédországban a *tatern* (tatárok), a finnknél *mustalainen* (fekete) volt az elnevezés a Révai Lexikon szerint.

A cigányok magukat *romának* nevezik, ami *embert* jelent. A cigányságot 1990 óta a szakirodalomban és a mindennapos életben egyaránt egyre gyakrabban „roma kisebbség”, „roma népesség” megnevezéssel illetik. Ugyanakkor a magyarországi roma kisebbségről rendelkezésre álló felmérések, statisztikai adatok szinte kivétel nélkül a „cigány” megjelölést használják. A tanulmányban leginkább a „roma” megnevezéssel élünk, és csak időnként, egymás szinonimájaként alkalmazzuk a különböző változatokat.

A roma népesség statisztikai meghatározására, a nem roma népességtől való megkülönböztetésére lényegében négy módszert alkalmaznak. Lehet szólni 1) cigány anyanyelvű népességcsoportról, 2) cigány nemzetiségű résznépességről. Ezek az információk általában csak önbevallásból származhatnak. Lehet – de

¹ A tanulmány a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megrendelésére készült kutatásra támaszkodik. A kutatásban közreműködött Gyenei Márta és Kemény István.

csak szigorúan statisztikai célokra, egyének (hátrányos, pejoratív) megkülönböztetésére nem – valakiket cigánynak kategorizálni: 3) statisztikai adatfelvétel során a kérdezőbiztos véleménye alapján, vagy 4) az illető egyének, háztartások lakókörnyezetének véleménye alapján. A besorolás mindkét esetben történhet a kérdezettel együttműködve, vagyis rákérdezve, hogy ez számára elfogadható-e.

A négyféle adatfelvételi eljárás nem ad összehasonlítható eredményeket. Közismert, hogy a hazai cigányság létszámának közvetlen népszámlálási információk alapján történő meghatározása – mind a nemzetiség, mind a nyelvismeret alapján – problematikus. A magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségekhez tartozók közül a cigányság nagymértékben elvesztette ősei nyelvét. A népszámlálások szerint a csak egy nyelvet beszélő cigányok anyanyelve döntően a magyar, a két vagy több nyelvet beszélők körében pedig gyakori, hogy az egyik nyelv magyar, a másik pedig annak a környező nemzetnek a nyelve, ahol ők viszonylag hosszabb időt töltöttek a magyarországi betelepülést megelőzően. A „nemzetisége” kérdésre is a „valóságosnál” jóval kevesebben jelölik meg a cigányt.

A népszámlálási bevallások problémái miatt a cenzusadatokat más, általában reprezentatív módszerű vizsgálatok, egyéb összeírások adataival együtt értékelik. Az utóbbi időben kerültek előtérbe a becslések, miután a legkülönbözőbb források összevetésével sem sikerült a hazai roma népesség demográfiai helyzetének átfogó jellemzése.

Tanulmányunkban a hazai roma népesség demográfiai jellemzőit kétféle értelmezés szerint fogjunk tárgyalni, elkülönítve a magukat roma nemzetiségűnek mondókat és a mások által romaként azonosítottakat. Vizsgálatunk célja kettős:

- a roma nemzetiségű népesség jellemzőinek vizsgálata;
- a romaként azonosított népesség jellemzőinek becslése és előreszámítása.

Nyilvánvaló, hogy a kutatás politikai hasznosulása szempontjából a második a fontosabb. Ha igazolódik az az előfeltevés, hogy a romának besorolt népesség egészében hátrányos helyzetű, akkor a roma nemzetiségű népességhez képest (amelyre nézve ez a hátrányos helyzet az elemi statisztikai mutatószámok alapján eredendően fennáll) a politikának egy jóval nagyobb, mintegy háromszor akkora népességszemponttal kell foglalkoznia.

A nyelvi-nemzetiségi roma népesség

A legutóbbi két népszámlálás feldolgozásával² a roma nemzetiségű népesség *munkaerő-kínálati* adatbázisát hoztuk létre. Ez az alábbiakat tartalmazza:

- roma nemzetiségű népesség nemek és ötéves korcsoportok (0–4, 5–9, 80–84, 85+ évesek) szerint, az 1990. és 2001. évi népszámlálás, a főváros és a megyék (20 egység), a 7 régió és Magyarország összesen;
- ugyanebben a rendszerben a korcsoportokat felbontottuk *befejezett* iskolai végzettségi szintek szerint: 8 osztálynál kevesebb, 8 osztály, szakmunkás, középiskola érettségivel, felsőfokú végzettség;
- az egyes ismérvcellákon belül további bontást végeztünk gazdasági aktivitás szerint: gazdaságilag aktív, gazdaságilag nem aktív.

A vizsgálat során nemcsak a demográfiai, hanem az iskolázottsági és aktivitási jellemzőkkel is foglalkoztunk, nemcsak a népességszámokra, hanem a komplett munkaerő-kínálatra is előrebecslést készítettünk, de jelen tanulmányban – terjedelmi okok miatt – a demográfiai tényezőkre szorítkozunk.

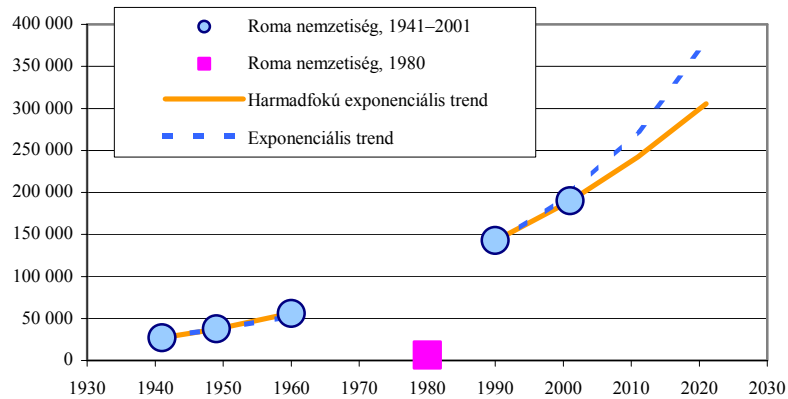
Létszámtrendek, 1941–2001

Tekintsük át visszamenőlegesen a roma/cigány nemzetiségű népesség létszámának alakulását! Ilyen kérdés 1941-től szerepelt a népszámlálásokban, és az adatsort az I. ábra mutatja be.

Eszerint a roma nemzetiségű lakosság száma 1941 és 2001 között hétszerezére nőtt. A növekedés mindazonáltal nem teljesen exponenciális, a harmadfokú trendillesztés sokkal jobb eredményeket ad (miután a paraméterek száma is több). Ha elfogadjuk, hogy jövőbeli létszám a két trend kijelölte intervallumba esik, akkor azt mondhatjuk, hogy 2011-ben 240–280 ezer fő, 2021-ben 300–380 ezer fő között lehet a magát roma nemzetiségűnek vallók száma. Az ismert hármas szorzóval tehát, ami a nemzetiségi és a besorolás szerinti roma népesség létszáma közötti arányt fejezi ki, tizenöt-húsz év múlva 900 ezer és 1 millió 100 ezer fő közötti romának kategorizált lakost becsülhetnénk!

Mitől emelkedett és emelkedhet a jövőben ilyen gyors ütemben és ilyen nagymértékben a roma nemzetiségű népesség? Világos, hogy a demográfiai tényezők (magas természetes szaporodás) adják a növekedés fő forrását, de emellett szóba kerülhet a nemzetközi vándorlás és az identitásváltás mértékének változása (emelkedése) is.

² Köszönet illeti *Czibulka Zoltánt*, a KSH Népszámlálási főosztály volt vezetőjét a kutatás támogatásáért, az adatfeldolgozások engedélyezéséért, *Pachmann Zsuzsannát*, *Szirmai Péternét* és *Vácsi Barnabást* az adatfeldolgozások elvégzéséért.

A népszámlálás éve	1941	1949	1960	1980	1990	2001
A roma nemzetiségűek száma	27 033	37 598	56 121	6 404 (?)	142 683	189 984

I. A roma/cigány nemzetiségű népesség száma a népszámlálásokban, 1941–2001

The number of the Roma/gypsy population according to the population censuses, 1941–2001

A nemzetközi vándorlástól nem tekinthetünk el, hiszen a bevándorlók között lehetnek magukat romának vallók. Viszont jelenlegi ismereteink alapján az már nehezen képzelhető el, hogy az utóbbi időszakban igen nagy számú roma nemzetiségű bevándorló érkezett volna Magyarországra.

A létszámnövekedés (részleges) forrásaként sokkal inkább szóba jöhet az identitás-vállalás mértékének emelkedése. Az 1990-es években a „roma kérdés” eléggé exponálódott, hiszen a hazai cigányság kétségtelenül a rendszerváltozás (első időszakának) nagy vesztesei közé tartozik. Azt várhatjuk, hogy erősödött a romák öntudata, és 2001-ben nagyobb gyakorisággal vállalták hovatartozásukat, mint 1990-ben.

Ezzel együtt a létszámemelkedés döntő tényezője minden bizonnyal a magas természetes szaporodás.

A roma nemzetiség 1990 és 2001 közötti létszámváltozásának demográfiai elszámolása

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a roma nemzetiségű népesség 1990 és 2001 közötti változásáról, kísérletet teszünk a *demográfiai elszámolásra*. Mit jelent ez? Megpróbálunk egy szokásos népesség-továbbszámítást végrehajtani,

azaz 1990-től elindulva, évről évre számba véve a változásokat, eljutni 2001-ig. Nyilvánvaló, hogy adatok híján itt csupán becslésekre hagyatkozhatunk, mégis azt várjuk, hogy ezzel az eljárással körvonalazható a roma nemzetiségű népességnek az 1990-es évekbeli népmozgalma.

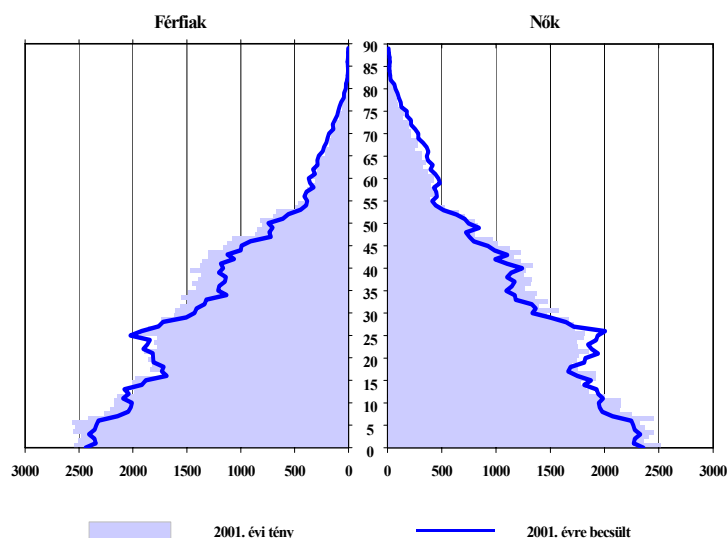
Kiindultunk az 1990. évi, nemek, továbbá életkor szerint bontott roma nemzetiségű népességből. Feltételeztük az alábbiakat:

- 1) A roma nemzetiségű népesség számát a termékenység és a halandóság, valamint az életkor előrehaladása, egyszóval a természetes reprodukció módosítja.
- 2) A termékenység korprofilja azonos az 1954. évi magyarországi országos korprofillal, miután a második világháború után ebben az évben volt a legmagasabb a termékenység szintje (2,98 átlagos gyermekszám), tehát vélhetően ekkor volt legközelebb a roma nemzetiségű népesség 1990. évi átlagos gyermekszámához (a népszámlálás szerint 3,0 felett).
- 3) A halandóság korprofilja az 1990. évi magyarországi országos korprofillal egyezik meg, a roma nemzetiségű népesség halandósága ettől hatványmódszer szerint tér el (a roma nemzetiségű lakosság halandóságának hatása arányos a teljes népességével).
- 4) A 11 éven aluliak 2001. évi létszámát a feltételezett termékenység és halandóság mellett befolyásolja a 11–49 éves nők számának népszámlálási különözete is. Ezt úgy kapjuk, hogy az 1990-ben x éveseket a feltételezett halandósággal továbbszámítjuk 2001-ig, amikor $x+11$ évesek lesznek, és vesszük a 2001. évi népszámlálásban $x+11$ évesektől való eltérést. Ez egy olyan létszámtöbblet, illetve -hiány, ami a vándorlásra, illetve az önbevallás mértékének módosulására vezethető vissza (ha egyébként a népszámlálási adatok pontosak). A 11–49 éves nők így kalkulált létszámtöbblete azonban a 11 éven aluliaknál is megjelenik létszámtöbbletként, feltételezve, hogy bevándorlás esetén a gyermekeikkel együtt költöztek, illetve, hogy a szülők identitásváltozása a gyermekekre is kihatott. Létszámhiánynál az okfejtés fordított. Ez az elgondolás segít bennünket ahhoz, hogy a 2001-ben 11 éven aluli kohorszok születésszámát és ebből a roma nők termékenységét pontosabban becsüljük.
- 5) A termékenység és a halandóság szintje e feltételek mentén úgy alakul, hogy a 2001. évi népszámlálás során összeírt roma nemzetiségű népesség életkor szerint bontott létszámait a lehető legkevésbé térjenek el az 1990. évtől továbbszámított létszámoktól.
- 6) A roma nemzetiség megvállása elegendően állandó egy ilyen elszámoláshoz.

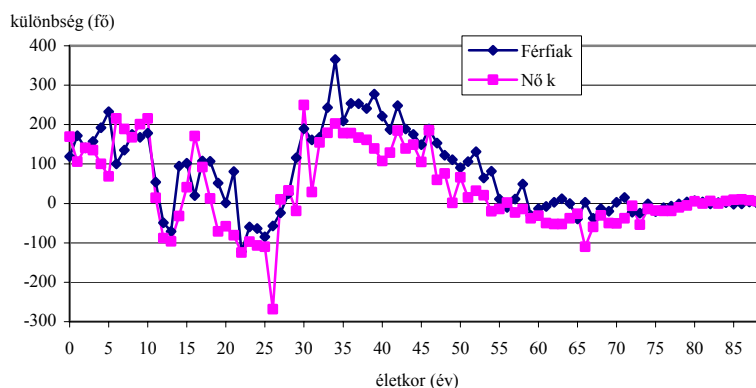
Az optimalizációs feladatot közelítéssel oldottuk meg, és ebben a grafikus „mérlegelés” is szerepet kapott. Az eredmények a következők:

- I. A roma nemzetiségű népesség átlagtermékenysége az 1990-es évek folyamán 3,12, mintha 100 nő átlagosan 312 gyermeket vállalna élete során. A termékenység az 1990-es évek során csökkent, de változatlanul igen magas szintű. Az 1990. évi 3,4-hez képest a 2001. évi becsült érték 2,9. Összehasonlításul az országos mutatók: 1990-ben 1,9, 2001-ben 1,3.
- II. A roma nemzetiségű férfiak születéskor várható átlagos élettartama az 1990-es évek átlagában 58,8 év, a nőké 67,5 év. A halandóság az 1990-es években a feltételezés szerint javul, a várható élettartam 2001 folyamán mintegy 63,6 és 71,3 év. A megfelelő országos értékek 2001-ben 68,2 és 76,5 év.
- III. Az 1990. évtől 2001-ig továbbszámított (zárt) népesség létszáma 9600 fővel, 5,0 százalékkal kisebb a 2001. évi népszámlálás szerinti népességnél. A különbség oka az identitásvállalásban és a nemzetközi vándorlásban keresendő. A kormegoszlás alapján úgy véljük, hogy a roma nemzetiségű népességben (nemzetközi) bevándorlási többlet (is) keletkezett az elmúlt évtizedben.
- IV. A roma nemzetiségű népesség mindennek alapján az elmúlt évtizedben kismértékben idősödött. Az átlagos kor 1990 elején 23,0, 2001 elején 24,5 év. Az idősödés viszont alig kimutatható az idősök arányában, ugyanis a 60+ évesek aránya 1990-ben 4,3%, 2001-ben 4,4%. A megfelelő országos érték az átlagos korok tekintetében 1990-ben 37,3 év, 2001-ben 39,2 év, illetve a 60+ évesek arányában 1990-ben 18,9 százalék, 2001-ben 20,4 százalék.

Megállapításainkat két ábrával támasztjuk alá. A II. ábrán látható, hogy a 2001. évi tényleges és az általunk 1990-től továbbszámított népesség korfája milyen jól illeszkedik egymáshoz. A III. ábrán pedig azt vehetjük észre, hogy a kétféle népesség különbsége a nemzetközi vándorláshoz köthető korprofil mutat.

II. A 2001. évi népszámlálás szerinti és az 1990-től 2001-ig a természetes népmozgalommal továbbszámított roma nemzetiségű népesség korfája
 Age pyramid of the Roma ethnic group according to the 2001 census data and calculated on the basis of the natural population movement between 1990 and 2001

III. A 2001. évi népszámlálási és az 1990-től 2001-ig továbbszámított roma nemzetiségű népesség különbsége nemek és életkor szerint
 The difference by sex and age between the 2001 census Roma population and the estimated Roma population (on the basis of the natural population movement of the period 1990–2001)

A roma nemzetiségű népesség 1990–2001 közötti változásának területi elszámolása

Az országos szintű továbbszámítás mintájára elkészítettük a roma nemzetiségű népesség területi (megyei és régiós) demográfiai elszámolását is az 1990. évi és a 2001. évi népszámlálás közötti időszakra. Ehhez ugyanazokat a peremfeltételeket alkalmaztuk, mind a termékenységi korprofil, mind a bázishalandóságot tekintve. A legfiatalabbak (0–10 évesek) vándorlási és identitásvállalási egyenlegét is az országos dimenziónál használt módszerrel, vagyis a szülőképes korú nők vándorlási és identitásvállalási egyenlegéből számítottuk (az életben lévő gyermekek számának becslésével). Felesleges hangsúlyozni, hogy ezek közelítő számítások, hiszen például a vándorló roma nemzetiségű népességről, annak demográfiai paramétereiről szinte semmit sem tudunk.

További probléma, hogy egyes megyék esetében a létszámok már igen alacsonyok és ezért jelentős mértékben ingadoznak, így kevésbé alkalmasak a koréves elszámolás céljára. Ezzel együtt úgy véljük, hogy a demográfiai elszámolás megfelelően közelítheti a tényleges változásokat, az abból nyerhető termékenységi és halandósági jellemzőkkel együtt. Ezt jelzi, hogy a közvetlen országos becslések és a régiós, valamint a megyei becslésekből összesített országos számok között igen jó az egyezés.

A népszámlálási adatok területi elszámolása néhány igen meglepő eredményt szolgáltat.

- 1) *Nagymértékű változatosság jellemzi a népességnek az 1990-es évekbeli alakulását.* A magát roma nemzetiségűnek valló lakosság száma Vas megyében csökkent (15,5 százalékkal), a többi megyében emelkedett. Abszolút számban kiemelkedő Borsod-Abaúj-Zemplén megye 14 ezer fős növekedéssel. A roma népesség arányát tekintve a létszámváltozás 60 százalékot is meghaladta Pest, Tolna és Komárom-Esztergom megyében. A régiókat tekintve a létszámemelkedés számszerűleg Észak-Magyarországon a legtöbb (21 ezer fő), a legintenzívebb (59 százalékos) pedig Közép-Magyarországon.
- 2) *Az országos létszámváltozás döntő tényezője a természetes szaporodás, de ez területileg differenciáltan érvényesül.* Közép-Magyarországon az egyéb változás (vándorlás és identitásvállalás) jóval nagyobb szerepet játszik, mint a természetes szaporodás, Közép- és Dél-Dunántúlon nagyjából ugyanakkorát. Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön, részben a Dél-Alföldön nagyon jelentős az elveszületési többlet.
- 3) *Feltehetőleg igen jelentős a roma nemzetiségű lakosság vándorlása.* Külföldről történő bevándorlással és kelet-nyugat irányú belső vándorlással egyaránt számolhatunk. A két tényező együttes hatása akár a felét is kiteheti a természetes szaporodásnak és harmadát az összes változásnak.

1. A magát roma nemzetiségűnek valló népesség létszámváltozása és annak becsült összetevői 1990 és 2001 között
The changes in the number of the population having declared themselves Roma and the estimated components of the changes, 1990–2001

Terület	Népszámlálás szerinti létszám		Természetes szaporodás, 1990–2001		Egyéb változás, 1990–2001		Összes változás, 1990–2001	
	1990	2001	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
Budapest	8 123	12 266	1 371	16,9	2 772	34,1	4 143	51,0
Közép-Magyarország	14 788	23 518	3 265	22,1	5 465	37,0	8 730	59,0
Közép-Dunántúl	5 718	8 142	1 281	22,4	1 143	20,0	2 424	42,4
Nyugat-Dunántúl	6 131	6 788	1 090	17,8	-433	-7,1	657	10,7
Dél-Dunántúl	18 114	22 723	2 399	13,2	2 210	12,2	4 609	25,4
Észak-Magyarország	45 959	66 827	15 564	33,9	5 304	11,5	20 868	45,4
Észak-Alföld	41 665	48 127	11 950	28,7	-5 488	-13,2	6 462	15,5
Dél-Alföld	10 308	13 859	2 161	21,0	1 390	13,5	3 551	34,4
Magyarország összesen, régiókból számítva	142 683	189 984	37 710	26,4	9 591	6,7	47 301	33,2

- 4) *Alapvetőnek minősülő termékenységi különbségek látszanak.* Keletről nyugatra, északról délre haladva a termékenység mértéke erősen változik. Észak-Magyarországon becsültük a legmagasabb gyermekszámot, a termékenység szintje 3,5 és 4,0 között van, és alig csökkent az 1990-es években. A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kiugróan magas az átlagos gyermekszám: 4,0 feletti. Az európai országokban *szokatlan* 3,0 feletti gyermekszámot mutatja a hazai roma nemzetiségű népesség *egésze*, azon belül különösen az észak-magyarországi, észak-alföldi régió, azokon belül minden megye, továbbá Békés és Pest megye is (2. tábla).

*2. A magát roma nemzetiségűnek valló népesség (becsült)
termékenysége és halandósága*
*The (estimated) fertility and mortality of the population having declared
themselves Roma*

Terület	Teljes termékenység (átlagos gyermekszám)		Születéskor várható élettartam, 1990–2000		
	1990–2000	1990–2000, vándorlási korrekció nélkül	férfiak	nők	együtt
Budapest	2,09	2,81	64,2	73,4	68,7
Közép-Magyarország	2,59	3,44	63,5	72,9	68,1
Közép-Dunántúl	2,58	2,97	63,7	66,5	65,1
Nyugat-Dunántúl	2,33	2,28	57,8	66,3	62,0
Dél-Dunántúl	2,07	2,39	60,7	66,1	63,4
Észak-Magyarország	3,76	4,13	60,9	69,4	65,1
Észak-Alföld	3,44	3,20	56,9	61,4	59,1
Dél-Alföld	2,73	3,01	61,4	65,9	63,6
Magyarország összesen, régiókból számolva	3,12	3,35	59,9	67,5	63,6

- 5) *Jellegzetes eltérések mutatkoznak a korösszetételben. A fiatalok aránya igen magas, országosan 51% feletti, a középkorosztályok aránya 44%, az időseké 5% volt 1990-ben. 11 évvel később a megfelelő arányok 45, 50 és 5%-ra változtak, tehát a résznépesség úgy idősödött, hogy az idősek aránya lényegében nem változott. A lassú gyermekszámcsökkenés hatására a korfa súlypontja fokozatosan áttevődik az aktív korosztályokra. Ennek a folyamatnak azonban igen nagyok a területi különbségei. A fiatalok arányvesztése helyenként hatalmas (mint Győr-Moson-Sopronban, de általában a Dunántúlon), helyenként alig számottevő (mint Borsod-Abaúj-Zemplénben, és általában az északi és keleti országrészben) (3. tábla).*

3. A magát roma nemzetiségűnek valló népesség korösszetétele főbb korcsoportok szerint, 1990 és 2001 (százalék)

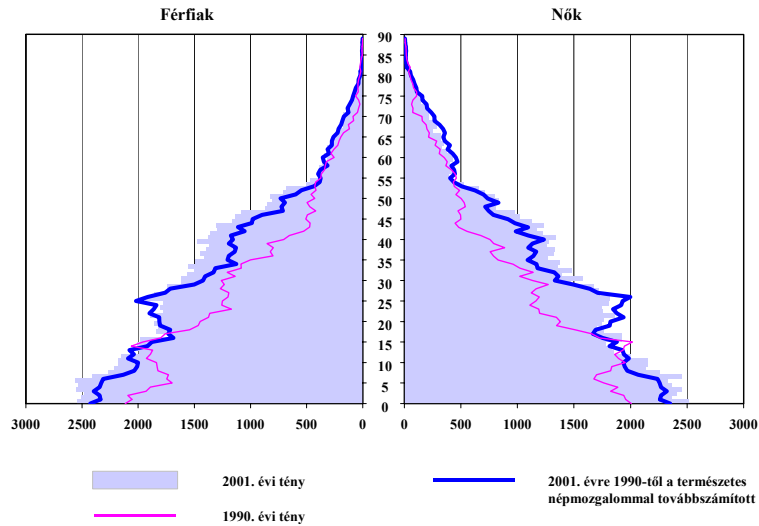
Age structure of the population having declared themselves Roma by broad age groups, 1990 and 2001 (%)

Terület	0–19 évesek aránya		20–59 évesek aránya		60+ évesek aránya	
	1990	2001	1990	2001	1990	2001
Budapest	43,6	35,7	53,7	60,6	2,6	3,7
Közép-Magyarország	47,6	40,2	49,2	56,0	3,2	3,8
Közép-Dunántúl	54,7	42,2	41,5	54,0	3,8	3,8
Nyugat-Dunántúl	52,3	40,3	43,7	54,7	4,0	5,0
Dél-Dunántúl	45,7	36,1	49,0	57,9	5,3	6,0
Észak-Magyarország	51,9	48,7	43,7	46,8	4,4	4,5
Észak-Alföld	54,6	49,2	41,1	46,9	4,4	3,9
Dél-Alföld	49,0	42,2	46,5	53,6	4,4	4,2
Magyarország összesen	51,4	45,2	44,3	50,4	4,3	4,4

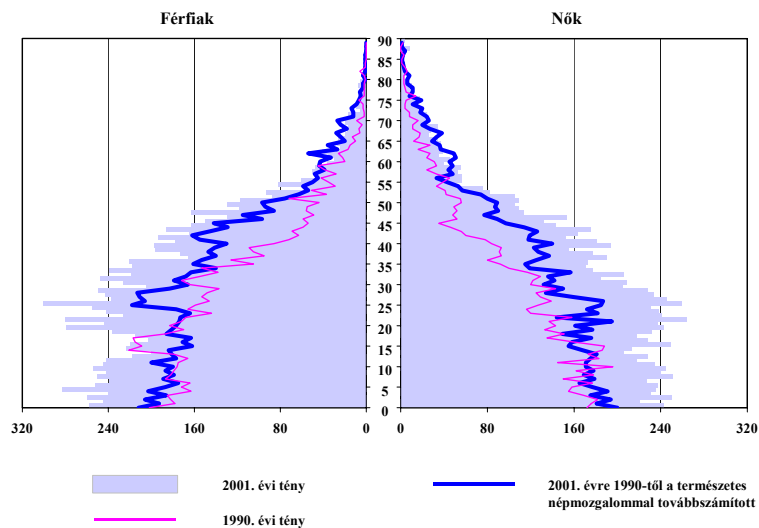
A IV–XI. ábrák a részletes korpíramisokat mutatják be, az 1990. és a 2001. évi népszámlálásból származók mellett felhasználva az 1990–2001 közötti demográfiai elszámolásunk adatsorát is.

Az V. ábrán megfigyelhető, hogy Közép-Magyarország régióban jelentős a roma nemzetiségűek bevándorlási többlete, amit ha nem vettünk volna figyelembe, akkor 2,6 helyett 3,4-es gyermekszámot becsültünk volna. A X. ábrán figyelmet érdemel az észak-alföldi romák elvándorlásból eredő mínusza; ezzel nem kalkulálva a gyermekszámot a reálisabb 3,4 helyett 3,2-nek vettük volna (2. tábla, kétféle teljes termékenységi arányszám).

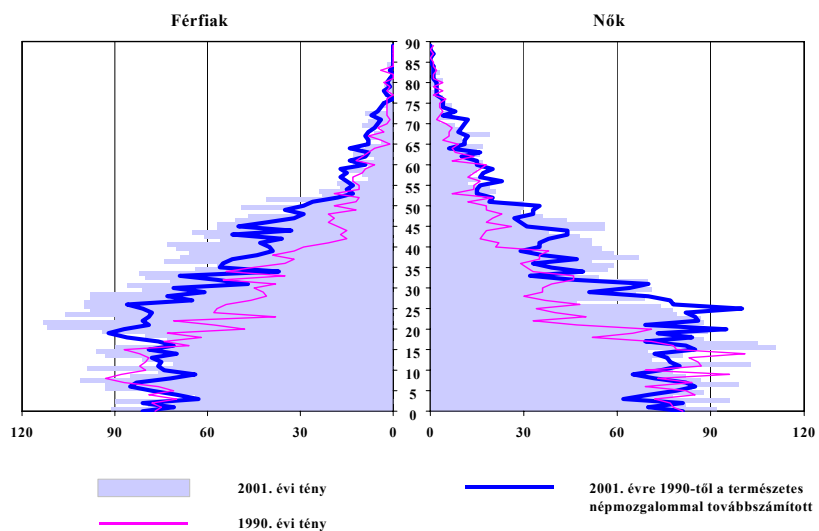
Vessük össze az 1990-re és a 2001-re vonatkozó ábrát: a korfa fiatal szegmensének újbóli „kidudorodásában” az észak-magyarországi termékenységi csúcs hatása, továbbá a dél-dunántúli gyermekszámcsökkenés mutatkozik meg (VIII. és IX. ábra).

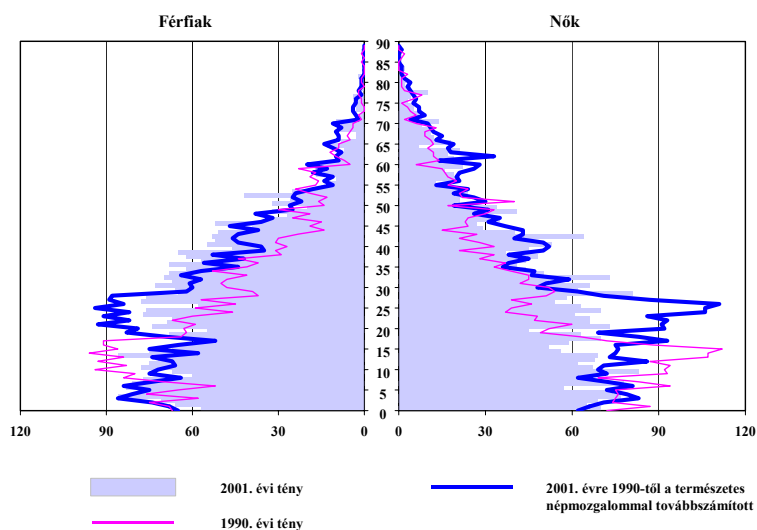
*IV. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Magyarország összesen (fő)
Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Hungary
(population number)*

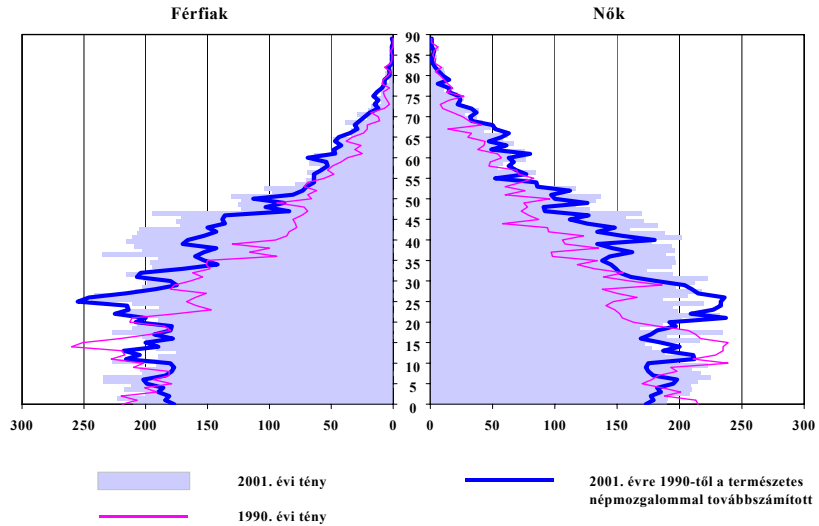
*V. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Közép-Magyarország (fő)
Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Central Hungary
(population number)*

VI. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
 Közép-Dunántúl (fő)
 Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Central Transdanubia
 (population number)

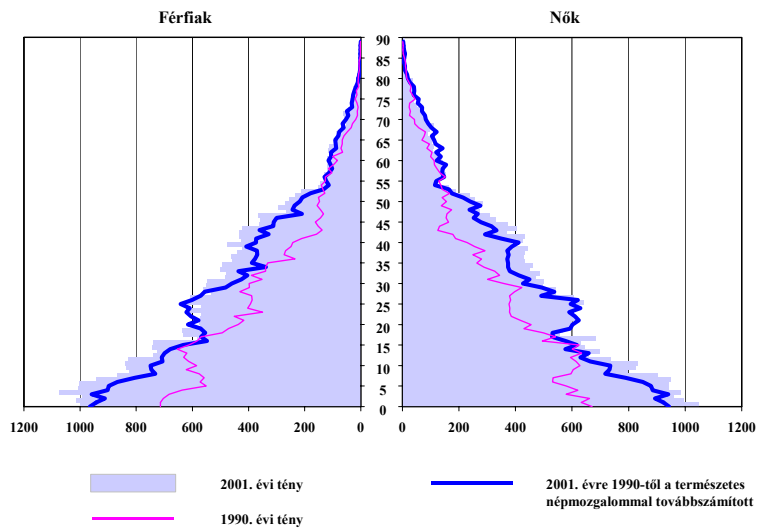

VII. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
 Nyugat-Dunántúl (fő)
 Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Western Transdanubia
 (population number)

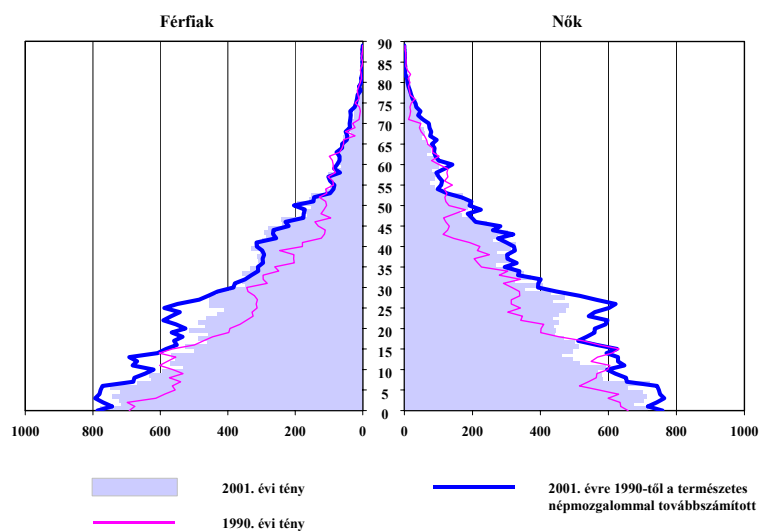
*VIII. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Dél-Dunántúl (fő)*

*Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001,
Southern Transdanubia (population number)*

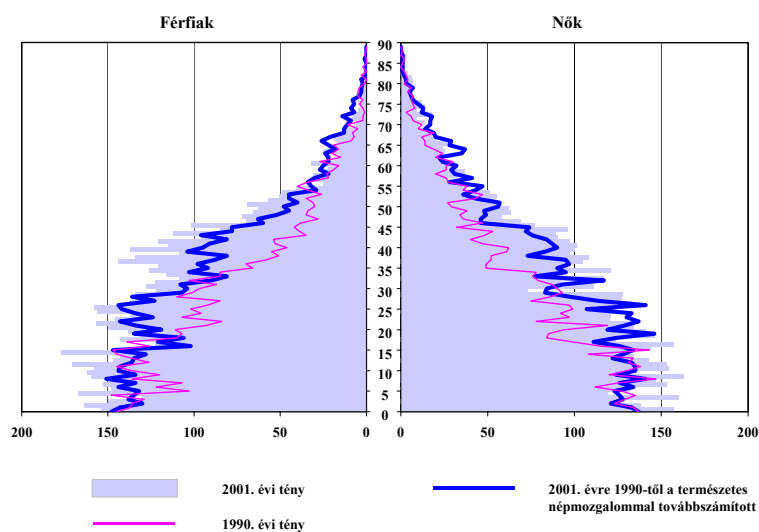

*IX. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Észak-Magyarország (fő)*

*Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Northern Hungary
(population number)*

*X. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Észak-Alföld (fő)*
*Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Northern Plain
(population number)*

*XI. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Dél-Alföld (fő)*
*Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Southern Plain
(population number)*

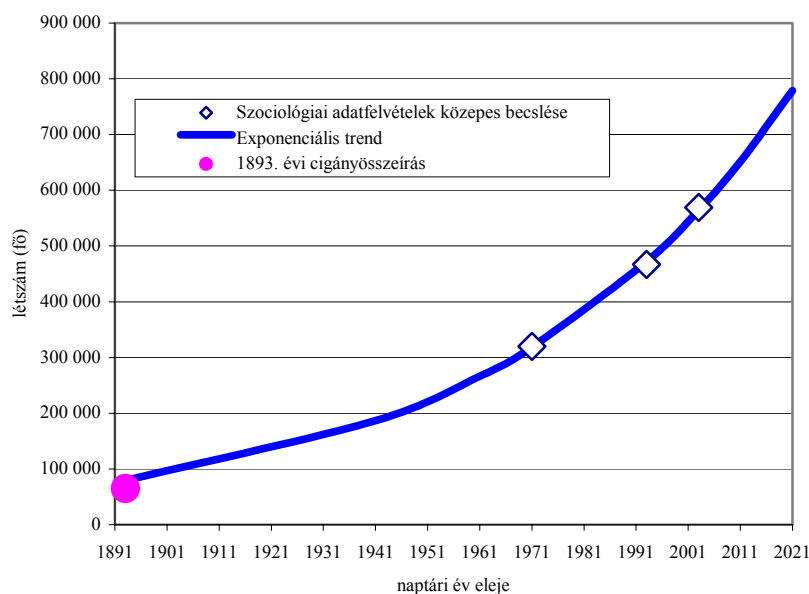
A szociológiai (besorolás szerinti) roma népesség

A roma nemzetiségű népesség, ahogy az az előző fejezetből markánsan kitűnik, számos tekintetben igencsak eltérő jellemzőkkel bír, mint a népesség többi része. Ezek a paraméterek hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetre utalnak, indokolt tehát kiterjeszteni a számbavételt annak a résznépességnek az egészére, amely körében ezek a sajátosságok fennállnak, *függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűnek vallja önmagát*. Miután nincsenek olyan objektív ismervek, amelyekkel a cigány voltot azonosítani tudnánk, sőt ilyenek keresése, definiálása, netán alkalmazása nem is kívánatos, ezért szubjektív besoroláshoz kell folyamodnunk. Ezt tettük akkor is, amikor az egyénektől a nemzetiségük felől tudakozódtunk, és tesszük akkor is, amikor a különböző empirikus adatfelvételek során másoktól kérdezzük, hogy az illető személy besorolható-e a roma népességbe vagy sem. A különbség nem jelentéktelen: ahogy erre már utaltunk, mintegy háromszor annyian vannak a romának tekintett személyek, mint azok, akik ilyen nemzetiségűnek vallják magukat.

A környezet véleményének számbavételekor, a kutatás jellegéből adódóan, a besorolást különböző személyek, szervezetek végezhetik: vagy a kérdezőbiztosok, vagy az adatfelvételi minta összeállításában segédkező kisebbségi önkormányzatok, pedagógusok, egészségügyi dolgozók, önkormányzati tisztviselők, vagyis az interjúalany szűkebb-tágabb (lakó)környezete. A roma népesség jellemzőinek meghatározására szolgáló (reprezentatív) szociológiai adatfelvételek olyan lakossági megkeresések, amelyek során komplex környezeti azonosítás történik. Ilyen ismert adatfelvételek az 1971-es, az 1993-as és a 2003-as, *Kemény István* és társai nevéhez fűződő vizsgálatok. A továbbiakban szociológiai adatfelvételeknek ezt a három reprezentatív vizsgálatot nevezzük. Megismételjük, hogy az adatfelvételek elsődleges célja a lakókönyv által romának tekintett lakosság létszámának, szociodemográfiai jellemzőinek becslése.

A roma népesség száma a szociológiai adatfelvételekben

A szociológiai adatfelvételek által kimutatott roma népesség létszáma jóval több, mint a magukat roma nemzetiségűnek vallóké. Az előbbiek közepes becslése szerint 1971-ben 320 000, 1993-ban 467 000, 2003-ban 569 000 roma élt az országban. A növekedés üteme gyakorlatilag exponenciálisnak mondható, mint azt a következő ábra mutatja.

*XII. A roma népesség száma a szociológiai adatfelvételekben, 1971–2003
Exponenciális trend és az 1893. évi cigányösszeírás adata
Roma population size according to the sociological surveys, 1971–2003
Exponential trend and the data of the 1893 gypsy census*

Az ábra kommentálásra érdemes. Így figyeljünk fel arra, hogy az 1971–2003 közötti létszámbecslésekre illesztett trend egészen a 19. század végéig visszamenően helytálló, hiszen az 1893. évi országos cigányösszeírás adatát is csaknem pontosan reprodukálja.

Ha összehasonlítjuk az I. és a XII. ábrát, akkor a trendfüggvények segítségével képet alkothatunk a besorolás szerinti roma lakosság és a roma nemzetiségű résznépesség egymáshoz viszonyított arányáról, annak változásáról is.

*4. A roma népesség száma azonosítási koncepciók szerint
Roma population size by the principle of their identification*

Koncepció	1941	1949	1960	1980	1990	2001
Nemzetiség, a népszámlálások szerint	27 033	37 598	56 121	6 404	142 683	189 984
Besorolás, az exponenciális trend alapján	186 639	215 295	262 016	374 461	447 659	544 805
A besorolás szerinti és a nemzetiségi népesség aránya	6,9	5,7	4,7		3,1	2,9

A táblázat szerint fokozatosan csökken a különbség az eltérő alapon azonosított roma népesség létszáma között, hiszen az 1941. évi csaknem hétszeres szorzó már 3,0 alá süllyedt. Itt azonban vissza kell utalnunk a roma nemzetiségű népesség demográfiai elszámolására, amelynek során bevándorlásra utaló jeleket is találtunk. A minősített és a nemzetiségi népesség aránya, ha leszámítanánk a romák feltételezett bevándorlási többletét, kisebb mértékben csökkent volna az 1990-es évek folyamán (3,1-ről nem 2,9-re, hanem csak 3,0-re). *Ezzel együtt is fennáll egy olyan lehetőség, hogy a nemzetiségi népesség gyorsabban emelkedik, mint a besorolás szerinti, és ez is szerepet játszik a két adat közeledésében, még ha a különbség csökkenésének határai is vannak.*

A besorolás szerinti roma népesség korösszetételének becslése

Az 1993. és a 2003. évi szociológiai adatfelvétel mintájából származtatott becsült korösszetételt és a létszámadatokat tartalmazza az 5. és 6. táblázat. (Összehasonlításként a nemzetiségi roma népesség korösszetételét is feltüntettük.)

Tendenciájában is szembevetendő eltérések jelentkeztek a nemzetiségi és a besorolás szerinti roma népesség korstruktúrájában. Az előbbi a '90-es évtized elején némileg *fiatalabb*, az átlagos kor 23,5 év az 1990. évi népszámlálás és 25,2 év az 1993. évi szociológiai felvétel szerint. Az évtized végén a reláció fordított: a nemzetiségi népesség az *idősebb*, az átlagos kor 2001-ben 25,1, míg 2003-ban 24,7 év. Vagyis a besorolás szerinti roma népesség kormegoszlása alapján egy fiatalodó, míg a nemzetiségi roma népesség alapján egy idősebbé váló részpopuláció képe rajzolódik ki.

Előrebecslést végezve feltétlenül szükséges, hogy az eltérő előjelű tendenciák ellentmondását feloldjuk, s megkíséreljük azonosítani ennek forrását.

A két, eltérő módon azonosított résznépesség átlagéletkorának közeledése adódhat abból, hogy emelkedik a nemzetiség megvallásának aránya, de ez még nem ad magyarázatot a korstruktúra eltérő irányú alakulására. Ellenőriznünk kell ennek valóságát, ugyanis felmerülhet a kérdés, hogy nem mintavételi problémával állunk-e szemben. A felvetésre igenlő a válasz, legalábbis az elvégzett számításaink, becsléseink szerint. A besorolás szerinti roma népesség 1993. évi korcsoportos létszámaiból kiindulva elvégeztünk egy szabályos népesség-továbbvezetést, a zárt népesség elvét követve (a korcsoportos létszámok becslésével külön foglalkozunk). A kapott eredmény azt igazolja, hogy a szociológiai (besorolás szerinti) roma népesség átlagéletkora is emelkedett 2003-ra, – lásd az 5. tábla utolsó oszlopát, 26,3 év – hasonlóan a népszámlálás szerinti nemzetiségi adatokhoz.

A népesség-továbbszámítás módszerével tehát 2003-ra idősebb népesség adódik, mint amit az azonos évi szociológiai adatfelvétel mutat, bár az eltérések mintavételi értelemben nem túlságosan nagyok.

5. A besorolás szerinti roma népesség becsült korösszetétele,
1993-ban és 2003-ban (%)
*The estimated age structure of the Roma population (classified by the census
takers) in 1993 and 2003 (%)*

Korcsoport	Népszámlálás		Szociológiai felvétel		Demográfiai elszámolás 2003
	1990	2001	1993	2003	
0–14	39,6	35,6	35,4	36,8	34,1
15–19	11,8	9,6	11,8	10,3	9,3
20–24	9,0	9,5	9,4	9,1	9,3
25–29	8,5	9,1	7,5	8,7	9,5
30–34	7,7	7,8	8,0	7,7	7,6
35–39	5,8	7,1	7,3	6,5	6,0
40–44	4,0	6,6	6,0	6,4	6,2
45–49	3,5	4,8	4,0	5,0	5,7
50–54	3,1	3,3	3,2	3,1	4,3
55–59	2,7	2,1	2,4	2,5	2,7
60–64	1,9	1,7	2,0	1,6	2,1
65–69	1,2	1,2	1,4	1,3	1,4
70–x	1,2	1,4	1,6	1,0	1,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlagos kor	23,5	25,2	25,1	24,7	26,3

A besorolás szerinti roma népesség területi eloszlása

A besorolás szerinti roma népesség területi eloszlását mutatja be a 6. táblázat. A népszámlálási adatok vizsgálata során már kiderült, hogy az 1990 és 2001 közötti változások nem csupán a természetes népmozgalomra vezethetők vissza, jelentős a roma népesség területi átrendeződése is. A szociológiai adatfelvételek ezeket a változásokat a besorolás szerinti népességben még sokkal markánsabbnak látatják.

6. A besorolás szerinti roma népesség területi létszámai a szociológiai adatfelvételek szerint, statisztikai régiók, 1993 és 2003
The regional size of the Roma population (classified by the census takers) by statistical region and sociological survey, 1993 and 2003

Terület	Kemény 1993	Kemény – Janky 2003	Változás 1993–2003	
			fő	%
Közép-Magyarország	71 500	80 400	8 900	12,4
Közép-Dunántúl	24 300	37 100	12 800	52,7
Nyugat-Dunántúl	23 100	32 700	9 600	41,6
Dél-Dunántúl	65 300	70 400	5 100	7,8
Észak-Magyarország	128 700	182 600	53 900	41,9
Észak-Alföld	117 200	95 500	-21 700	-18,5
Dél-Alföld	36 900	70 600	33 700	91,3
Magyarország összesen	467 000	569 300	102 300	21,9

A táblázatban a Kemény-féle felvételből származó létszámadatokat nem véletlenül kötöttük 1994 helyett 1993-hoz, hiszen az adatfelvétel az 1992. évi iskolastatisztikán alapul, és a létszámok (Budapest kivételével) lényegében azonosak a Kertesi – Kézdi (1998) szerzőpáros által 1993-ra közöltekkel.

Látható, hogy a két kutatási időpont között a roma lakosság száma a területi egységek zömében emelkedett, de vannak kivételek. Kiugró növekedések és csökkenések is tapasztalhatók, ezek bizonyára az adatfelvétel területi reprezentációjának problémáival vannak összefüggésben. (Különösen az észak-alföldi létszámcsökkenés és dél-alföldi növekedés mértéke kapcsán merültek fel ezek az eshetőségek.)

Ezért a 2003. évi területi létszámokat más forrás, a KSH NKI panelfelvétele (lásd lent) bevonásával kíséreltük meg újrabecslni.

A demográfiai panelfelvétel (besorolás szerinti) roma népessége

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézete 2000-ben indította el demográfiai panelfelvétele (DPA) azzal a céllal, hogy a demográfiai magatartás objektív és szubjektív tényezőit követéses módszerrel vizsgálja. Az első körben, 2001 végén több mint 16 ezer 18–75 év közötti személyt kérdeztek meg. A következő hullámra 2004 végén került sor, közel 14 ezer személy ismételt megkeresésével. A gondos előkészítés alapján arra számíhattunk, hogy a roma népességre is megfelelő információkhoz jutunk, bár az adatfelvétel elsődleges célkitűzései között ez a felhasználási lehetőség nem szerepelt.

A roma népességet két kérdés is érintette: az egyik közvetlenül az interjúalanytól tudakolta nemzetiségét, másfelől a kérdezőbiztost is felkérték annak véleményezésére, hogy a megkérdezett roma/cigány származású-e.

A nemzetisége cigány válaszlehetőséggel 197-en, a cigány származású magyar opcióval 214-en éltek, összesen tehát 401 fő sorolta magát a roma kisebbséghez. A kérdezőbiztosok megítélése szerint az interjúalanyok közül 665 fő a roma/cigány, további 194 fő hovatarozása bizonytalan.

A DPA az érintett 18–75 éves korosztály 0,21 százalékát interjúolta meg, ennek alapján a besorolás szerinti roma népesség száma 515 ezer és 661 ezer fő közé esik attól függően, hogy a bizonytalan megítélésük között mekkora az előfordulásuk.

A bizonytalan megítélés nemcsak az össznépesség számára, hanem területi elhelyezkedésére, kormegoszlására stb. is kihat. Budapesten például 56 főt tekintettek biztosan a roma népességhez tartozónak, 67 főről azonban nem nyilatkoztak egyértelműen. Ennek alapján a fővárosi roma lakosság száma a 39 ezer és 85 ezer fő közötti intervallumban van. Más megyék esetében az ugyaneből eredő bizonytalanság jóval kisebb: Vas megyében például a létszámbebecslés 10 és 12 ezer fő közé esik.

A hazai roma népesség 2003. évi létszámára már a korábbiakban elfogadtuk a *Kemény – Jankó-féle* 569 000 fős becslést. Első megközelítésként olyan konstrukciót kerestünk, amely a DPA adataiból ehhez az összlétszámhoz közelin eredményt produkál. Amint az várható volt, ez az eset akkor áll elő, ha a bizonytalan megítélésük közül nagyjából 50%-ot a roma népességhez sorolunk.

Finomíthatjuk a becsléseket, ha figyelembe vesszük a bizonytalan megítélésük lakóhelyét településtípus szerint. A DPA-ban a 197 érintett közül 67 fő a fővárosban, 34 fő megyei jogú városban, 53 fő városban, 40 fő községben lakik. A bizonytalan megítélésük aránya Budapesten a legkisebb, a községekben a legnagyobb. Elfogadva azt az ekvivalenciaelvet, hogy a bizonytalan megítélésük között a roma személyek éppen annyian vannak, mint ahányan az összes potenciális (biztos és bizonytalan) személy között, *az országos létszáma 566 ezer fő adódik.*

A pontosítás további lehetősége, ha a bizonytalan megítélésük egyéb társadalmi-demográfiai jellemzőit, illetve a roma lakosság területi elhelyezkedésére vonatkozó egyéb információkat és ismereteket is számításba vesszük. A DPA mintájának automatikus becslésén túlmenően további 4 számítási variációt végeztünk el, de a kapott eredmények lényegében azonosak vagy nagyon hasonlóak voltak. A további számításokhoz a 7. táblázat 4. oszlopában közölt kerekített megyei létszámadatokat használtuk fel.

7. A roma népesség területi létszáma különböző források és becslések alapján,
2003

The regional size of the Roma population by different sources and estimations,
2003

Területi egység	Forrás				
	<i>Kemény – Janky 2003. évi felvétele</i> *	nemzetiségi statisztika**	automatikus becslés a DPA-ból***	DPA-becslés korrekcióval****	<i>Kemény – Kertesi 1993. évi felvétele</i>
Budapest	60 000	59 127	63 800	64 000	44 000
Baranya	28 900	29 894	29 300	28 000	25 600
Bács-Kiskun	11 500	17 625	19 200	16 500	15 700
Békés	43 300	17 544	10 900	17 000	12 700
Borsod-Abaúj-Zemplén	99 300	104 440	98 700	98 000	81 100
Csongrád	15 800	10 432	9 600	9 500	8 500
Fejér	17 800	9 379	9 900	10 500	7 000
Győr-Moson-Sopron	11 900	5 489	9 500	6 000	5 200
Hajdú-Bihar	31 300	34 786	28 900	32 000	27 000
Heves	52 000	32 947	26 600	28 500	24 900
Komárom-Esztergom	3 500	11 736	8 900	11 000	8 300
Nógrád	31 300	31 257	30 900	30 500	22 700
Pest megye	20 400	40 100	36 800	40 000	27 500
Somogy	29 600	26 477	32 200	29 000	25 200
Szabolcs-Szatmár-Bereg	38 500	57 170	67 200	65 000	58 500
Jász-Nagykun-Szolnok	25 700	37 482	29 100	35 000	31 700
Tolna	11 900	20 789	12 800	16 500	14 500
Vas	7 500	4 482	10 000	7 000	5 500
Veszprém	15 800	9 752	16 200	11 000	9 000
Zala	13 300	14 202	15 200	14 000	12 400
Magyarország összesen	569 300	575 110	565 700	569 000	467 000

Megjegyzések:

- * A 2003. évi szociológiai adatfelvétel megyei szinten nem reprezentatív.
- ** A nemzetiségi népességre az 1990. és a 2001. évi népszámlálásból kiindulva a különböző évekre exponenciális becslést készítettünk. Így képeztük az 1993. évre a teljes roma népesség és roma nemzetiségű népesség arányát területenként, majd ezt az arányt alkalmaztuk 2003-ra is.
- *** A biztos megítélés mellé pontosan annyi bizonytalant véve, mint ahányan a potenciális (biztos+bizonytalan) személyek között a biztos megítélésűek vannak.
- **** Szakértői becslés, tekintetbe véve, hogy a különböző jelzések szerint a roma lakosság száma minden területi egységben emelkedett az 1990-es években. (A DPA-ra alapozott automatikus becslés viszont Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében némi létszámcsökkenést jelzett.)

A 7. táblázat vastagon szedett oszlopában találjuk területi egységenként azt az adatsort, amelyet a roma népesség 2003-as létszámaként elfogadtunk. A különbségek lényegesek ugyan, de úgy tűnik, hogy a teljes körű információ (nemzetiség) és a közepesen nagy mintás felvétel (DPA) adatai ugyanazon

struktúra körül szórnak, míg a 2003-as kismintás szociológiai felvétel ettől néhány esetben elég jelentősen különbözik. Ezek az eltérések természetesen csökkennek, ha a területi egységeket összevontabban (például nagyrégiók szerint) kezeljük.

Az 1993–2003 közötti változások igen figyelemreméltóak. A korrekciós becslés logikájának megfelelően minden területi egységben emelkedett a roma lakosság száma, az átlagosan 22 százalékos növekedés 13 és 46% között szóródik. Feltűnő, hogy az átlagos növekedést csak a központi régiók (középmagyarországi és közép-dunántúli) haladják meg, illetve az északmagyarországi régió éri el. Az utóbbi feltehetőleg a nagy gyermekvállalási hajlandóság, az előbbieket pedig a nagyarányú bevándorlás következtében. A folyamat hatására a középső régiók roma lakossága elérte/meghaladta Észak-Alföld roma népességének létszámát. Egyébként Észak-Alföld részesedése a népesség gyarapodásából számszerűen a harmadik, arányait tekintve viszont a legkisebb. Ahogy a nemzetiségi népességről végzett számításokból láttuk, ennek oka feltehetően a folytatódó jelentős elvándorlás.

*8. A roma népesség létszámának alakulása 1993 és 2003 között régióként
Changes in the Roma population by statistical region, 1993–2003*

Területi egység	<i>Kemény – Kertesi</i> 1993. évi felvétele	DPA-becslés korrekcióval 2003-ra	Változás 1993 és 2003 között (fő)	Változás (az 1993. létszám %-ában)
Közép-Magyarország	71 500	104 000	32 500	45,5
Közép-Dunántúl	24 300	32 500	8 200	33,7
Nyugat-Dunántúl	23 100	27 000	3 900	16,9
Dél-Dunántúl	65 300	73 500	8 200	12,6
Észak-Magyarország	128 700	157 000	28 300	22,0
Észak-Alföld	117 200	132 000	14 800	12,6
Dél-Alföld	36 900	43 000	6 100	16,5
Magyarország összesen	467 000	569 000	102 000	21,8

A besorolás szerinti roma népesség területi létszáma és korösszetétele

Az alacsony esetszám miatt az adatfelvételek területi egységenként nem adnak kellő információt a (besorolás szerinti) roma népesség nem és korcsoport szerinti megoszlásáról. A két nem, a 18 éves korcsoport (85 évesek és idősebbek együtt), továbbá a 20 területi egység – amennyiben megyei szinten vizsgálódunk – együttesen már 720 adatot jelent. Megbízható kiindulóponttal 10%-os mintavétel szolgálja. Ennek hiányában más alternatív lehetőségeket vettünk számításba.

A besorolás szerinti roma népesség területi korösszetételének becslése a nemzetiségi korösszetétellel

A szociológiai adatfelvételek alacsony esetszáma egy-egy jellemző részletesebb becslését teszi csak lehetővé, és ezekkel rendelkezünk is. Ismerjük a roma népesség országos korcsoportos megoszlását, továbbá területi (megyei) létszámstruktúráját is. Ugyancsak birtokunkban vannak a nemzetiségi népesség részletes területi és korcsoportos adatai. Tehát a teljes roma népesség területi-korcsoportos adatmátrixában ismertek a marginálisok, továbbá egy háttérmegoszlás (a nemzetiségé), amelyhez hasonló lehet a besorolás szerinti roma népességé. (Ez utóbbi feltételezés igazolásához csak hiányos adatokkal rendelkezünk, és a munka nagyságrendje – jelen kísérleti előreszámítás során – meghaladta a lehetőségeket.)

A fentebb felsorolt információkból viszont lineáris becslést adhatunk a minősített roma népesség területi és korcsoportos adataira. Jelölje az országos létszámukat R_x^{orsz} , a t terület összlétszámát $R_{\min d}^t$, a területi korcsoportos létszámokat R_x^t . A nemzetiségi népesség ugyanezen indexű létszámait jelöljük N betűvel. Olyan λ_x^t szorzószámokat keresünk, amivel

$$R_x^t = N_x^t \cdot \lambda_x^t,$$

és teljesül a következő két feltétel:

$$\sum_t R_x^t = R_x^{orsz} \text{ és } \sum_x R_x^t = R_{\min d}^t.$$

Az egyértelműség kedvéért feltételezzük, hogy a λ_x^t szorzószámokat felbonthatjuk sor- és oszlopösszetevőkre, $\lambda_x^t = \alpha_x \cdot \beta^t$. Ez utóbbiak megkeresése a legegyszerűbben iterációval történhet. Kiindulva a csupa 1,0-s szorzókból és helyettesítve azokat a feltételekből kapott korrekciós arányokkal, néhány lépés után megkapjuk a végleges becsléseket.

A nemek szerinti bontásnál pedig a nemzetiségi népesség terület-korcsoport szerint bontott nemi arányait használhatjuk fel.

A besorolás szerinti roma népesség területi létszámai, 1990–2001

Elvégezzük a besorolás szerinti roma népesség területi létszámának becslését a szociológiai adatfelvételektől eltérő naptári évekre is. Célunk, hogy ugyanazokra az időpontokra kapjunk nemzetiségi és teljes roma népességre vonatkozó adatokat. A becslések természetesen egy matematikai képlet alapján történnek, tehát csak bízhatunk abban, hogy közel esnek a valósághoz, de semmiképpen sem lehetünk biztosak benne (9. táblázat).

Abból indultunk ki, hogy a nemzetiség megvallása területi egységenként stabilan változik, így ha két időpontra ismerjük a roma népesség és a roma nemzetiségű népesség arányát, akkor az arányokat közbülső időpontokra, illetve a szélekhez közel eső külső pontokra is becsülhetjük.

9. A (besorolás szerinti) roma népesség becsült létszáma területi egységenként különböző években (év eleje)

The estimated number of the Roma population (classified by the census takers) by territorial units in different years (at the beginning of the years)

Területi egység/megye	A besorolás szerinti roma népesség becsült létszáma		
	1991	1996	2001
Budapest	40 500	49 100	58 900
Baranya	25 100	26 400	27 400
Bács-Kiskun	15 500	16 000	16 300
Békés	11 900	13 900	15 900
Borsod-Abaúj-Zemplén	78 300	86 100	94 100
Csongrád	8 200	8 800	9 200
Fejér	6 500	8 000	9 600
Győr-Moson-Sopron	5 100	5 500	5 800
Hajdú-Bihar	26 200	28 500	30 900
Heves	24 200	26 100	27 700
Komárom-Esztergom	7 800	9 200	10 300
Nógrád	21 600	24 800	28 600
Pest	25 500	30 900	36 800
Somogy	24 600	26 500	28 200
Szabolcs-Szatmár-Bereg	57 400	60 600	63 700
Jász-Nagykun-Szolnok	31 000	32 800	34 200
Tolna	13 900	15 300	16 100
Vas	5 100	6 100	6 800
Veszprém	8 600	9 600	10 500
Zala	12 100	12 900	13 600
Magyarország összesen	449 100	497 100	544 600

A 9. táblázat megszerkesztéséhez alkalmazott becslés menete területi egységenként:

- a demográfiai elszámolás alapján vesszük a roma nemzetiségű népességet 1993-ban;
- loglineáris módszerrel becsüljük a roma nemzetiségűek számát 2003-ra, felhasználva az 1990. és a 2001. évi népszámlálás adatait;
- meghatározzuk a besorolás szerinti és a nemzetiségi népesség arányát a két időpontban (1993 és 2003);
- lineáris becsléssel meghatározzuk az arányokat 1990-ra, 1991-re, 1996-ra és 2001-re;

- a nemzetiségi népesség demográfiai elszámolása alapján újjólagos becslést végzünk a besorolás szerinti roma népességre a fenti időpontokra.

A besorolás szerinti roma népesség országos korösszetétele, 1991–2001

Az előző szakaszban követetthez hasonlóan egyszerű módszerekkel becsljük a (teljes) roma népesség korösszetételét a különböző időpontokra. Rendelkezésünkre áll a korösszetétel elfogadott becslése 1993-ra, 1998-ra és 2003-ra, ebből interpolációval és extrapolációval nyerhetjük a korstruktúrát más időpontokra. Az eredménytábla, népességszámokra fordítva:

*10. A roma népesség korcsoportonként különböző időpontokra
The number of the Roma population by age group in different years*

Korcsoport	1991	1996	2001
0–4	56 225	63 943	68 361
5–9	53 263	56 368	63 706
10–14	54 031	53 496	56 196
15–19	50 532	54 150	53 284
20–24	40 301	50 513	53 811
25–29	35 985	40 199	50 068
30–34	36 556	35 699	39 672
35–39	32 278	35 982	34 959
40–44	24 151	31 425	34 867
45–49	17 316	23 116	29 997
50–54	13 955	16 142	21 608
55–59	11 058	12 578	14 617
60–64	8 901	9 489	10 941
65–69	6 218	7 158	7 766
70–74	3 775	4 529	5 369
75–79	1 992	2 324	2 935
80–84	1 022	961	1 197
85+	541	428	346
Összesen	448 100	498 500	549 700

A korcsoportos létszámok tükrözik a roma lakosság korösszetételének sajátosságait: a fiatalok magas arányát, az idősek még alacsony, de fokozatosan növekvő létszámát, a lassan változó termékenységi és halandósági jellemzők hatását. Előbbi a legfiatalabbak előbb erősen növekvő, majd (átmenetileg?) állandósuló számában, utóbbi az idősebb továbbélők nagyobb arányában mutatkozik meg.

A roma népesség lakosságon belüli aránya

A roma népesség részaránya, a részarány növekedése a kényes kérdések közé tartozik. Történelmi távlatokra visszatekintve a romák – számszerű súlyuk alapján is – sokáig marginális részét képezték a társadalomnak. Az 1893. évi cigányösszeírás szerint a mai országterületen a népesség 1 százalékát tették ki. Az 1941. évre vonatkozó trendbecslés szerint a részarány 2 százalék. Az 1971-es cigányfelvétel adatát véve hányaduk 3 százaléknyi. A 4 százalékot a '80-as évek közepén érték el, az 5 százalékot pedig 1997 körül. Az aránynövekedés az országos népesség csökkenésével felgyorsult, az utóbbi időszakban évente 0,1 százalékponttal emelkedik.

A roma népesség összlakosságon belüli aránya területenként erősen változó: 2003-as adatok szerint Győr-Moson-Sopron, Csongrád, Fejér és Vas megyében a legalacsonyabb, 3 százalék alatti, míg az 5,6-os országos arányt jelentősen (30 százalékkal) meghaladja Heves, Somogy, Jász-Nagykun-Szolnok megyében. 10 százalék feletti a roma lakosság aránya Szabolcs-Szatmár-Beregben, Borsod-Abaúj-Zemplénben és Nógrádban.

Jelentősek a területi átrendeződések is. Az 1980-as évek óta fokozatosan hátrébb szorul a sorrendben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, előbb a borsodi, majd a nógrádi térségben haladta meg a roma lakosság aránya a szabolcsi szintet. A három megye közül a leggyorsabb emelkedés Nógrádban mutatkozott, itt a roma népesség aránya 2001-ben magasabb volt még a borsodinál is.

Mégsem itt volt a leggyorsabb az aránynövekedés, hanem a Budapesten (48 százalékos), és ebből adódóan a közép-magyarországi régióban (42 százalékos). A növekedést tekintve a második helyen Fejér megye áll és a közép-dunántúli régió. Csak ezt követi Nógrád (Békéssel együtt), ahol a romák aránya 2003-ban egyharmaddal nagyobb, mint 1990-ben (11. táblázat).

*11. A roma népesség lakosságon belüli arányai területi egységenként,
1991–2001 (becslés)*

*The estimated proportion of the Roma ethnic group within
the total population by territorial unit, 1991–2001*

Területi egység	1991	1996	2001
Budapest	2,0	2,6	3,4
Közép-Magyarország	2,2	2,8	3,4
Közép-Dunántúl	2,1	2,4	2,8
Nyugat-Dunántúl	2,2	2,4	2,6
Dél-Dunántúl	6,3	6,8	7,3
Észak-Magyarország	9,4	10,4	11,6
Észak-Alföld	7,4	7,8	8,3
Dél-Alföld	2,5	2,8	3,0
Összesen	4,3	4,8	5,4

A (besorolás szerinti) roma népesség demográfiai jellemzői, 1991–2001

A besorolás szerinti roma népességre vonatkozó becsléseket területi demográfiai elszámolással tesszük teljesebbé. Ehhez kiindulunk az 1991., 1996. és 2001. évre becsülhető létszámokból. Az előzőekben jelzett módszerrel elvégezzük a létszámok felbontását terület (megyék, régiók), nemek és ötéves korcsoportok szerint. Feltételezzük, hogy a vizsgált népesség (országos szinten közelítően) zárt, ennek megfelelő termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmazunk. Szabályos népesség-továbbszámítást hajtunk végre, az előre megadott népességszám és a termékenységgel, halandósággal továbbszámított létszám eltérését tekintjük a vándorlási különbséget becslésének. Ezt nevezzük a *roma népesség 1991–2001 közötti demográfiai elszámolásának*.

Az országos népesség demográfiai elszámolása 448 100 főtől indul (1991) és 549 700 főig jut (2001).

Az első időszakban, 1991–1995 között az átlagos gyermekszám 3,3, a második időszakban, 1996–2000 között ennél kevesebb, 3,0.

A '90-es évek első felében a férfiak születéskor várható élettartama 61,2, a nőké 68,6 év volt. A második időszakban a halandóság kismértékben javult, így a becsült élettartam 62,0 és 69,3 év.

Ezek a jellemzők – a fiatal korösszetétel mellett – magas születésszámokat eredményeznek. 1991–2001 között a roma újszülöttek száma összesen csaknem 135 ezret tett ki, míg a halálozások száma kevesebb mint 35 ezer fő. A kettő egyenlegeként több mint 100 ezer fős természetes szaporodás adódott.

A roma népesség korösszetétele az 1990-es években *idősebbé vált*. Az átlagos kor majdnem 1 évet emelkedett, 25,0 évről 25,9 évre. A 0–19 éves fiatal romák népességen belüli aránya 48 százalékról 44 százalékra mérséklődött, a 20–59 éveseké ugyanennyivel, 47 százalékról 51 százalékra emelkedett. A 60

évesnél idősebbek aránya lényegében változatlan maradt, miközben létszámuk 23 ezerről 29 ezerre nőtt.

A térségi jellemzők alakulását a nagy demográfiai különbségek és a jelentős mértékű területi mozgás egyaránt jellemzi. A régiók szerinti népességváltozásokat a 12. táblázat jelzi.

12. A (besorolás szerinti) roma népesség létszáma régióként, 1991–2001
The Roma population size (classified by the census takers) by region, 1991–2001

Területi egység	Létszám az év elején			Változás 1991–2001 között (%)
	1991	1996	2001	
Közép-Magyarország	65 800	80 400	97 000	47,4
Közép-Dunántúl	22 800	26 900	31 000	36,0
Nyugat-Dunántúl	22 200	24 500	26 400	18,9
Dél-Dunántúl	63 500	68 300	72 400	14,0
Észak-Magyarország	123 800	137 300	151 500	22,4
Észak-Alföld	114 500	122 200	129 600	13,2
Dél-Alföld	35 500	38 900	41 800	17,7
Magyarország összesen	448 100	498 500	549 700	22,7

A létszámváltozás forrásai a következők. A születésszámok minden területi egységben jóval meghaladják a halálozásokét, más szóval mindenütt természetes szaporodást mérhetünk. Jelentős tényezője a változásoknak a belső vándorlás is. A 13. táblázat szerint elsősorban Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl részesedik abból a kibocsátásból, ami Észak-Magyarországról és Észak-Alföldről származik.

13. A népességváltozás összetevői régióként, 1991–2001
The components of the population change by region, 1991–2001

Területi egység	Természetes szaporodás	Vándorlási egyenleg	Összes változás
Közép-Magyarország	16 100	15 100	31 200
Közép-Dunántúl	4 600	3 600	8 200
Nyugat-Dunántúl	3 400	800	4 200
Dél-Dunántúl	8 600	300	8 900
Észak-Magyarország	34 200	–6 500	27 700
Észak-Alföld	27 300	–12 200	15 100
Dél-Alföld	6 400	–100	6 300
Magyarország összesen	100 600	1 000	101 600

Megjegyzés: A táblázat adatsora becslés eredménye, amely azt a feltevést is magában foglalja, hogy a roma népesség esetében nincs számottevő nemzetközi vándorlási nyereség. Ez természetesen csak vélelmezés.

A termékenység régióként igen eltérő, és ugyancsak karakteresek az élet-tartambeli differenciák is. Általában érvényesül a „magasabb gyermekszám – alacsonyabb élettartam” összefüggése, de nem egyértelműen. Így Közép-Magyarországon az inkább közepesnek mondható gyermekszám mellett az élettartam kiemelkedően magas. Igen figyelemreméltó a termékenység változása az 1990-es években. Észak-Magyarországon alig csökkent az átlagos gyermekszám, becslésünk szerint hasonló a helyzet Közép-Magyarországon is, aminek egyik tényezője lehet a magasabb termékenyséű térségekből történő bevándorlás. Az élettartam mindenütt emelkedett, de hozzá kell tenni, hogy ez bizonytalanabb becslés eredménye.

14. Termékenység és halandóság a roma népességben régióként, 1991–2001
The fertility and mortality of the Roma population by region, 1991–2001

Területi egység	Átlagos gyermekszám		Várható élettartam	
	1991–1995	1996–2001	1991–1995	1996–2001
Közép-Magyarország	2,78	2,63	69,6	69,9
Közép-Dunántúl	3,11	2,34	63,9	64,6
Nyugat-Dunántúl	2,84	2,23	62,1	62,9
Dél-Dunántúl	2,48	2,10	67,0	67,2
Észak-Magyarország	3,80	3,72	66,9	66,8
Észak-Alföld	3,72	3,41	60,6	62,1
Dél-Alföld	3,12	2,73	64,1	64,7
Magyarország összesen	3,29	3,00	64,8	65,6

A korösszetétel területi alakulását a lassan kibontakozó öregedés jellemzi. Egyelőre azonban az a meghatározó, hogy mindenütt magas és növekvő az aktív korosztályok aránya, még távolabb van az az idő, amikor az idősök aránynövekedése tempósan megkezdődik.

Ha csak az átlagos korokat tekintjük, két régióban egyáltalán nem is idősödött a roma népesség: Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön az 1990-es évek elején és végén is nagyjából ugyanazok az adatok mutatkoznak. Általános tendencia a fiatalok arányának csökkenése, mégpedig jókora mértékben, különösen a dunántúli régiókban. Viszont itt a legnagyobb a középső korcsoport súlyarányának emelkedése is. Sajátos, részben a vándorlásnak betudható összetétel-változásról van tehát szó, ami viszont távlatban az öregedés felgyorsulásához vezet.

A magas termékenyséű észak-magyarországi és észak-alföldi régióban a korfa változásai sokkal szerényebbek. Miközben a népességszám ütemesen emelkedik, alig módosul a korösszetétel. Ilyen helyzetben az itt élő, illetve innen származó roma lakosság számának jelentős növekedésére számíthatunk a következő időszakban (is).

15. A roma népesség korösszetételének jellemzői régióként, 1991–2001
The characteristics of the Roma age structure by region, 1991–2001

Területi egység	Átlagos kor (év)	évesek aránya (%)		
		0–19	20–59	60+
<i>1991-ben</i>				
Közép-Magyarország	25,2	44,4	52,0	3,6
Közép-Dunántúl	23,8	50,9	44,3	4,8
Nyugat-Dunántúl	24,9	49,1	45,5	5,4
Dél-Dunántúl	27,3	41,9	52,0	6,1
Észak-Magyarország	24,6	48,8	46,0	5,3
Észak-Alföld	23,7	51,4	43,6	5,0
Dél-Alföld	25,3	46,2	49,0	4,8
<i>Magyarország összesen</i>	<i>24,9</i>	<i>47,8</i>	<i>47,2</i>	<i>5,0</i>
<i>2001-ben</i>				
Közép-Magyarország	27,2	39,2	56,3	4,5
Közép-Dunántúl	26,3	42,6	52,9	4,5
Nyugat-Dunántúl	27,6	39,4	54,2	6,4
Dél-Dunántúl	29,8	35,8	57,0	7,2
Észak-Magyarország	24,9	47,9	46,5	5,6
Észak-Alföld	24,2	48,9	46,3	4,8
Dél-Alföld	26,9	41,9	53,1	5,0
<i>Magyarország összesen</i>	<i>26,1</i>	<i>43,8</i>	<i>50,8</i>	<i>5,4</i>

Hipotézisek a roma népesség demográfiai magatartására

A demográfiai előreszámítások hipotéziseken alakulnak, a számítások elfogadhatósága ezektől és az alkalmazott eljárásoktól függ. A népesség-előreszámítások bizonytalansága csökkenthető az *alkotóelem-módszer* alkalmazásával. Ez a demográfiai folyamatokat és a népesség változását összefüggésben, konzisztens rendszerként kezeli, ezáltal megakadályozva azt, hogy az előrebecslések egyik-másik eleme elszakadjon a valóságtól, mint az a trendbecslések során oly gyakran előfordul. Ezáltal a népesség-előreszámításra épülő más, társadalmi-demográfiai előrebecslések is megbízhatóbbakká válnak, feltéve – ismételjük –, ha a hipotézisek nem esnek messze a ténylegesen bekövetkező folyamatoktól.

Fontos további elv, hogy a hipotézisek egységesekek és kellően általánosak legyenek, különös tekintettel a területi egységekre. Ebben a munkában nem lehet célunk a szakmai gyakorlatban elvárt pontosságú prognózisok készítése, inkább első kísérletről beszélhetünk. A finomításokat egy következő kutatási szakaszban végezhetjük el.

Termékenység

Az alkotóelem-eljárást követve, a gyermekszámra vonatkozó feltételezés mindig két komponenst tartalmaz:

- Mekkora lesz az átlagos gyermekszám?
- Hogyan alakul a gyermekvállalás időzítése?

A területi előreszámításnál ezenkívül lényeges szempont még, hogy:

- Miként változnak a területi különbségek?

Hangsúlyozandó, hogy ez a munka a roma népesség területi demográfiai előreszámításának első kísérlete, a gyermekvállalás lehetséges időzítésével nem foglalkozunk. Azaz az előreszámítási időszakban végig ugyanazzal a termékenységi naptárral kalkuláljuk a születéseket.

Változik viszont a termékenység szintje, azaz az átlagos gyermekszám. Az 1996–2001 között becsült teljes termékenység arányból kiindulva országos szinten kisebb-nagyobb mértékű csökkenést tételeztünk fel. Ennek elsődleges okaként az iskolai végzettség emelkedését gondoljuk. A kutatásnak ebben a szakaszában még nem tudunk explicit összefüggést adni arra, hogy a roma népesség iskolai végzettségének változása pontosan milyen hatást gyakorolt a termékenységre, ezért csak a változás irányait egyeztetjük.

Három termékenységi hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000 időszak 3,11-es átlagos gyermekszámához képest kisebb-nagyobb csökkenést feltételeznek:

Alapváltozat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 2,6-ra csökken, a területi különbségek pedig 25 százalékkal mérséklődnek.

Alacsony változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 2,2-re csökken, a területi különbségek 50 százalékkal mérséklődnek.

Magas változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 3,0-ra csökken, a területi különbségek változatlansága mellett.

A területi különbségeket iteratív módon úgy alakítjuk, hogy az előreszámításból adódó termékenység értékek reprodukálják a hipotézist. A következő táblázat a hipotéziseink szerinti átlagos gyermekszámokat tartalmazza régióként.

16. Az átlagos gyermekszám hipotézisei régiók szerint, 1996–2020
The hypothetical average child numbers by region, 1996–2020

Területi egység	Átlagos gyermekszám az alapváltozat szerint				Átlagos gyermekszám 2016–2020		
	1996–2000	2001–2005	2006–2010	2011–2015	alap	alacsony	magas
Közép-							
Magyarország	2,63	2,55	2,50	2,42	2,32	2,01	2,63
Közép-Dunántúl	2,34	2,27	2,28	2,22	2,12	1,88	2,37
Nyugat-Dunántúl	2,23	2,18	2,17	2,10	1,99	1,79	2,19
Dél-Dunántúl	2,10	2,05	2,06	2,01	1,91	1,73	2,08
Észak-							
Magyarország	3,72	3,56	3,37	3,21	3,09	2,53	3,66
Észak-Alföld	3,41	3,26	3,11	2,97	2,86	2,37	3,35
Dél-Alföld	2,73	2,65	2,60	2,53	2,44	2,09	2,80
Magyarország összesen	3,00	2,90	2,80	2,70	2,60	2,20	3,00

Halandóság

Az alkotóelem-eljárás alkalmazása során a halandóságra vonatkozó feltételezés – mint a termékenység esetében is – két komponenst tartalmaz:

- Mekkora lesz a (születéskor várható) átlagos élettartam?
- Hogyan alakulnak a korszerinti elhalálozási valószínűségek?

A területi előreszámításnál ezenkívül lényeges szempont még, hogy:

- Miként változnak a területi különbségek?

Tekintettel arra, hogy specifikus halandósági tábla a roma népességre nem létezik, az 1991–1995 közötti országos átlaghalandóságból indultunk ki, és azt módosítottuk a területi élettartamoknak megfelelően. A módosítás alapja a hatványmódszer, vagyis a továbbélési valószínűségek hatványozása. A női halandóság számítása során egy technikai fogással éltünk, nevezetesen nem engedjük meg, hogy a nők halálozási kockázata nagyobb legyen, mint a férfiaké (a hatványmódszernek ez az egyik kritikus pontja). Az előreszámítási időszakra végig ugyanabból a halandósági alaptáblából számítottuk az elhalálozási valószínűségeket, a feltételezett élettartamoknak megfelelően.

A roma népesség életkilátásairól feltételeztük, hogy azok követik a hivatalos országos népesség-előreszámítás élettartam-hipotézisét.³ Az 1996–2001 közötti időszakra becsült élettartamokból kiindulva országos szinten kisebb-nagyobb mértékű csökkenést tételeztünk fel. Ennek hátterében egyrészt az általános egészségügyi modernizáció, másrészt a népesség összetételének kedvező alaku-

³ KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Előreszámítási Adatbázis 2004. Készítette: *Hablicsek László* (www.demografia.hu)

lása áll. Ez utóbbi hatást illetően ismét az iskolai végzettség – számításaink szerinti – emelkedésére utalunk.

Három halandósági hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000 időszakra a férfiak esetében 62,0, a nők esetében 69,3 évre teszik a születéskor várható átlagos élettartamot. Ehhez képest kisebb-nagyobb emelkedést feltételeznek.

Alapváltozat

A várható élettartam országos szintje a 2016–2020 időszakig férfiaknál 67,0 évre, nőknél 75,0 évre emelkedik. A területi különbségek 25 százalékkal csökkennek.

Alacsony változat

A várható élettartam országos szintje a 2016–2020 időszakig férfiaknál 64,0 évre, nőknél 72,0 évre emelkedik. A területi különbségek változatlanok.

Magas változat

A várható élettartam országos szintje a 2016–2020 időszakig férfiaknál 70,0 évre, nőknél 78,0 évre emelkedik. A területi különbségek 50 százalékkal csökkennek.

Belföldi és nemzetközi vándorlás

A belföldi és a nemzetközi vándorlás (illetve egy adott területi egység esetében az összevont vándorlási egyenleg) a legbizonytalanabb tényező, ezért csak vázlatos hipotézist készítettünk. Alapját a *nettó vándorlási arányszámok* képezik, melyeket az 1991–2001 közötti időszakra szóló továbbszámításból megyei és régiós szinten is kiszámítottunk. Azért szükséges arányszámokra és nem abszolút számokra építeni a vándorlási hipotézist, mert a gyorsan növekvő népességben arányosan több vándorlóval indokolt számolni.

A vándorlás nagyságrendje és bizonytalansága miatt fokozott óvatossággal kell eljárunk. Három változattal végeztünk számítást a nettó vándorlási arányszámok szintjéről. A főváltozatban a nettó vándorlási arányszámok 25 százalékkal mérséklődnek; az alacsony változat szerint, amikor gyermekszám erősebben csökken, 50 százalékos a mérséklődés (kisebb az elvándorlási nyomás), a magas változatban pedig a nettó vándorlás nem változik.

A népesség-előreszámítás változatai

A három-három termékenységi, halandósági és vándorlási hipotézis kombinálásával számos *előreszámítási változat* képezhető. Célunk a roma lakosság

létszámának, a létszámváltozás határainak kitapintása volt, ezért a hipotéziseket úgy szerveztük verziókká, hogy azok az összlétszámra képezzenek intervallumot. Ennek megfelelően alapváltozatot, alacsony változatot és magas változatot számítottunk:

A változat neve	Termékenység	Élettartam	Nettó vándorlás
alapváltozat	alap	alap	alap
alacsony változat	alacsony	alacsony	alacsony
magas változat	magas	magas	magas

A roma népesség előreszámítása nemek és életkor szerint: eredmények

A nemek és korcsoportok szerinti előrebecslés megyei bontásban készült el. Itt a régiós és az országos eredményekkel foglalkozunk, kiegészítve azzal, hogy Közép-Magyarországon belül Budapestet is vizsgáljuk.

A létszámok alakulása: gyors emelkedés

A (besorolás szerinti) roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer fő, 2001-re vonatkozó becslésünk 550 ezer fővel számol, 2021-re pedig az előreszámítás 745 és 825 ezer fő közötti számot ad, *784 ezer fős középpértékkel*. 2001-hez képest az alapváltozatban a növekedés 41 százalék, a magas változatban csaknem 50 százalék, az alacsony változat szerint pedig 33 százalék.

17. A roma lakosság létszáma, 1991–2021 The Roma population size by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	40 400	59 600	80 500	103 200	95 900	110 600
Közép-Magyarország	65 800	97 000	132 700	173 000	159 600	186 700
Közép-Dunántúl	22 800	31 000	39 800	49 500	45 900	53 200
Nyugat-Dunántúl	22 200	26 400	30 200	33 700	31 900	35 400
Dél-Dunántúl	63 500	72 400	79 300	84 900	82 700	86 800
Észak-Magyarország	123 800	151 500	181 900	215 500	204 300	226 500
Észak-Alföld	114 500	129 600	145 000	161 300	155 200	166 700
Dél-Alföld	35 500	41 800	48 700	56 300	53 500	59 000
Magyarország összesen	448 100	549 700	657 600	774 200	733 100	814 300

Legnagyobb a növekedés Közép-Magyarországon, ahol a létszám közel 80 ezer fővel és 80 százalékkal bővül. Nem sokkal lassúbb a folyamat Budapesten: 44 ezer fő, 73 százalék a többlet. A gyarapodás arányában ezt követi Közép-Dunántúl (60%). A létszám abszolút bővülését tekintve Észak-Magyarország áll a második helyen, 64 ezer fővel (17. táblázat).

Budapest roma lakossága mindhárom változat szerint eléri, meghaladja a százezer, Észak-Magyarországon a kétszázézer főt.

A magas gyermekszám és a fiatal korösszetétel nyomán a 0–19 éves fiatal népesség száma továbbra is erősen növekszik, bár a teljes népességnél kevésbé. Országosan a roma fiatalok száma 2001-hez képest negyedével emelkedik, 240 ezer főről közel 300 ezer főre. A létszámváltozás nagyon termékenységgfüggő: az alacsony változatban 10%, a magas változatban 35%. Középtételeken a korcsoport 55 ezer fős gyarapodására számíthatunk.

Régióként tekintve, igencsak erős az átlag körüli szóródása a fiatalok létszámváltozásának. Kiemelkedik Budapest és Közép-Magyarország, 50% körüli növekedéssel; Észak-Magyarországon és Közép-Dunántúlon is 30% körüli gyarapodásra számíthatunk; két régióban, Nyugat- és Dél-Dunántúlon viszont stagnál/csökken a fiatalok száma.

18. A 0–19 éves roma lakosság létszáma, 1991–2021

The population size of the Roma population aged 0–19 by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	16 500	21 200	26 800	30 900	28 000	33 700
Közép-Magyarország	29 200	38 000	49 000	58 400	51 600	65 400
Közép-Dunántúl	11 600	13 200	14 600	16 500	14 900	18 100
Nyugat-Dunántúl	10 900	10 400	10 200	9 600	9 100	9 900
Dél-Dunántúl	26 600	25 900	25 000	23 000	22 400	23 800
Észak-Magyarország	60 400	72 500	87 000	96 900	85 300	108 600
Észak-Alföld	58 900	63 400	68 700	70 000	63 600	76 400
Dél-Alföld	16 400	17 500	18 700	20 500	18 500	22 600
Magyarország összesen	214 000	240 900	273 200	294 900	265 400	324 800

A 20–39 éves fiatal munkavállalási korúak létszámát is a dinamikus emelkedés jellemzi. A korcsoport 178 ezer fősről 239 ezer főre, 34%-kal nő. A területi létszámváltozások 3% (Dél-Dunántúl) és 60% (Közép-Magyarország) között szóródnak.

Az előreszámítás alapváltozata szerint a 40–59 éves idősebb munkavállalási korúak száma 101 ezer főről 165 ezerre emelkedik. Tekintettel arra, hogy az országos roma népességet közelítően zártan tételeztük fel (a határokat átszelő vándorlást kismértékűnek vettük), a létszám-bővülésnek két forrása van: döntő-

en a korcsoportba bekerülő nagy létszámú korosztályok (utalhatunk például a '70-es években születettekre), illetve kisebb mértékben a halandóság javulása.

A roma összlakosság növekedését másfélszeresen meghaladó bővülés több mint 60 ezer fővel emeli a korcsoport létszámát, ugyancsak szélsőséges területi differenciák mellett. A változások fő jellemzője, hogy míg a Dunán innen és Dél-Dunántúlon 40% körüli a gyarapodás, Budapesten, a központi régióban, Közép- és Nyugat-Dunántúlon pedig megduplázódik ennek a korcsoportnak a létszáma.

Ez a növekedés is eltörpül azonban az idősök várható létszám-bővüléséhez képest. A roma lakosság öregedése ugyanis a következő időszakban *radikálisan felgyorsul*. A 60 évesnél idősebbek száma 30 ezerről 75 ezer főre, 2,5-szeresére emelkedik! Budapesten 2001-ben 2700 körüli lehetett az idős roma lakosok száma, 2021-ben pedig már 12 500 is lehet, a prognosztizált emelkedés 4,6-szeres. Ugyancsak négyszer annyi idős ember él majd Közép-Magyarországon, háromszor annyi Közép- és Nyugat-Dunántúlon, de mindegyik régióban legalább megduplázódik a 60 évesnél idősebbek száma.

19. A 60 évesnél idősebb roma lakosság létszáma, 1991–2021
The population size of the Roma population aged 60+ by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	1400	2700	6200	12500	11700	13500
Közép-Magyarország	2400	4400	9100	17900	16700	19200
Közép-Dunántúl	1100	1400	2300	4600	4000	5300
Nyugat-Dunántúl	1200	1700	2500	4200	3800	5000
Dél-Dunántúl	3900	5200	7700	12600	11700	13000
Észak-Magyarország	6500	8500	11200	17800	17000	18700
Észak-Alföld	5700	6200	8200	12600	11000	14100
Dél-Alföld	1700	2100	3500	5400	4900	5500
Magyarország összesen	22500	29500	44500	75100	69100	80800

A korösszetétel változása: gyorsuló öregedés

Az idősebb korcsoportok átlagot meghaladó növekedése is jelzi, hogy a magas termékenység fennmaradása mellett, helyenként annak ellenére, a hazai roma népesség demográfiai öregedése a következő két évtizedben felgyorsul. Csökkenni fog a fiatalok és a fiatal munkavállalási korúak aránya, növekedni az idősebb munkavállalási korban lévők és az idősök hányada. A folyamatot a belső arányok felől értelmezve: a fiatalkori függőség (fiatalok/aktív korúak) csökken, az időskori függőség (idősök/aktív korúak) emelkedik. Nagy kérdés, hogy a teljes függőségi arány milyen irányban mozdul el. Ha csökken, akkor a

roma lakosság az öregedési folyamatnak még a kezdeti szakaszában van, míg növekedés mellett már az új, a modern társadalmakban napjainkban érvényesülő öregedési szakaszról van szó.

Az öregedési folyamat felgyorsulását egyértelműen jelzi a lakosság átlagos korának (korátlagának) növekedése. Országos szinten négy évvel emelkedik a roma népesség átlagos kora, vagyis ötévente egy évvel; régióként tekintve, a leggyorsabban a Nyugat-Dunántúlon, hét (!) évnyi emelkedéssel, míg leglassabban Észak-Magyarországon, mindössze két évvel.

*20. A roma lakosság átlagos kora, 1991–2021
The mean age of the Roma population by region, 1991–2021*

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	26,0	28,4	30,9	33,5	33,8	33,2
Közép-Magyarország	25,2	27,2	29,4	31,6	32,1	31,0
Közép-Dunántúl	23,8	26,3	28,9	31,7	31,8	31,5
Nyugat-Dunántúl	24,9	27,6	31,1	34,6	33,9	35,2
Dél-Dunántúl	27,3	29,8	32,9	35,7	35,6	35,9
Észak-Magyarország	24,6	24,9	25,8	27,0	28,0	26,1
Észak-Alföld	23,7	24,2	25,5	27,2	27,7	26,8
Dél-Alföld	25,3	26,9	28,7	30,4	30,9	29,9
Magyarország összesen	24,9	26,1	27,9	29,9	30,4	29,4

Csökken a fiatalok aránya, országos szinten 43,8 százalékról 38,1 százalékra. Az átlagosat meghaladó a roma fiatalok arányvesztése a dunántúli régiókban, a központit kivéve.

*21. A 0–19 évesek aránya a roma lakosságon belül, 1991–2021 (%)
The proportion of the age group 0–19 within the Roma population by region,
1991–2021 (%)*

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	40,8	35,6	33,3	29,9	29,2	30,5
Közép-Magyarország	44,4	39,2	36,9	33,8	32,3	35,0
Közép-Dunántúl	50,9	42,6	36,7	33,3	32,5	34,0
Nyugat-Dunántúl	49,1	39,4	33,8	28,5	28,5	28,0
Dél-Dunántúl	41,9	35,8	31,5	27,1	27,1	27,4
Észak-Magyarország	48,8	47,9	47,8	45,0	41,8	47,9
Észak-Alföld	51,4	48,9	47,4	43,4	41,0	45,8
Dél-Alföld	46,2	41,9	38,4	36,4	34,6	38,3
Magyarország összesen	47,8	43,8	41,5	38,1	36,2	39,9

Az aktív korúak arányának alakulása ellentmondásos. Országosan szerény mértékű (1 százalékpontos) emelkedés várható, legalábbis az alapváltozat és az alacsony változat szerint. A régiókban növekedés és csökkenés is előfordul: erősen emelkedik az aktív korúak aránya Közép- és Nyugat-Dunántúlon, kisebb mértékben Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön; csökken Budapesten, valamelyest mérséklődik a központi régióban és a még nem említett régiókban.

Egyértelműen és jelentősen emelkedik az idősek népességén belüli aránya. A 60 évesnél idősebbek hányada országosan 5,4 százalékról 9,7 százalékra nő, közel megkétszereződik. Különösen érvényes ez Budapest roma lakosságára: arányuk 4,5 százalékról 12,1 százalékra gyarapodik.

22. A 60 évesnél idősebbek aránya a roma lakosságon belül, 1991–2021 (%)
The proportion of the age group 60+ within the Roma population by region,
1991–2021 (%)

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	3,5	4,5	7,7	12,1	12,2	12,2
Közép-Magyarország	3,6	4,5	6,9	10,3	10,5	10,3
Közép-Dunántúl	4,8	4,5	5,8	9,3	8,7	10,0
Nyugat-Dunántúl	5,4	6,4	8,3	12,5	11,9	14,1
Dél-Dunántúl	6,1	7,2	9,7	14,8	14,1	15,0
Észak-Magyarország	5,3	5,6	6,2	8,3	8,3	8,3
Észak-Alföld	5,0	4,8	5,7	7,8	7,1	8,5
Dél-Alföld	4,8	5,0	7,2	9,6	9,2	9,3
Magyarország összesen	5,0	5,4	6,8	9,7	9,4	9,9

A teljes függőségi arány a nem aktív korcsoportok (fiatalok és idősek, esetünkben 0–19 és 60+ évesek) és az aktív korcsoportok (munkavállalási korúak, esetünkben 20–59 évesek) relációját jelzi, azaz az eltartási kötelezettség mértékét. Ez azonban messze nem az egy munkavállalóra jutó valós eltartási teher, hiszen az aktív korosztályokban távolról sem (a roma lakosságban pedig különösen nem) mindenki foglalkoztatott.

A legfontosabb megállapításunk az alábbi, a 23. táblázatot tekintve az, hogy a függőségi arányok a roma népességben *magasak*. Az 1-hez közeli, illetve az azt meghaladó arányok a valamilyen nyomás alatt álló népeiségekre jellemzőek. Ilyen presszió lehet a modernizációs elmaradottság (agrárnépességek), de vallási-kulturális sajátosságok is járhatnak hasonló következményekkel. Mindenesetre azt mondhatjuk, hogy a roma lakosság még közel sincs azon a függőségi szinten (0,5–0,6 körül), amely az ún. demográfiai átmenet stádiumában lévő vagy azt éppen lezáró népeiségek sajátja. A roma népesség jövőjének nagy kérdése, hogyan alakulnak ezek az arányok. A gyors csökkenés azt jelen-

tené (az alacsony változat jelez ilyen irányt), hogy az érintettek a potenciális eltartási kötelezettséget a gyermekszám visszafogásával mérséklék. A stagnálás (magas változat) pedig elhúzódóan magas szintű tehervállalást generál, esetleg olyan specifikummal, hogy *egyáltalán nem fog csökkenni a függőségi arány*, hiszen a modern, (első) demográfiai átmenetüket befejezett népességekben is emelkedés mutatkozik, célozva a korábbi magas szintet!

Az láthatjuk a táblázatból, hogy a roma népességre vonatkozó függőségi arány országosan valamelyest csökken, egyes régiókban igencsak számottevően, máshol viszont növekedés látszik. Budapesten és egészében Közép-Magyarországon gyorsul fel olyan mértékben az öregedés, hogy az a függőség emelkedését váltja ki. A Dunántúlon még a csökkenés van napirenden, míg a Dunán innen a magas szinten történő stagnálás. Kirívóan magas és változatlan szintű a függőségi arány Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön.

23. A teljes függőségi arány alakulása a roma lakosságban, 1991–2021
The total dependency ratio within the Roma population by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	0,80	0,67	0,69	0,73	0,71	0,74
Közép-Magyarország	0,92	0,78	0,78	0,79	0,75	0,83
Közép-Dunántúl	1,26	0,89	0,74	0,74	0,70	0,79
Nyugat-Dunántúl	1,20	0,85	0,73	0,69	0,68	0,73
Dél-Dunántúl	0,92	0,75	0,70	0,72	0,70	0,74
Észak-Magyarország	1,18	1,15	1,17	1,14	1,00	1,28
Észak-Alföld	1,29	1,16	1,13	1,05	0,93	1,19
Dél-Alföld	1,04	0,88	0,84	0,85	0,78	0,91
Magyarország összesen	1,12	0,97	0,93	0,92	0,84	0,99

Végül az öregedési index, vagyis az idősek (60+ évesek) és a fiatalok (0–19 évesek) arányának alakulására hívjuk fel a figyelmet. Az 1990-es évek elején mindegyik régióban 0,1 körüli volt a mutató értéke, vagyis az idősek száma a fiatalokénak 10 százalékát tette ki. Ez 2021-ben országosan 25 százalékosra, Dél-Dunántúlon 55, Nyugat-Dunántúlon 44 százalékosra várható (!) Viharos tempóban közelít az idősek száma a fiatalokéhoz, új dimenziót adva a roma népességen belül az eltartás kérdésének.

A népmozgalom alakulása: természetes szaporodás

A roma népesség – elsősorban a magas gyermekszám és a fiatal korösszetétel hatására – ütemesen növekszik, ennek megfelelően a születésszámok a népességhez viszonyítva magasak. 1996–2000 között becslésünk szerint 68 000 roma gyermek jött világra, ami éves átlagban 13–14 ezer főnek, 3,2 százalékos arálynak felel meg. Emlékeztetőül: Magyarország összlakosságára nézvést a születési arány 1 százalék alatt van.

Várható, hogy a növekvő népességben nem túlságosan nagy mértékű termékenységsökkenés esetén a születésszámok emelkednek, és ez így is van az alapváltozat és a magas változat szerint is. A születésszám a 2010-es évek második felében bizonyosan közelíti a 80 ezer, éves átlagban a 16 ezer főt. A magas változatban az öt év alatti születésszám meghaladja a 90 ezer, évente a 18 ezer főt.

A nagy befogadó régiókban (Budapest, Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl) a bevándorlóktól származó születési többlet (is) növeli az utánpótlást, a kibocsátó Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön pedig az átlagosnál jóval magasabb termékenység hoz hasonló eredményt. Csökken viszont a reprodukció Nyugat- és Dél-Dunántúlon, az ok az alacsonyabb gyermekvállalás és a kevésbé fiatal korösszetétel.

Itt jegyezzük meg, hogy ebben a kísérleti előreszámításban azt feltételeztük, hogy a vándorlók azonnal felveszik a fogadó hely jellemzőit. Tehát a magas termékenységű régiókból az alacsonyabb termékenységű régiókba irányuló migráció – az előreszámítások szempontjából – a költözők demográfiai magatartásának átmenet nélküli megváltozásával jár együtt. Országos szinten ez (is) a termékenységsökkenés irányába mutat, legalábbis technikai értelemben, hiszen a feltételezés verifikálása még várat magára.

24. *Az élveszületések alakulása a roma lakosságban, 1996–2020*
The number of the Roma live-births by region, 1996–2020

Területi egység	1996–2000	2006–2010	Alap	Alacsony	Magas
			2016–2020		
Budapest	6 000	6 900	7 600	6 500	8 700
Közép-Magyarország	10 800	12 600	14 600	12 200	17 100
Közép-Dunántúl	3 000	3 700	3 800	3 400	4 400
Nyugat-Dunántúl	2 600	2 500	2 400	2 300	2 700
Dél-Dunántúl	6 400	6 400	5 900	5 400	6 500
Észak-Magyarország	22 100	23 400	26 600	21 800	31 300
Észak-Alföld	18 600	18 900	19 600	16 400	22 600
Dél-Alföld	4 500	5 200	5 400	4 500	6 200
Magyarország összesen	68 000	72 700	78 300	66 000	90 800

A halálozások száma alacsony, hiszen az idősebb (40 év feletti) népesség, amelyben az elhalálozások zöme bekövetkezik, a roma lakosságban ma még viszonylag kis létszámú. Ennek (előrebecsült) növekedése nyomán azonban – a várható élettartamok emelkedése által fékezve ugyan, de – magasabb lesz az elhunytak száma is. 1996–2000 között összesen 17 500 halálozást (éves átlagban 3500 főt) kalkulálhatunk, és – az élettartam emelkedésétől függően – 20–28 ezerre számíthatunk a 2010-es évek második felében. Az emelkedés minden területi egységben tendencia, a mértékek némileg eltérnek.

A születések és a halálozások eredőjeként jelentős mértékű a természetes szaporodás. 1996–2000 között a roma népesség a születési többletből eredően 50 ezer főt meghaladóan gyarapodott, és ez a mérték az előttünk álló időszakban is irányadó. Eszerint évtizedenként több mint 100 ezer fős a természetes növekedés nagysága. Figyelmet érdemel a magas változat, amely szerint 2016–2020 között a 70 ezer főt közelíti a természetes szaporodás, a lényegében változatlan feltételezett termékenység hatására. A roma népesség annyira fiatal, hogy még erősen csökkenő gyermekszám esetén is fennmarad az évi közel 8 ezer fős gyarapodás.

A területi szinten a természetes szaporodás erősen változó mértékű: csökken a Dunántúlon, növekszik, stagnál a Dunán innen. Egyértelmű viszont, hogy a reprodukció relatíve lassul. A természetes szaporodás arányszáma országosan 26 ezrelékről 11–21 ezrelékre esik vissza. Az alapváltozatban minden területi egység csökkenést mutat. Budapesten csaknem felére zuhan az arányszám, Nyugat-Dunántúlon ennél is alacsonyabbra. Számításaink szerint viszont fennmarad a magas, 20 ezrelék feletti gyarapodás Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön.

A roma népesség arányainak alakulása az összlakosságon belül, 1990-2021

A teljes roma népesség összlakosságon belüli aránya jelenleg 6 százalékos, 2011-re eléri a 6,6 százalékot, 2021-re pedig 7,7–8,0 százalék becsülhető. Ez azt jelenti, hogy az 1990-et követő 30 év folyamán a roma népesség hányada csaknem megkétszereződik.

A népességarányok jelentős területi különbségeket mutatnak. Észak-Magyarország összlakosságán belül már jelenleg is bőven 10% feletti a roma népesség súlya, 2021-ben pedig már a 20 százalékhoz közelít; ugyanakkor a számítások szerint a Közép-Dunántúlon, Nyugat-Dunántúlon, Dél-Alföldön 15 év múlva is 5 százalék alatt marad. 1991-hez képest a legnagyobb emelkedés Budapesten, Pest megyében és a Közép-Dunántúlon figyelhető meg, a rendszerváltozást követő három évtizedben a fővárosban a roma népesség részaránya háromszorosára, Közép-Magyarországon két és félszeresére, Közép-Dunántúlon bő kétszeresére nő.

25. A roma népesség aránya a lakónépességben belül, 1991–2021 (%)
*The proportion of the Roma ethnic group within the actual population
 by region, 1991–2021 (%)*

Területi egység	1991	2001	2006	2011	2021
Budapest	2,0	3,4	4,2	5,0	6,5
Közép-Magyarország	2,2	3,4	4,0	4,7	6,1
Közép-Dunántúl	2,1	2,8	3,2	3,6	4,6
Nyugat-Dunántúl	2,2	2,6	2,8	3,1	3,5
Dél-Dunántúl	6,3	7,3	7,8	8,4	9,4
Észak-Magyarország	9,4	11,6	13,1	14,7	18,1
Észak-Alföld	7,4	8,3	8,9	9,5	10,8
Dél-Alföld	2,5	3,0	3,4	3,7	4,5
Magyarország összesen	4,3	5,4	6,0	6,6	8,0

Mivel a roma népesség korösszetétele fiatal, az összlakosságé viszont lényegesen idősebb, arányuk a fiatalabb életkorokban jóval magasabb, az idősebb életkorokban pedig alacsonyabb, mint az össznépességben.

26. A 0–14 éves roma népesség aránya a megfelelő korú lakónépességben belül, 1991–2021 (%)

The proportion of the persons of Roma ethnicity aged 0–14 within the actual population of the same age by region, 1991–2021 (%)

Területi egység	1991	2001	2006	2011	2021
Budapest	3,4	6,9	8,7	9,7	10,5
Közép-Magyarország	3,9	6,9	8,2	9,1	10,6
Közép-Dunántúl	3,6	5,1	6,0	7,0	8,1
Nyugat-Dunántúl	3,8	5,1	5,4	5,6	5,4
Dél-Dunántúl	9,5	11,7	13,0	13,4	13,3
Észak-Magyarország	16,6	25,1	30,8	35,6	40,5
Észak-Alföld	13,0	17,0	19,6	21,3	22,0
Dél-Alföld	4,5	5,8	6,6	7,6	8,6
Magyarország összesen	7,7	11,1	13,0	14,4	15,6

A 0–14 évesek között a romák aránya országosan 13 százaléknak vehető. Amennyiben az alapváltozat valósul meg (enyhén csökkenő gyermekszám), hányaduk 2021-ig 16 százalék közelébe kúszik, vagyis 1991 és 2021 között a 0–14 éves hazai népességben belül a roma fiatalok aránya kétszeresére emelkedik.

A területi különbségek ebben a vonatkozásban is igen jelentősek. Észak-Magyarországon a nem csökkenő gyermekvállalás következtében a roma

gyermek aránya az 1991. évi 17 százalékról 2006-ig 30 százalék fölé emelkedett, és az alapváltozat szerint elérheti a 40 százalékot is.

A régiók többségében azonban *a roma fiatalok aránynövekedése* a következő időszakban lelassul, egyes helyeken megáll. Tekintettel arra, hogy a fiatalkori arányok – *ceteris paribus* – fokozatosan érvényre juthatnak a teljes életkori szegmensben is, azt mondhatnánk, hogy távlatban a roma népesség aránya a Dunántúlon, Közép-Magyarországon, azon belül Budapesten, Dél-Alföldön 10 százalék körül, Észak-Alföldön 20–25 százalék között alakulhatna, de Észak-Magyarországon akár 40 százalékot is elérhetne.

Összefoglalás

Tanulmányunkban megkíséreltünk átfogó képet adni a nemzetiségi és a teljes (besorolás szerinti) roma népesség *országos és területi* demográfiai jellemzőiről, és a tendenciák vizsgálata alapján előreszámítást készíteni a következő másfél évtizedre megyék, régiók szerinti bontásban.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a roma népességről szóló adatok *alapvető* hiánya minden ilyen vizsgálatnak gátját képezi. Különösen igaz ez a területi vizsgálatokra. A demográfia módszertani eszköztára ugyan hozzásegít viszonylag részletes becslések elvégzéséhez, de ezek csak korlátozottan helyettesíthetik a valós adatokat. Ennek a körülménynek – bár megállapításaink a magyarországi roma kisebbség demográfiáját érintő minden vizsgálat eredményeivel részlegesen vagy teljesen egybeesnek – bizonytalanságot kell ébresztenie a tanulmány adataival és becsléseivel szemben, és ez így van jól. Célunk annak bemutatása volt, hogy mi következik a rendelkezésre álló információk célirányos vizsgálatából, összevetéséből, a mögöttes folyamatok lehetőség szerinti figyelembevételéből. Eredményeink azonban minden bizonnyal így is erősen közelítő jellegűek.

A hazai cigányság becslésekkel megállapított létszáma az elmúlt 100 esztendőben folyamatosan emelkedett, erősen meghaladva a népesség egészében tapasztalt mértéket. Az 1990-es években a népességen belüli arányuk 4-ről 6 százalékára nőtt. Mindezt az országos szintnek több mint kétszeresét kitevő magas termékenységük biztosítja. Korösszetételük – főként a magas termékenység folytán – igen fiatal, a gyermekkorúak mintegy 40 százalékos arányával.

Ezek az ismérvek még inkább kiemelik azt a tényt, hogy a roma népesség a demográfiai fejlődés más szakaszában van, mint a nem roma népesség. Az előbbi – az első demográfiai átmenet elméletének terminológiáját használva – az ún. átmeneti fázis elején halad. *Még* fiatal a korösszetétele, *még* magas a termékenysége, *még* viszonylag magas a halandósága. Ezekből a jellemzőkből

azt következik, hogy a következő időszakban a résznépesség további jelentős létszámnövekedése várható.

A roma és nem roma népesség jövőbeli alakulásában nagy eltérések várhatók. Ezek hatására minden életkori csoportban megemelkedik a roma kisebbség aránya. Különösen érezhető lesz ez a fiatalok esetében, akik között néhány évtized múlva akár minden hatodik gyermek roma lehet, *rendkívül nagy területi eltérések kialakulása mellett.*

Nyilvánvalónak látszik, hogy a hazai roma kisebbség túljutott a társadalom-kivüliség állapotán. Létszámában megerősödött, ugyanakkor beindultak saját demográfiai-modernizációs folyamatai.

Egyre sürgetőbb feladatnak tűnik olyan hosszú távú politika érvényre juttatása, amely a roma kisebbség minél gyorsabb integrálódását (esetünkben a demográfiai különbségek mérséklődését) eredményezi. *Csak megismételni tudjuk, amit mások már oly sokszor leírtak, elmondtak: az iskolázottságot, a foglalkoztatottságot, a létbiztonságot erősítő, a kirekesztettség állapotának kialakulását kölcsönös erőfeszítésekkel gátló, a létező anomáliákat fokozatosan feloldó hosszú távú politikára van szükség, ami lehetőséget ad a hazai cigányságnak arra, hogy – demográfiai és általános értelemben is – felelősen döntessen a jövőről. Megítélésünk szerint a tanulmányban vázolt területi folyamatok mindennek szükségességét messzemenően alátámasztják.*

IRODALOM

- Gábos András – Tóth István György (2000): A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég*, 4. sz. 77–114.
- Gyenei Márta (1993): Létminimum alatt – Jajhalom I. *Statisztikai Szemle*, 1993. Január. 16–31.
- Gyenei Márta (1993): Létminimum alatt – Jajhalom II. *Statisztikai Szemle*, 1993. Február. 130–146.
- Gyenei Márta (1998): A 'stratégiai gyerek' *Népszabadság*. 1998. november 14.
- Gyukits György (2003): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalok-ró roma nők körében. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 59–83.
- Hablicsek László (1992): *A magyarországi demográfiai átmenet vizsgálata*. KSH NKI Kutatási Jelentések 42. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Hablicsek László (2000): Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In Horváth Ágota et al. (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest, 243–276.
- Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a cigányok. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA, Budapest, 163–204.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 1998. Március.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában* Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.) (2000): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Janky Béla (1998): *Cigányok munkaerő-piaci helyzete a hetvenes, nyolcvanas és a kilencvenes években*. Kézirat.
- Janky Béla (1999a): Lakóhelyváltoztatások a cigányok körében. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA, Budapest, 175–203.
- Janky Béla (1999b): A cigány nők helyzete. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *A nők helyzete*. Munkaügyi Minisztérium – TÁRKI, Budapest, 217–238.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2004): *Szegénység és depriváció*. KSH Népeségterudományi Intézet, Műhelytanulmányok 4. Budapest.
- Kemény István (1972): *Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon*. Kézirat. Budapest.
- Kemény István (1974): A magyarországi cigány lakosság. *Valóság*. 1974. január 63–72.
- Kemény István (1975): A budapesti cigányokról. *Budapest 1975*. 5. szám.
- Kemény István (szerk.) (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kemény István (1996): A romák és az iskola. *Educatio* 1996. Tavasz.
- Kemény István (1997): A magyarországi roma (cigány) népességről. *Magyar Tudomány*, 6. sz. 641–655.
- Kemény István (1999b): Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest, 229–256.
- Kemény István (szerk.) (2000a): *A magyarországi romák*. Press Publica, Budapest.
- Kemény István (2000b): Foglalkoztatás, munka, munkanélküliség. In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon*. EÖKP, Budapest, 25–31.
- Kemény István (2003): A munkaerőpiaci és a jövedelmi helyzet változásai. A települési és a lakásviszonyok változásai. In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002*. EÖKK, Budapest, 35–43.
- Kemény István (2003): Válság után. Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek. *Esély*, 2. sz. 66–74.
- Kemény István – Janky Béla (2003a): A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2. sz., 309–315.
- Kemény István – Janky Béla (2003b): A 2003. évi cigány felmérésről. – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 2003. Október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla (2003c): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 6. sz. 58–73.
- Kertesi Gábor (1995b): Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély*, 4. sz. 19–63.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 29.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1996): *Cigányok és iskola*. *Educatio Füzetek* 3. Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-typo, Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1999): A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In Kemény István (szerk.) *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest. 45–72.

- Kocsis Károly – Kovács Zoltán (1991): *A magyarországi cigány népesség társadalom földrajza*. MTA–PTI, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997b): Ki a cigány? *Kritika*, 1997. December.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998a): Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 1998. Március.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998b): Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág, Budapest.
- Liskó Ilona (2002): *Cigány tanulók a középfokú iskolákban*. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet. 1895.
- Népszámlálás. A magát roma (cigány) nemzetiségűnek vallók statisztikai adatai: népesség, iskolázottság, gazdasági aktivitás és inaktivitás, 1980, 1990, 2001 (adatfeldolgozás).
- Spéder Zsolt (szerk.) (2002): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Gyorsjelentés. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Szalai Júlia (2000): Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In Horváth Ágota et al. (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest, 531–572.

Tárgyszavak:

Etnikum
Népesség-előreszámítás
Népességstruktúra
Regionális demográfia

EXPERIMENTAL CALCULATIONS FOR THE SPATIAL CHARACTERISTICS OF THE ROMA POPULATION AND ITS PROJECTION TILL 2021

Abstract

The paper tries to give a general picture on the countrywide and regional demographic conditions of the Roma ethnic group (on the basis of the self-classification used by the population censuses and according to the classification of the different Roma surveys). Having analysed the tendencies, the author made a projection for the next fifteen years by county and region.

The lack of data on the Roma population does not make a detailed analysis possible. It is particularly true for their regional demographic conditions. Though

the methodology of the demography offers the possibility of relatively reliable estimations but these can substitute for the real data but to some extent. The author aimed at demonstrating the results of a thorough analysis and comparison of the data being at our disposal considering, as much as it was possible, the population development proceeding in the background. In spite of this thorough analysis, in all probability the result is only a rough estimate.

The estimated size of the Roma (gypsy) population continuously increased in Hungary in the last hundred years, well above the average growth rate of the total Hungarian population. In the 1990s their proportion in the total population grew from 4% to 6%. That growth has been caused by their high fertility which is about twice as high as the country average. Their age structure – first of all because of their high fertility – is very young, the proportion of the children is about 40% within the Roma population.

These characteristics emphasise the fact to a greater extent that the Roma population is in another phase of the demographic development than the non-Roma population. The former one – using the terminology of the first demographic transition – is at the beginning of the so-called transitional phase. It has still a young age structure, high fertility, and relatively high mortality. As a consequence of these facts a further significant growth of the examined sub-population is to be expected in the next period.

The Roma and non-Roma population development may significantly diverge in the future. In consequence of this the proportion of the Roma minority will rise in all age groups. That rise will be particularly spectacular in the young age groups, where in some decades it might as well be possible that every sixth child will be a Roma while very strong regional differences are to develop in this respect.

A KORAI GYERMEKVÁLLALÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK A CIGÁNY NŐK KÖRÉBEN

JANKY BÉLA

Bevezetés

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy milyen mérhető tényezők befolyásolhatják a korai gyermekvállalást a cigány nők körében.¹ Az elemzés a Kemény István által vezetett, 2003-ban végzett országos reprezentatív cigányvizsgálat adataira épül.² Ennek megfelelően nem a romák és nem romák összehasonlítása a célunk, hanem a cigány népességen belül érvényes mechanizmusok feltárása. Többváltozós regressziós elemzés segítségével azt kutatjuk, hogy miként alakíthatják a munkaerő-piaci kilátások, a szegregáció, illetve az egyes közösségeken belüli hagyományok a korai gyermekvállalás esélyét. Foglalkozunk továbbá az iskolázottság szerepével is.³

¹ Az elemzés a „Demográfiai folyamatok és az időskori biztonság” című NKFP 5/024/2004 témaszámú kutatás keretében született. A kutatás vezetője Mészáros József. A tanulmány épít a Kemény István által vezetett, a hazai cigány népesség helyzetét vizsgáló kutatásra. A szerző jelentős mértékben támaszkodott az említett kutatás során szerzett ismeretekre, és annak adatbázisát használta. Köszönettel tartozom Kemény Istvánnak azért, hogy az elemzési eredményeket és az adatokat készségesen rendelkezésre bocsátotta és hogy a tanulmány korábbi változatához megjegyzéseket fűzött. Az elemzésben szereplő KSH-adatok összeállításában Gulyás Attila nyújtott pótolhatatlan segítséget, akinek munkáját külön köszönöm. A tanulmány kiindulópontjául szolgáló korábbi demográfiai jellegű elemzések elkészültét az Oktatási Minisztérium *Deák Ferenc Ösztöndíja* támogatta.

² A felmérés egy 1971-ben és 1993-ban végzett kutatás megismétlésére épül. Az 1971. évi vizsgálatot Kemény István, az 1993. évi vizsgálatot Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor, a 2003. évi vizsgálatot Kemény István és Janky Béla vezette. Az 1971. és az 1993. évi felmérés az MTA Szociológiai Kutatóintézetében készült. A 2003. évi felmérés *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság)* címmel a 2001. évi *Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok* kutatási projekt keretei között született az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben. Az 1971-es felmérés legalapvetőbb eredményeihez lásd: Kemény 1976, az 1993-as hoz pl.: Kemény – Havas 1996, a 2003-ashoz pedig: Kemény – Janky 2003a,b; Kemény – Janky – Lengyel 2004. Részben e felmérésekre támaszkodó mélyebb elemzéseket nyújt Kertesi 2005.

³ A 2003-as cigányvizsgálathoz kötődő egyéb demográfiai eredményekhez lásd még Kemény 2004; Janky 2005a,b.

A korai gyermekvállalás a nők iskolai előmenetele és ehhez kapcsolódóan a későbbi munkaerő-piaci integráció miatt érdemel különös figyelmet. Nagyon fontos, hogy a cigányok integrációjával foglalkozó társadalompolitikusok időben reagáljanak erre a problémára, ugyanis a fiatalabb kohorszok létszámcsökkenésére törvényszerűen megkésve reagáló oktatási rendszerben egy rövid ideig még az integrációt ösztönző oktatáspolitikától függetlenül is viszonylag jók a lehetőségek arra, hogy a romák és általában az alacsony státusú szülők gyermekei érettségihez jussanak. Azonban azáltal, hogy az oktatási infrastruktúra előbb-utóbb igazodik a demográfiai változásokhoz, még kifejezetten „cigánybarát” oktatáspolitikát feltételezve is komoly akadályok gördülhetnek a romák továbbtanulása elé. Ha ennek jelenleg is komoly és várhatóan fokozódó nehézségei mellett a cigány közösségekben nem válnak széles körben láthatóvá a sikeres továbbtanulás (és munkaerő-piaci integráció) mintái, nem várható, hogy a roma családok épp a szűkülő lehetőségek időszakában vállalják majd a mainál nagyobb arányban a kötelező éveken túlnyúló, mindenképpen komoly anyagi terhekkel járó taníttatást. A korai családalapítás pedig – a cigányok többségének alacsony társadalmi-gazdasági státusa, valamint az oktatási rendszer direkt és indirekt diszkriminációja mellett – a továbbtanulás egyik legfontosabb akadálya.

Vizsgálatunk egyik legfontosabb tanulsága, hogy a munkaerő-piaci esélyeknek a korai gyermekvállalásra gyakorolt közvetlen hatása nehezen kimutatható. Ezzel szemben a szegregáció, továbbá bizonyos kulturálisan elkülönülő cigánycsoportokban kialakult alkalmazkodási stratégiák befolyása érdemi.

A továbbiakban először a korai gyermekvállalás problémakörét tekintjük át a romák szempontjából. Ezután az elemzés alapjául szolgáló hipotéziseket fogalmazzuk meg, majd a felhasznált adatokat és eljárásokat ismertetjük. Ezt követően az eredmények tárjuk elő. A tanulmányt záró összegzésben kijelöljük a további vizsgálatokban előttünk álló feladatokat is.

A korai gyermekvállalás a cigányok körében⁴

A hatvanas és hetvenes években a szülések időzítése érdemben nem befolyásolta a munkaerő-piaci integrációt, mert a munkaerőhiányban szenvedő szocialista gazdaság nagy számban szívta fel még az általános iskolai végzettségű férfiakat és nőket is. Mivel a nyolc osztály legalább formális elvégzése 15–16 éves korra abszolválható volt, az állásvállaláshoz szükséges papírok megszerzése nem állt konfliktusban még az igen korai családalapítási törekvésekkel sem. A tervutasításos gazdaság körülményei között a munkaviszony szülés és gyermeknevelés miatti megszakítása többnyire alig csökkentette a

⁴ A problémakör némileg részletesebb áttekintéséhez lásd Janky 1999, 2005a.

későbbi elhelyezkedési esélyeket. Akkoriban – a piacgazdaság feltételei mellett, különösen az értelmiségi szakmákban dolgozó nők számára oly égető – karrieridőztési szempontoknak értelemszerűen kisebb súlyuk volt, különösen a beosztott fizikai munkakörben dolgozó nők döntéseiben. A cigány nők tehát úgy tudtak integrálódni a munkaerőpiacra, hogy közben nem kellett feladniuk a szüleik által követett családalapítási szokásokat sem.

Kemény István (1976) azonban már a hetvenes években felhívta a figyelmet arra, hogy drasztikusan csökkenni fog a kereslet az alapfokú végzettséggel rendelkező munkaerő iránt. A kilencvenes években a szakmunkásvégzettség legtöbb fajtája is leértékelődött, és egyre inkább már csak az érettségi kínál komoly esélyeket az elhelyezkedésre. Különösen igaz ez a komoly munkaerőpiaci diszkriminációt elszenvedő romák esetében. A középiskolai tanulmányok végigvitele azonban már konfliktusba kerülhet cigány nők gyermekvállalási szokásaival. A 2003-as cigányvizsgálat adatai szerint a mai fiatal roma nők közel egyharmada 18 éves koráig, kétharmada pedig 20 éves koráig megszüli első gyermekét. Azok, akik a családalapítás miatt félbeszakítják tanulmányukat, akár egész életükre elveszthetik annak az esélyét, hogy valamikor is rendszeres munkájuk legyen. A korai gyermekvállalás nem csupán a nők iskolai és munkaerő-piaci integrációját érinti. Nem szabad megfeledkeznünk azokról a fiatal apákról sem, akik a gyermek születése után nem engedhetik meg maguknak, hogy szűkös erőforrásaikból iskolai pályafutásuk folytatására áldozzanak. Az alkalmi segédmunka és a ház körüli segítség azonnal jelentkező haszna a családalapítás után még értékesebbnek tűnik a jövőbeli bizonytalan munkaerőpiaci sikerhez képest.

A 100 szülőképes korú cigány nőre jutó gyermekek (élveszülések) száma viszonylag közel áll ahhoz a mértékhez, amelyet a KSH az első világháborút követő években országos átlagban regisztrált. Ez érvényes a családok átlagos gyermekszámára is, ha a húszas évek országos mutatóit, illetve az 1993-as cigányvizsgálat eredményeit vetjük össze. További hasonlóságra bukkanunk, ha a két népesség (az 1921-es teljes populáció, illetve a kilencvenes évek cigány társadalma) kormegoszlását hasonlítjuk össze.

Fontos azonban itt egy megkülönböztetést tenni: bár a húszas évek magyarországi populációjának és a kilencvenes évek cigány népességének gyermekvállalási kedve összességében közel áll egymáshoz, jelenős, egymást kiegyenlítő eltérések mutatkoznak az egyes korosztályok szülési szokásaiban. A 25 évesnél fiatalabb cigány nők között némileg magasabb, a 20 éves kort el nem érők esetében pedig sokkal magasabb a szülések gyakorisága, mint ahogy az a teljes népesség megfelelő korosztályaiban volt tapasztalható az első világháborút követően. Ellenben a 25 éves kort elért nők körében a reláció fordított volt. A cigány nők fiatalabb korban kezdtek szülni és korábban is zárták le termékenységi periódusukat, mint ahogy a hazai népesség tette az első világháborút követő években. A század első évtizedeiben még igen alacsony volt azoknak a

nőknek az aránya, akik 14 éves koruk után is folytatták iskolai tanulmányaikat, tehát a tinédzser anyák akkori alacsony aránya valószínűleg nem az iskola családalapítást késleltető hatásának tudható be.

A húszas éveket követő évtizedek Magyarországon a születések számának csökkenése elsősorban a gyermekvállalás életszakaszának korábbi lezárásából adódott, miközben lényegében stagnált a 20 évesnél fiatalabban szülő nők aránya.⁵ A kilencvenes években azonban elkezdődött a gyermekvállalás időbeli kitolása. A 15 évvel ezelőtti 25–26 éves életkor helyett ma már 27–28 évesen szülik első gyermeküket a magyar nők (Spéder 2004). A 2003-as cigányvizsgálat adatai arra utalnak, hogy a romák körében nem indultak el hasonló folyamatok: az ő esetükben jelenleg 20 éves korra várható az első gyermek világra hozatala, és ebben nem történt jelentős változás az elmúlt évtizedekben. Tízből három cigány nő 18 éves kora előtt már szül, de legkésőbb 20 évesen már nagyjából kétharmaduk. A tinédzser anyák arányában némi ingadozás megfigyelhető az utóbbi másfél évtizedben (1. táblázat), azonban ennek mértéke és a mintában megfigyelt esetek (szülések) száma megnehezíti az időbeli változások részletesebb vizsgálatát.⁶

1. Az első gyermeküket szülő anyák életkor szerinti megoszlása (%) egyes időszakokban (becslés a 2003-as országos cigányvizsgálat adatai alapján)
Mothers giving birth to their first children by age groups (%) in some periods
(an estimation based on the data of the country-wide Roma survey carried out in 2003)

A gyermek születési éve	Az anya életkora az első szülés időpontjában				Esetszám
	14–17 éves	18–20 éves	21–49 éves	együtt	
1980–1989	30,4	39,3	30,4	100,0	336
1990–1994	32,5	41,7	25,7	100,0	206
1995–1999	23,8	39,3	36,9	100,0	214
2000–2003	28,7	37,4	33,9	100,0	115

Forrás: 2003-as cigányvizsgálat alapján Janky (2005a).

A cigányság egészére vonatkozó adatok gyakran eltakarják az egyes csoportjaikban zajló folyamatokat. Így az ország különböző területein élő cigányok

⁵ Magyarországon a Nyugat- és Dél-Európában szokásosnál korábban születték meg első gyermekeiket a nők – miközben a teljes termékenység szintje nem volt magasabb, mint a nyugati országokban (Pongrácz – S. Molnár 1994).

⁶ Az adatok mindenesetre nem mondanak ellent annak a feltételezésnek, hogy a munkaerő-piaci lehetőségek rendszerváltás körüli romlása, a gyermektámogatásoknak a Bokros-csomag idején kezdődő leértékelődése, továbbá a későbbi rehabilitációja, illetve a továbbtanulási lehetőségek utóbbi években megfigyelhető bővülése egyaránt szerepet játszott a családalapítás időzítésében.

gyermekvállalásával foglalkozó kutatások is egymásnak ellentmondó tendenciákról számoltak be. Fleck Gábor és Virág Tünde (1999) dél-baranyai beás cigányok körében végzett kutatásának eredményei szerint a vizsgált közösségekben az utóbbi egy-két évtizedben erőteljes volt a szülő korba lépő fiatalok törekvése arra, hogy gyermekvállalási mintáikat a többségi társadalom szokásaihoz igazítsák. Durst Judit (2001, 2006) ugyanakkor egy északkelet-magyarországi faluban végzett kutatására alapozva arra hívta fel a figyelmet, hogy – legalábbis a vizsgált településen – a szülők törekvéseinek ellenére is növekszik azoknak a fiatal cigány nőknek az aránya, akik igen fiatalon szülnék. Ugyanabban a régióban hasonló eredményre jutott Ladányi János és Szelényi Iván (2004). Ugyanakkor az egyes régiókon vagy akár kistérségeken belül is vannak különbségek. Például Durst (2006) egymáshoz igen közel fekvő falvak romái körében talált egymástól jelentősen eltérő gyermekvállalási szokásokat.

A Kemény István-féle reprezentatív cigányvizsgálat adatai is jelentős differenciákra utalnak, és a törésvonalak egy része kifejezetten az utóbbi másfél évtizedben keletkezett. Például a rendszerváltás előtt nem volt érdemi különbség a három nagy országrész (Dunántúl, központi régió, keleti országrész) cigány népességének szülési szokásaiban. Az utóbbi másfél évtizedet tekintve azonban a Dunántúlon élő cigányok már kilógnak a sorból. Közöttük – a keleti országrész és a központi régió stagnáló arányszámával szemben – jelentősen, 30 százalékról 19 százalékra csökkent az első gyermeküket 18 éves koruk előtt megszüülő nők aránya. A főleg a Dél-Dunántúlon, élő beás nyelvet beszélő cigányok a saját régiójukon belül is kitűnnek azzal, hogy későn alapítanak családot és generációnként mind későbbre tolják az első gyermek vállalását. Körükben a rendszerváltást megelőző két évtizedben az átlagnál egy árnyalatnyival talán alacsonyabb volt a gyermekvállalást korán kezdő nők aránya, az 1990 és 2003 közötti évek születeit tekintve pedig 13 százalékot tett ki. Az oláh-cigányok körében 28 százalék volt ez a hányad, míg a csak magyarul beszélőknek 31 százaléka szült 18 éves kora előtt. Ez megerősíti Fleck Gábor és Virág Tünde idézett kutatási eredményeit.

Vizsgálatunknak nem célja, hogy okokat keressen a cigány és nem cigány népesség között e téren hosszabb ideje fennálló markáns különbségekre. Ezeket adottnak tekintve arra keressük a választ, hogy a cigányságon belül kik azok, akik korábban, illetve később vállalnak gyermeket. Az empirikus elemzésben a 18 éves koruk előtt gyermeket szülő nők arányára koncentrálnak.

Elfogadjuk azt a hipotézist, mely szerint a munkaerőpiacon esélytelen, marginális helyzetben lévő fiatalok számára fontos, bár csak saját közösségükön belül érvényesíthető státuszjavítási lehetőség a gyermekvállalás (Durst 2001, 2006; Kelly 1998). Ebből azonban az is következik, hogy a munkaerő-piaci kilátások és a szegregáció mértéke kihat a korai családalapítás vonzerejére. Ladányi és Szelényi (2004) történeti demográfiai elemzéssel mutatják meg, hogy az általuk vizsgált községben az integrációs esélyek érdemben befolyá-

solhatták a cigányok demográfiai magatartását. E tényező mellett a hagyományok továbbélésének kisközösségi mintáit is tanulmányoznunk kell.

A hipotézisek

A gyermekvállalás időzítését számos esetleges, csak az egyéni élettörténetek fényében megérthető tényező befolyásolja. Ezek mellett azonban az életpálya-tervezés racionális motívumai, valamint a társadalmi környezet értékrendje és konvenciói is szerepet játszanak abban, hogy egy tizenéves nő hogyan próbálja alakítani esetleg meglévő párkapcsolatának jellegét, tudatosan elzárkózik-e az anyaszereptől, vagy éppen kifejezetten vágyik rá. Ez még akkor is igaz, ha számos esetben tervezés nélkül, esetleg kifejezetten az előzetesen megfogalmazott szándékoktól eltérő időpontban érkezik a gyermekáldás. Elemzésünkben arra törekedtünk, hogy a legfontosabb, ám nagyon egyszerű mechanizmusokat vegyük figyelembe.

Első hipotetikus állításunk az, hogy az első gyermek vállalásának időpontját befolyásolják a cigány fiatalok környezetében jellemző munkaerő-piaci esélyek. Minél kedvezőbbek ezek, annál többen törekednek arra, hogy halasszák a gyermekvállalást.

Második hipotézisünk úgy szól, hogy az első gyermek vállalásának időpontjára az iskolázási költségek és lehetőségek is hatással vannak. Minél előnyösebb feltételekkel számolhatnak az érintettek, annál többen törekednek arra, hogy iskolai pályafutásuk érdekében későbbre tolják a gyermekvállalást.

A harmadik hipotézis szerint a szűkebb társadalmi környezetet alkotó cigányközösség szegregáltsága befolyásolja, hogy mi az eredője két, egymással szemben álló hatásnak: egyfelől a korai gyermekvállalás státuszjavító jellegének, másfelől a környező többségi társadalom ezt elítélő értékrendjének. A szegregáltabb közösségekben vonzóbb lehet a fiatal nők számára a korai anyaság.

A negyedik hipotézis azt fogalmazza meg, hogy a közvetlen társadalmi környezetet alkotó cigányközösség gyermekvállalási hagyományai szolgálnak az optimális gyermekvállalási kor meghatározásának kiinduló eleméül (referenciájaként), így e konvencióknak mindenképpen fontos szerepük van az első szülések időzítésében. Ahol a megelőző generációban is hamarabb szültek a nők, ott – ceteris paribus – ma is így történik (jóllehet e hatás akár igen gyenge is lehet).

A négy alapvető hipotézis megfogalmazásán túl rá kívánunk mutatni arra, hogy a gyermekvállalással kapcsolatos döntés szorosan kapcsolódik az egyén iskolai pályafutásához. Itt azonban kölcsönhatásról van szó: az iskolai ambíciók késleltetik a szülést, a korai gyermekvállalás (akár akaratlanul is) gátolhatja az iskolai előremenetelt, ám ezek a törekvések maguk is részben a fenti tényezők

következményei. Az erre vonatkozó adatokat elemzésünkben kiegészítő jelleggel szerepeltetjük.

Adatok, változók, eljárások

Az adatok elsődleges forrása a 2003-ban végzett harmadik országos reprezentatív cigányvizsgálat. A felmérés alapsokasága az ország teljes cigány lakossága volt, alapegysége a háztartás, illetőleg az egy lakásban lakók közössége. Az adatfelvétel során 1 százalékos reprezentatív mintát készítettünk. Azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint.⁷ Ezáltal biztosíthatuk a megkérdezendő személyek kiválasztásának egyértelműségét, a cigányok lakhelyéről és címéről ugyanis nincs nyilvántartás. A 2003-as felmérés mintájába 1165 lakás került be. Kiegészítésként, bizonyos regionális és megyei szintű jellemzők rögzítéséhez a KSH adatait használtuk fel (KSH 2004a,b).

Bár a rendelkezésünkre álló minta nagynak tekinthető, ekkora elemszám mellett sem volt biztosítható az adatok megyei (vagy még alacsonyabb) szintű reprezentativitása, azaz hogy a minta egy-egy megyén belül is jó eséllyel leképezze a cigány háztartások településtípus, nemzetiségi-nyelvi kötődés, illetve a cigányok településen belüli arányszáma szerinti megoszlását. Ez nyilvánvalóan korlátozza azon változóink megbízhatóságát, amelyek egy-egy megye cigány népességének bizonyos jellemzőit fejezik ki. Regionális szinten ezek a problémák kevésbé jelentősek. A cigányvizsgálatban a településszintű adatok is reprezentatívabbak az adott dimenzióban, mint a megyei szintek a magukéban.

A regressziós elemzésben a függő változó alapját az 1990 és 2002 között regisztrált első szülések képezik. Az adatszolgáltatók a 2003-ban mintába került nők. Ennek megfelelően az adott időszakban szült, ám időközben elhunyt, intézményi háztartásba távozott stb. asszonyok szüléseiről nem lehet tudomásunk. A mintaalanyok közül 535-en szültek az adott időszakban első alkalommal. Az első szülés időpontjára számított anyai életkor képezte az eredeti, folytonos változót. A regressziós elemzéshez ezt a változót dichotomizáltuk oly módon, hogy a 18 éves koruk előtt szülő nők esetében a változó értéke 1, míg a legalább 18 évesek esetében 0 lett. Az adatfelvétel során korévekkal tudtunk számolni, így ha az anya a 18. születésnapja előtt, de annak naptári évében szült, őt már 18 évesnek kellett tekintenünk.

A vizsgált időszak kijelölése során fontos szempont volt, hogy a rendszer-váltást követő időszakot tekintsük, továbbá hogy ne legyenek túl régi, ezáltal már esetleg torzuló adatok a változóban. Ugyanakkor a többváltozós elemzés

⁷ Az eljáráshoz kapcsolódó vitához lásd: Havas – Kemény – Kertesi 1998; Kertesi 1998; Ladányi – Szelényi 1997, 1998a,b.

magas elemszámot igényel, ami azt indokolja, hogy minél korábban kezdődjön a szóban forgó időszak.⁸

A munkaerő-piaci kilátások hatására vonatkozó első és az iskolázásra vonatkozó második hipotézist a regressziós modellben együtt kezeltük, mivel több változó mindkét hatásmechanizmusnak része. A munkához jutás esélyeit mindenekelőtt a KSH által közölt települési aktivitási rátákkal operacionalizáltuk.⁹ Ezt a mutatót az eredmények könnyebb interpretációja kedvéért százalékban fejeztük ki (azaz pl. 0,51 helyett 51-es értéket kapott a változó). A számításokat érdemben valószínűleg nem befolyásoló egyszerűsítésként a legutóbbi népszámlálási adatokat vettük alapul, és nem az utóbbi másfél évtized átlagát. A teljes népességre vonatkozó adatok mellett a cigányokra vonatkozó település-szintű aktivitási ráta minta alapján történő becslését is beillesztettük a modellbe. A munkaerő-piaci viszonyok mérése mellett az iskolázás és munkavállalás költségeit befolyásoló infrastrukturális tényezőket is figyelembe vettünk. Megvizsgáltuk, hogy volt-e az adott településen a megfigyelési időszak kezdetén vasútállomás, valamilyen gazdasági egység (központi) üzeme (ipartelep, mezőgazdasági nagyüzem központja vagy ÁFÉSZ-központ). Azt szintén számba vettük, hogy volt-e a vizsgált időszak kezdetén és végén is általános iskola a településen. Végül, a lehetőségek felsorolt változókkal nem mérhető tényezőinek legegyszerűbb proxyváltozójaként a településnagyságot is bevontuk a modellekbe.

A szegregációra vonatkozó harmadik hipotézist három változó segítségével operacionalizáltuk. A cigányvizsgálat kérdőívében szerepelt kérdés arra vonatkozóan, hogy a környéken kik laknak. E kérdés alapján egy dichotóm változót képeztünk, amely 1-es értéket vesz fel, ha a kérdezett család környezetében csak cigányok élnek, illetve zérust egyébként.¹⁰ A második szegregációs változó a lakás településen belüli (vagy azon kívüli) elhelyezkedését jelzi. Ez esetben is dichotóm változót készítettünk, amelynek értéke egyes, ha településen kívül fekvő lakásról, illetve zérus, ha településen belüli lakásról van szó. A többségi közösségtől elválasztó társadalmi távolságot próbáltuk meglehetősen közvetett módon becsülni azzal a változóval, amely a háztartás egy fogyasztási egységre jutó jövedelmét fejezi ki az adott régió nem cigány népességére vo-

⁸ A függő változó meghatározása más logikát is követhetett volna. Tekinthettük volna az időszak kezdetén, illetve végén 18 éves kohorszok közötti korosztályokat a változó alapjának. Ha ezzel a változóval végeztük el a regressziós becslést, akkor az alábbiakban közöltekhez nagyon hasonló eredményeket kaptunk.

⁹ Eredetileg kistérségi munkaerő-piaci adatokkal is számoltunk, azonban kisebb adathiányok miatt a következtetéseinket nem befolyásoló változót végül nem szerepeltettük a közölt modellekben.

¹⁰ A több válaszlehetőséget tartalmazó változó dichotomizálása a szülési adatok kétváltozós elemzésének tapasztalatai alapján, exploratív módon történt: a teljesen szegregáltak szülési adatai tértek el markánsan a többiekétől.

natkozó hasonló mutatójának százalékában. Az utóbbi indikátor forrása a TÁRKI Háztartás Monitor 2003-as adatelvétele.¹¹

A közösségen belüli befolyásra és a hagyományokra vonatkozó hipotézis operacionalizálásának tekinthető az a két változó, amely a 18 évesnél fiatalabb korban szülő cigány nők becsült százalékos arányát adja meg az adott településen, illetve a megyében az 1970-es és 1980-as évekre vonatkozóan. A retrospektív adatok konstruálása során az adott településen, illetve megyében jelenleg lakó nők adataira építünk. Végül két dichotóm változó jelzi, hogy az interjúalany oláh cigány, illetve beás kötődésű-e. Tudatosan hagytuk ki a modellekből a települések cigány nőinek aktuális termékenységi mutatóit, ugyanis egy nem kellően operacionalizált modellben félrevezető lehet ennek a kontextuális változónak a használata (valójában más, a modellben nem szereplő változók hatása jelenne meg benne).

A többváltozós elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül az iskolázottság hatását. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a fenti hipotézisekben megfogalmazottnál összetettebb kapcsolatrendszer feltételezhetünk a szülés időzítése, a fontosabb magyarázó tényezők és a képzettség között. Utolsó regressziós modellünket mindenesetre négy változóval egészítettük ki. Egyik a kért iskolázottságát méri dichotóm változóként, ahol a 8 általánosnál magasabb végzettséget szerzett, illetve most továbbtanuló nők kerültek az egyes kategóriába (a többiek esetében a változó értéke zérus). A másik az előző változó településszintű átlagát fejezi ki oly módon, hogy az általánosnál magasabb végzettségűek (illetve továbbtanulók) arányát mutatja a településen élő 18–59 éves cigányok százalékában. A harmadik változó a KSH adatai alapján jelzi a legalább középfokú végzettségűek arányát a településen élő összes 18 évesnél idősebb ember százalékában. A negyedik regionális szinten mutatja az 1989-ben már 18 éves cigány nők közül az általános iskola után továbbtanulók arányát (ők nyújthattak a rendszerváltás után szülőképes korba jutó nőknek életpályamintát). Ez utóbbi változó viszonylag erősen kötődik a harmadik hipotézishez is.

Az elemzés során a lehető legegyszerűbb, könnyen reprodukálható modellt választottuk. Dichotóm függő változójú logit-modellt (logisztikus regressziót) becsültünk, és még a magyarázó változók közötti interakciók vizsgálatától is eltekintettünk. Ugyanilyen megfontolásból a táblázatokban bemutatott, az SPSS-program által végzett becslések nem veszik figyelembe, hogy adataink fontos magyarázó változók szerint települési, megyei stb. szintű csoportokba rendeződnek. Ez az eljárás tehát nem adja vissza a változók között feltételezhető kapcsolatrendszer bonyolultságát, azonban néhány fontosabb összefüggést megmutat, továbbá könnyen megismételhető és továbbfejleszhető.

¹¹ A szóban forgó változó részletesebb leírásához lásd: Janky 2004.

Az eredmények

A figyelembe vett változók és a korai szülés esélye közötti nyers kapcsolatokat a függelékben található F1 és F2 táblázatokban foglaltuk össze. Az adatok kézzelfoghatóan mutatják az alábbi elemzésben bemutatott összefüggéseket. Ugyanakkor néhány esetben rávilágítanak arra is, hogy a kétdimenziós eljárások csalóka képet rajzolhatnak a változók közötti kapcsolatokról.

A regressziós vizsgálatban öt modellt állítottunk össze és teszteltünk. A legfontosabb eredményeket foglaltuk össze a 2. és 3. táblázatban. Az első három modell (2. táblázat) azt mutatja meg, hogy az egyes hipotézisekhez kötődő magyarázó tényezőknek milyen a magyarázóereje – elkülönítve a többi hipotézistől (az első két hipotézist a hozzájuk tartozó változók összefonódása miatt együtt kezeltük). Az egyes változókhoz tartozó együtthatók ezekben a csonka modellekben kevésbé relevánsak. A 4. modell tartalmazza mind a négy alapvető hipotézis változóit (3. táblázat). Ez esetben az egyes változókhoz tartozó együtthatókat és a teljes modell jellemzőit is bátrabban értelmezhetjük. Az 5. modellnek kiegészítő jelleggel részei az iskolázottság mutatói is (3. táblázat). A képzettséghez kötődő változók szerepeltetése elengedhetetlen a korai szülések magyarázatához, azonban ez esetben kölcsönös oksági viszonyról van szó.

2. A 18 évesnél fiatalabb korban történő szülés esélyét magyarázó logit-modellek becslése a 2003-as cigányvizsgálat mintája alapján (1990–2002 közötti szülések adatai)

The estimation of the logit-models explaining the chance of a childbearing under the age of eighteen on the basis of the sample of the Roma survey carried out in 2003 (births between 1990 and 2002)

A magyarázó változók leírása	1. modell	2. modell	3. modell
	exp(β) ¹²	exp(β)	exp(β)
Konstans	0,332**	0,411***	0,261***
A település lélekszámának logaritmus [†]	1,184**		
Van vasútállomás a településen (dichotóm) [‡]	0,448***		
Van gazdasági központ a településen (dichotóm) [‡]	1,249		
Van általános iskola a településen (dichotóm) [#]	0,699		
A legálább 15 éves foglalkoztatottak aránya (%) a településen (KSH) [@]	0,986		
A munkával rendelkező 18–59 éves cigányok aránya (%) a településen (minta)	0,991		
A környéken csak cigány családok laknak (dichotóm)		1,258	
A lakás a településen kívül fekszik (dichotóm)		1,899*	
A fogyasztási egységre jutó jövedelem a régió nem cigány lakosai mediánjövedelmének %-ában		0,997	
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a településen			0,993
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya(%) az 1970-es, 1980-as években a megyében			1,024**
Oláh cigány kötődésű (dichotóm)			0,867
Beás kötődésű (dichotóm)			0,319***
Esetszám	535	535	534
A helyesen besorolt esetek aránya	72%	72%	72%
Pszeudó R-négyzet (Nagelkerke-féle)	3%	1%	4%
-2log likelihood	626	631	620

*: p<0,1, **: p<0,05, ***: p<0,01, †: 1990 és 2003 évek átlaga, ‡: 1990-ben, #: 1990-ben és 2003-ban, @: 2001-ben.

A részleges modellek (2. táblázat) önálló magyarázóereje nagyon csekély, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a függő változó értékét jelentős mértékben befolyásolják teljesen egyéni élethelyzetek és cselekedetek nem szándékolt következményei. Az első részleges modellben, ahol a munkaerőpiaci kilátások és az iskolai integráció esélyének szerepét vizsgáltuk, a közle-

¹² A változókhoz kapcsolódó együtttható azt mutatja meg, hogy hányszorosára nő (hányadrészére csökken) a korai gyermekvállalás esélyhányadosa (A korai szülés esélyhányadosa = [korai szülés valószínűsége / (1 – korai szülés valószínűsége)] a magyarázó változó egységnyi növekedése esetén. 1-hez közeli érték azt jelenti, hogy a szóban forgó változó értékének egységnyi változása nem változtatja meg jelentősen a korai gyermekvállalás esélyét. Nullához közeli vagy 1-nél lényegesen magasabb érték viszont nagymértékű befolyásra utal.

kedési infrastruktúra indikátora gyakorolja a legerősebb befolyást a korai szülés gyakoriságára. Azokon a településeken, ahol a kilencvenes évek elején volt vasútállomás, kevesebb mint a fele volt az esélye annak, hogy a nők 18 éves koruk előtt és nem utána születték első gyermeküket.¹³ Ez igazolja várakozásainkat. A modell becslése szerint (az F1 táblázatban látható kétdimenziós megoszláshoz hasonló módon) alacsonyabb a fiatalkori szülések aránya azokon a településeken, ahol van általános iskola, azonban a változó hatása nem szignifikáns. Várakozásainkkal ellentétben, hogy a több lehetőséget biztosító nagyobb településeken több az anya 18. életéve előtt vállalt gyermek. Ez elsősorban a speciális fővárosi helyzetnek tudható be. Budapesten az átlagosnál sokkal jobb életkilátások a cigányság termékenységének drasztikus csökkenését hozták magukkal az utóbbi másfél évtizedben, azonban a rendszerváltás idején tapasztalt igen magas termékenységi szint miatt a feltűnő visszaesés is legfeljebb az átlagos szülési ráta megközelítését jelentette (Janky 2005b). A regressziós modellben a munkaerő-piaci lehetőségek feltételezett közvetlen hatását nem tudtuk kimutatni. Ebből nem következik, hogy ilyen hatások ne érvényesülnének, csupán arról van szó, hogy az általunk használt változók nem alkalmasak a hipotetikus létező mechanizmus kimutatására.

A második részleges modell a társadalmi elkülönítés hatásának kimutatását célozza. A településen kívül élő roma nők körében 90 százalékkal magasabb a korai gyermekvállalás relatív esélye, mint a településeken belül élők között, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a településen kívül lakóknak eleve kisebb eséllyel vannak nem roma szomszédai (a lakás fekvésére vonatkozó változó együttthatója szignifikánsan különbözik egytől).

A harmadik, a hagyományokat vizsgáló modelltől az derül ki, hogy a megyében a korábbi évtizedekben megfigyelhető szülési szokások valószínűleg befolyásolják az utóbbi 15 év termékenységi mintáit. Ez a részleges modell kontrollál a nyelvi-nemzetiségi kötődésre, amely hatása szintén szignifikánsnak bizonyult. A beás kötődésűek körében jóval alacsonyabb a korai gyermekáldás valószínűsége (a változó együttthatója szignifikánsan különbözik 1-től). Ez utóbbi részleges modellnek az illeszkedése a legjobb a három közül.

¹³ Tehát az esélyhányados (korai szülés valószínűsége / [1 – korai szülés valószínűsége]) csökken kevesebb mint a felére.

3. A 18 évesnél fiatalabb korban történő szülés esélyét magyarázó
logit-modellek becslése a 2003-as cigányvizsgálat mintája alapján
(1990–2002 közötti szülések adatai)

*The estimation of the logit-models explaining the chance of a childbearing
under the age of eighteen on the basis of the sample of the Roma survey
carried out in 2003 (births between 1990 and 2002)*

A magyarázó változók leírása	4. modell	5. modell
	exp(β)	exp(β)
Konstans	0,291	2,183
A település lélekszámának logaritmus [†]	1,126	1,023
Van vasútállomás a településen (dichotóm) [‡]	0,418***	0,475**
Van gazdasági központ a településen (dichotóm) [‡]	1,379	1,655
Van általános iskola a településen (dichotóm) [#]	0,549	0,487
A legalább 15 éves foglalkoztatottak aránya (%) a településen (KSH) [@]	0,996	0,985
A munkával rendelkező 18–59 éves cigányok aránya (%) a településen	0,996	1,008
A környéken csak cigány családok laknak (dichotóm)	1,320	1,156
A lakás a településen kívül fekszik (dichotóm)	2,274**	1,891*
A fogyasztási egységre jutó jövedelem a régió nem cigány lakosai mediánjövedelmének %-ában	0,998	1,000
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a településen	0,988	0,983**
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a megyében	1,022	1,012
Oláh-cigány kötődésű (dichotóm)	0,974	0,885
Beás kötődésű (dichotóm)	0,349**	0,361**
8 általánosanál magasabb végzettségű vagy most továbbtanuló (dichotóm)		0,095***
Legalább középfokú végzettségű 18–x évesek aránya (%) a településen (KSH) [§]		1,015
A 8 általánosanál magasabb végzettségű 18–59 éves cigányok aránya (%) a településen (minta)		0,970**
A 8 általánosanál magasabb végzettségű legalább 32 éves nők aránya (%) régióként		0,967
Esetszám	534	534
A helyesen besorolt esetek aránya	72%	73%
Pszedó R-négyzet (Nagelkerke-féle)	7%	20%
-2log likelihood	605	555

*: $p < 0,1$, **: $p < 0,05$, ***: $p < 0,01$, †: 1990 és 2003 évek átlaga, ‡: 1990-ben, #: 1990-ben és 2003-ban, @: 2001-ben, §: 1990 és 2001 évek átlaga.

Az ismertett négy hipotézisünk összes változóját tartalmazó negyedik modell (3. táblázat) magyarázóereje is viszonylag csekély, de már nem kirívóan alacsony. A három részleges modellből következőkhöz képest némileg változnak a levonható következtetések.

A legtöbb beépített változó hatása minimális, és ekkora mintaelemszám mellett bizonytalan is, hogy van-e egyáltalán az előrejelzettek megfelelő irányú hatásuk a korai gyermekvállalás esélyére. Az összevont modellben sem sikerült kimutatni a munkaerő-piaci kilátások és a családalapítás közötti közvetlen kapcsolatot. A közlekedési lehetőségek indikátorának hatása ebben a mo-

dellben is szignifikáns. Ez részben a szegregációs hipotézist erősíti, hasonlóképpen az, hogy a településeken kívül élő roma nők szignifikánsan gyakrabban szülnék felnőtt koruk előtt gyermeket. Tehát az említett hatások a többi hipotézis változóival kontrollálva is szignifikánsak maradnak. A beás kötődésű fiatalok körében az összes többi változót figyelembe véve is az átlagosnál lényegesen alacsonyabb a 18 éves kor előtti szülés esélye. Az oláh cigány kötődés szintén a korai szülés esélyét csökkentő tényező, bár ekkora mintaelemszám esetén ezt nem jelenthetjük ki nagy bizonyossággal. Mindkét eredmény meglepő annak fényében, hogy a leginkább asszimilálódott romungróktól várhattunk volna karakteresebb igazodást a többség termékenységi magatartásához.

Változás viszont a részleges modellekből nyert eredményekhez képest, hogy a település nagyság indikátorának befolyása nem szignifikáns. Meglepő az a különbség, hogy a teljes modell szerint a jelenleg a településen élő idősebb roma nők tinédzserként vállalt szüléseinek gyakorisága negatív kapcsolatban áll a rendszerváltás után felnőtté váló generáció körében tapasztalt arányokkal.

Az iskolázottsághoz kötődő változók érthető módon jelentősen javítják a modell illeszkedését – de ez a javulás a korábban kifejtett indokok miatt részben csalóka (5. modell, 3. táblázat). Az általános iskola után tovább tanulók körében a töredékére esik a tinédzserkori gyermekáldás esélye (lásd ehhez az F1 táblázatot is), és a közvetlen (roma) környezet iskolázottsági mintái is számítanak. (Mivel a környezet iskolázottsági mintáit ugyancsak formálják a gyermekvállalási szokások, így azok sem tekinthetők teljesen független változóknak.)

Az elemzésünkben használt változók segítségével nem tudtuk kimutatni a munkaerő-piaci perspektíváknak a gyermekvállalás időzítésére gyakorolt közvetlen hatását. Korlátozott mértékben sikerült prezentálni a szegregáció befolyását. A cigányságon belüli egyes nyelvi-nemzetiségi alcsoportok többiekétől markánsan eltérő viselkedése (elsősorban a beás kötődésűek későbbi gyermekvállalása) a szubkultúrákban őrzött attitűdök jelentőségére utal. A beások gyakorlatának tanúsága szerint ez nem csak azt jelentheti, hogy az egyes szubkultúrák valamilyen erővel kötődnek a korábbi generációk szokásaihoz, hanem hogy a szokások megváltoztatásának sebességében is kimutathatók a szubkulturális hagyományok hatásai. A beás kötődésűek között a korábbi generációkban jellemző korai gyermekvállalás a hasonló körülmények között élő többi cigány körében nem tapasztalható módon vált egyre ritkábbá a kilencvenes évekre.

Összegzés

Tanulmányunkban a cigány nők korai gyermekvállalását meghatározó tényezők vizsgálatára tettünk kísérletet. Elemeztük az iskolai és a munkaerő-piaci esélyek, továbbá a szegregáció hatását. Emellett megvizsgáltuk a termékenysé-

gi magatartás szubkulturális hagyományainak szerepét is. Az iskolai pályafutás és a gyermekvállalás kölcsönhatását szintén figyelembe vettük. Regressziós becsléseket végeztünk arra vonatkozóan, hogy az egyes változók milyen önálló hatással vannak a 18 éves kort megelőzően történő szülések esélyére. Az általunk alkalmazott modell becslési eredményei arra utalnak, hogy a munkaerőpiaci kilátások közvetlen szerepe csekély, és korlátozott a szegregáció hatása is. A sokkal perspektivikusabb településeken és régiókban élő cigány nők is többnyire hasonló gyakorisággal válnak igen fiatalon anyává, mint a reménytelen, gettósodó kistérségek elcigányosodó falvaiban élők. Bizonyos erős szubkulturális hatások viszont kimutathatók. A beások körében jóval alacsonyabb azok aránya, akik 18 éves koruk előtt szünek gyermeket, és ez a különbség nem vezethető vissza az általunk számításba vett egyéb befolyásoló tényezők hatására. Az eltérés iránya önmagában is meglepő, és még érdekesebb annak fényében, hogy a korábbi évtizedekben ilyen különbség nem volt megfigyelhető.

Az eredmények mindenképpen további vizsgálódásra sarkallják a kutatót. Az integráció kilátása, a szegregáció mértéke és a termékenységi magatartás közötti kapcsolatra vonatkozó feltevéseknek viszonylag kiforrott az elméleti megalapozottságuk, és a hazai cigányságra vonatkozó egyes esettanulmányok ugyanezt támasztják alá (pl. Durst 2001, 2006; Ladányi – Szelényi 2004). Az adatok nem mondanak ellent annak az interpretációnak, hogy a külvilágtól elzárt, gettósodó falvakban maradhat fenn, illetve terjedhet a korai gyermekvállalás. Szóba jöhet itt annak lehetősége, hogy túlságosan elnagyolt mértékeket választottunk a munkaerő-piaci helyzet és az egyéb körülmények leírására. Durst (2006) összehasonlító vizsgálatai olyan potenciális befolyásoló tényezőkre mutatnak rá, amelyeket mi nem mértünk, és egy részüket a rendelkezésünkre álló adatok segítségével nem is mérhetünk.

Az oksági elemzés egyik kiindulópontjául szolgált egyes cigánycsoportok között megfigyelhető, első látásra nehezen érthető különbségek talánya. Azt reméltük, hogy néhány alapvető változót alkalmazó regressziós elemzés kimutatja, hogy honnan ered a beás cigányoknak a többiekétől egyre inkább eltérő termékenységi magatartása. Nos, a regressziós modellekből nyert eredmények szerint is szembetűnő a beások eltérő viselkedése, miközben a legtöbb figyelembe vett egyéb tényező hatása minimális. Azaz nem jutottunk közelebb a rejtély megoldásához. A kutatás következő fázisának feladata, hogy megtaláljuk a kultúrájukban, történelmükben azokat a faktorokat, melyek a tizenéves anyák arányának zuhanásához vezettek körükben. Kézenfekvő hipotézis, hogy a beások többégy társadalmi környezete befogadóbb, jobban segíti a pozitív alkalmazkodást. A Dunántúlon valóban általában ritkább a cigányok korai gyermekvállalása, mint keleten, azonban a beások magatartása a velük egy lakóhelyen élő többi cigányétól is eltérő. Kutatásunk későbbi fázisában vizsgálni kívánjuk azt a hipotézist is, amely a beások késői letelepedésének és falvakba költözésének bizonyos hatásaira alapoz. Eszerint az életkörülmények

státusemelkedéssel járó radikális megváltozása arra ösztönözhetette a beásokat, hogy az új feltételekhez igazodó konvencióik kialakítása során erősebben támaszkodjanak az ott élő többségi társadalom kínálta kulturális mintákra, mint a saját falusi hagyományaikat már korábban (részben az akkori többségi mintákra támaszkodva) megteremtő cigánycsoportok.

IRODALOMJEGYZÉK

- Durst Judit (2001): Nekem ez az élet, a gyerekek. Gyermekvállalási szokások változása egy kistalasi cigány közösségben. *Századvég*, 3. sz. 71–92.
- Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás*. PhD-értekezés, BCE, Budapest.
- Fleck Gábor – Virág Tünde (1999): *Egy beás közösség múltja és jelene*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, március.
- Janky Béla (1999): A cigány nők helyzete. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999*. Munkaügyi Minisztérium – TÁRKI, Budapest, 217–238.
- Janky Béla (2004): A cigány családok jövedelmi helyzete. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi R riport 2004*, TÁRKI, Budapest, 400–413.
- Janky Béla (2005a): A gyermekvállalás időzítése a cigány nők körében. *Beszélő*, III/X, Január.
- Janky Béla (2005b): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. SZCSEM – TÁRKI, Budapest.
- Kelly, M. P. F. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefaják*. Aula, Budapest. Eredetileg megjelent: Towanda's Triumph: Social and Cultural Capital in the Transition to Adulthood in the Urban Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research* 18 (1994): 88–111.
- Kemény István (szerk.) (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, 47. 3–4. sz. 335–346.
- Kemény István – Havas Gábor (1996): Cigánynak lenni. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi R riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 352–380.
- Kemény István – Janky Béla (2003a): A 2003. évi cigány felmérésről. – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, III/VIII, Október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla (2003b): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 6. sz. 58–73.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat, Budapest.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 29.

- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2004a): *Statisztikai Évkönyv 2003*. KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2004b): *Demográfiai Évkönyv 2003*. KSH, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, december.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998a): Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, március.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998b): Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1994): *Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata*. KSH NKI Kutatási jelentései 53. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Spéder Zsolt (2004): Gyermekvállalás és a párkapcsolatok alakulása. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest, 137–151.

Tárgyszavak:

Etnikum
Mintavételes kutatás
Termékenység

FÜGGELÉK

*Kétdimenziós eredmények**F1. táblázat*

A 18 éves koruknál fiatalabban szülő cigány nők aránya a dichotóm magyarázó változók különböző kategóriáiban

The proportion of the Roma women giving birth under the age of eighteen in the different categories of the dichotome explaining variables

Magyarázó változók	Nem/Nincs	Igen/Van
Van-e vasút	34%	26%
Van-e gazdasági központ	29%	28%
Van-e általános iskola	31%	28%
Környéken csak cigányok laknak-e	27%	32%
A lakás a településen kívül fekszik-e	27%	42%
Oláh cigány kötődésű-e	28%	28%
Beás kötődésű-e	30%	14%
Továbbtanult-e	34%	4%

F2. táblázat

A 18 éves koruknál fiatalabban szülő cigány nők aránya a folytonos magyarázó változók értékei alapján képzett egyforma nagyságú csoportokban

The proportion of the Roma women giving birth under the age of eighteen in the groups of equal size formed on the basis of the values of the continuous explaining variables

Magyarázó változók	Alacsony	Közepes	Magas
	Alsó harmad	Középső harmad	Felső harmad
A foglalkoztatottság szintje a településen	30%	29%	26%
A munkával rendelkező cigányok aránya a településen	32%	27%	26%
Relatív jövedelemszint	33%	27%	24%
A fiatalon szülő cigány nők aránya a településen (1970–89)	26%	28%	30%
A fiatalon szülő cigány nők aránya a megyében (1970–89)	23%	29%	32%
A minimálisan szakmunkás végzettségű cigányok aránya a településen	37%	25%	22%
A minimálisan szakmunkás végzettségű 32–x éves cigány nők aránya a régióban	32%	20%	26%

**FACTORS DETERMINING THE ROMA WOMEN'S
EARLY CHILDBEARINGS***Abstract*

Nowadays the two-third parts of the young Roma women give birth to their first children before the age of twenty and three of ten among them are already mothers at the age of eighteen. Those who give the possibility of obtaining the secondary school-leaving certificate up because of the founding a family can lose the chance of having a stable job even for their whole lives. The author examines the role of the perspectives on the labour market, the segregation and some Roma communities' local traditions in the chance of early childbearing. He also deals with the role of education in this respect. According to his results there is no direct connection between the perspectives on the labour market and the timing of the childbearing. The impact of segregation on the young Roma women's behaviour can also be pointed out but only to a small extent. On the contrary, the impact of some sub-cultures is obvious: among women belonging to the Beas community, who mainly live in the south-western part of the country, the frequency of early childbearing (under the age of eighteen) has been well below the average of the whole Roma community for about fifteen years.

TÖBB A KÁRA, MINT A HASZNA: SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS A „GETTÓBAN”¹

DURST JUDIT

Bevezetés

Miközben a világ fejlett, nyugati része az előregedő társadalmak problémájával küszködik; míg Magyarországon, akárcsak a többi közép-kelet-európai „rendszerátváltó” államban hosszú évek óta az az egyik legnagyobb probléma, hogy az évi születések száma még a népesség egyszerű reprodukciójához sem elegendő, addig vannak olyan hátrányos helyzetű, „elcigányosodó” („gettósodó”) kistéleplések, ahol az országos – nem csak a teljes népességre, de a hazai roma népességre vonatkozó – tendenciával is ellenkező irányú folyamatot: az élveszületések számának növekedését (illetve újabban magas szinten: 6 körüli TFR-értéken való stabilizálódását) figyelhetjük meg a nyolcvanas évek közepe óta (vö. Kamarás 2003; Spéder 2003; Kemény – Janky – Lengyel 2004; valamint Gyenei 1998; Durst 2002).

Az európai és az egyesült államokbeli demográfiai vizsgálatok régóta arról számolnak be, hogy a társadalom legalsó osztályába tartozóknak mindig is több gyereke volt, mint a felsőbb osztályok tagjainak, és hogy ez a különböző osztályok egymástól eltérő születésszabályozási gyakorlatának a következménye (Stycos 1960). Még a szakirodalomban is a mai napig makacsul tartja magát az a közkeletű magyarázat, hogy a szegényeknek azért van – szándékuk ellenére – sok gyerekük, mert nem hatékony a fogamzásgátlásuk (Rainwater 1960). De még ezen okfejtés szószólói is hangsúlyozzák, hogy a születésszabályozási gyakorlatot csupán „közvetítő változónak” szabad tekinteni a termékenységi magatartás magyarázata során (vö. Andorka 1987), hiszen ahogy maga Rainwater is fogalmaz: „a hatékony fogamzásgátlás hiányának az (amerikai – a szerk.) munkásosztály legalsó rétegében nem csupán a nemtörődömség vagy a hiányzó ismeretek az oka... (az ódzkodás a fogamzásgátló szerek használatától

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást 2000-ben kezdtük, a Szelényi Iván vezette „Szegénység, etnicitás és gender az átalakuló társadalmakban” c. nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében. Gondolataim formálódásában nagyon sokat köszönhetek Szelényi Ivánnak, Kemény Istvánnak és Spéder Zsoltnak.

– a szerk.) sokkal inkább be van ágyazódva ezeknek az embereknek a sajátos világnézetébe, életmódjába” (Rainwater 1960. 26.).

Bár az idézett szerző vizsgálatai óta rengeteget gazdagodott demográfiai tudásunk, még mindig nincs kielégítő válaszunk arra az alapproblémára, hogy miért korlátozzák sikeresebben termékenységüket az egyik társadalmi osztály tagjai, mint a másiké?

Ebben a dolgozatban e kérdés megválaszolásához próbálunk adalékokat szolgáltatni egy Láposnak nevezett, észak-magyarországi, „gettósodó” aprófaluban végzett esettanulmány alapján.²

Magyarázatok a magas termékenységre

A demográfiai vizsgálatokban a magas termékenységet magyarázó hipotézisek, némi leegyszerűsítéssel, két nagy csoportba sorolhatók.

Az egyik a reprodukciós viselkedésben az „aktív cselekvés” mozzanatát hangsúlyozza, alapul véve a mikrogazdaságtan modellszerű alanyát: az univerzálisan racionálisan cselekvő, a költségeket és a hasznokat mérlegelő, az utóbbi maximalizáló egyént. Az ide sorolható értelmezések közös elemeként azt hangsúlyozzák, hogy a gyerek érték a szülők számára. Röviden: a sok gyermek vállalása a házaspárok racionális döntésének az eredménye, amennyiben (túlnyomórészt gazdasági, illetve egyéb „lélektani”) hasznukat nagyobbak ítélik meg, mint a felnevelésükből eredő (anyagi, illetve időbeli ráfordítással járó) költségeket (pl. Caldwell 1982). A hazai szakirodalomból itt Gyenei Márta „stratégiai gyerek” hipotézise említendő (Gyenei 1998), amely tulajdonképpen úgy tekinthető, mint a „gyerek haszná”-t valló gazdasági interpretációnak a jóléti segélyező államokra érvényes legújabb kori változata. Lényegi mondanója, hogy a szegények a gyerekek után járó szociálpolitikai juttatások elnyerése végett vállalkoznak újabban szülésre.

A magas termékenységet magyarázó megközelítések másik nagy csoportja a reprodukciós magatartásban inkább a „passzív döntéshozatal”-t látja (Liebenstein 1981). Értelmezésük szerint a tradícióhoz, a közösség kulturális normáihoz, a pronatalista, nagycsaládot pártoló értékrendhez, illetve a szoká-

²Lápost feleslegesen keresné az olvasó a térképen. A település, akárcsak lakói, akik olykor a legszemélyesebb információkat is megosztották a szerzővel, mind kitalált néven szerepelnek a dolgozatban. Egyrészt azért, mert az érintettek maguk így kérték („ugye, megígéred, hogy nem írsz rólunk semmit az újságban ...), másrészt mert mondanivalónk szempontjából semmi jelentősége nincs a valódi neveknek.

Láposon 2000 májusától, egy éven át, kisebb-nagyobb megszakításokkal végeztünk tepermunkát a résztvevő megfigyelés módszerével. A szerző azóta is vissza-visszajár a faluba – a láposiakkal való kapcsolatunknak immár, bár nagy kihagyásokkal, de több éves története van. Kutatásunkat a Ford Alapítvány, majd később az Open Society Institute (OSI) ösztöndíja támogatta.

sokhoz való ragaszkodás az, ami meggátolja az embereket abban, hogy „racionálisan” cselekedve – azaz annyi gyereket vállalva, amennyit „tisztességesen” el tudnak tartani –, korlátozzák termékenységüket (ld. pl. M. Livi-Bacci 1977). Coale tömören így fogalmazza ezt meg: „akkor alakul ki nagy valószínűség szerint túlnépesedés, amikor a kultúrájuk által vezetett emberek nem hajlandók elfogadni, hogy a termékenység „tudatos kalkuláción alapuló egyéni választás” [calculus of conscious choice] eredménye lehet (Coale 1973. 55.).

Ebbe a típusba tartoznak azok a hipotézisek, amelyek az érintett társadalmi csoportok fatalizmusával, illetve a „szegénység kultúrájával” (Lewis 1968) vagy akár az alsó társadalmi rétegek „irracionális” magatartásával (Pongráczné – S. Molnár 1991) vélik megmagyarázni a szegények magas gye-
rekszámát. De ide sorolhatjuk azokat a magyarázatkísérleteket is, amelyek a véletlennek, valamint a fogamzásgátlás sikertelenségének szerepét hangsúlyozzák a szegények magas termékenysége okaként (Rainwater 1960).

A láposi cigányközösségben végzett mikrodemográfiai vizsgálatunk tapasztalatai azonban – más történeti-antropológiai munkákkal összhangban (vö. pl. Schneider – Sneider 1995, vagy Kertzer 1995) – azt mutatják, hogy a mindkét típushoz tartozó idézett hipotézisek túlzottan leegyszerűsítőek. Mi magunk ehelyett sokkal inkább gyümölcsözőnek tartjuk azt a fajta „holisztikus” megközelítést, amelyet az ún. „antropológia demográfia” (vö. Fricke 1997; Kertzer 1995; Bledsoe – Hill 1998 stb.) vagy korábban a „termékenység politikai-gazdasági”, illetve „kulturális-történeti elméletének” nevezett irányzat (elsősorban Greenhalgh 1995) munkái képviselnek. Eszerint egy közösség reprodukciós magatartása rendkívül komplex, kontextustól függő társadalmi cselekvés, amelyre nem csupán biológiai, illetve strukturális tényezők hatnak, hanem a vizsgált csoport történelme, családi és közösségi szocializációja, az időben, illetve a strukturális változások során maguk is módosuló társadalmi intézmények (többek között a család, a rokonság vagy a házasság intézménye, a párkapcsolatok jellemzői), valamint a – társadalmi változások nyomán ugyancsak változó – szubkultúra egyes elemei is. Magunk is ezt próbáltuk illusztrálni egy korábbi írásunkban, három mikrodemográfiai esettanulmány példáján (Durst 2006).

Ehelyütt azonban egy „mélyszegénységben” élő csoport: a láposi cigány nők által követett reprodukciós gyakorlat magyarázatának csupán egyetlen mozzanatát, a termékenység szempontjából „közvetítő változóként” funkcionáló születésszabályozás praxisát mutatjuk be – azt próbálván magyarázni, hogy az alacsony társadalmi státus, a társadalmi „kirekesztettség” milyen mechanizmusokon keresztül készítheti e réteg tagjait sok gyermek vállalására.

Írásunkkal amellet érvelünk, hogy ha meg akarjuk érteni a sok gyermeket vállaló szegények indítékait, akkor nem a gyerekszülésre, hanem az annak elkerülésére vonatkozó motivációikat kell vizsgálnunk. (Ez a fajta megközelítés, a fentebb idézett két fő magyarázatscsoport alternatívájaként szórványosan fellel-

hető a szakirodalomban: vö. Bourdieu, idézi Andorka 1987; vagy Hogan, idézi Wilson 1998).

Tulajdonképpen ilyen típusú magyarázatkísérlettel álltak elő Schneiderék is egy olaszországi kisvárosban folytatott, a termékenység átmenet meghatározó tényezőit kutató történeti-demográfiai vizsgálatukban. Eredményeik – aktuális szempontunkból releváns elemei – azt mutatták, hogy az adott helyi társadalom különböző osztályai eltérő időzítéssel fogtak bele a születésszabályozásba: a modernizáció, az iparosodás beköszöntekekor csak a gazdag dzsentrik osztálya kezdte el korlátozni gyermekszámát, míg a legnépesebb réteget alkotó szegény napszámosok éppenhogy gyermekszámuk növelésével reagáltak a gazdasági változásokra. A szegények termékenységi gyakorlatának okait – állítják Schneiderék – sokkal inkább a kisváros társadalmának egyenlőtlen osztályviszonyaiban, a napszámosok hatalomból való kirekesztettségében, a felfelé irányuló mobilitás akadályaiiban találhatjuk meg. Bár volt kapcsolatuk a születésszabályozás természetes módszereit alkalmazó iparosok rétegével, mégsem vették át az ő stratégiájukat. Ahogyan egyikük plasztikusan fogalmazott: „Az én helyzetemben minek, nevetséges lenne ezzel (a coitus interruptussal – a szerk.) fáradni...” (Schneider – Schneider 1995. 126.).

Mielőtt azonban rátérnénk a szegény láposi romák születésszabályozási stratégiáinak tárgyalására, ha röviden is, feltétlenül be kell mutatnunk azt a társadalmi kontextust, amely meghatározza mindennapjaikat, valamint szubkultúrájuknak azokat az elemeit, amelyek maguk is e társadalmi kontextus változásához adaptálódva formálódtak (formálódnak), és amelyeknek komoly demográfiai következményei is vannak.

A helyi társadalom – a politikai-gazdasági változások tükrében

Míg a zömében magyarok lakta környező települések népessége folyamatosan fogy, addig a ma már 90 százalékban romák lakta, közel 700 lelket számláló Láposé évek óta gyarapszik (ld. függelék 1. tábla). Miközben az előbbieket vezetőinek azon fáj a feje, hogy ez év szeptemberétől be kell zárniuk a helyi nyolcosztályos általános iskoláikat, mert nincs elég gyerek azok gazdaságos fenntartásához, addig a láposi polgármester azt tervezgeti, hogy a falu kétosztályos elemijét nyolcosztályosra kellene bővíteni – hiszen már régóta a láposi cigányok adják a környék legnagyobb körzeti iskolája tanulóinak 40 százalékát.

Lápos a külső szemlélő számára virágzó falunak tűnhet: a növekvő népesség „lakhatásának” biztosítására egymás után tűnnek elő a semmiből – az állami támogatással épülő – új „szocpolházak”. Tavaly tizennégy lakás készült el, idén további tizenkettőt adnak át. Az eddigi két cigány telep is megmaradt: az egyik, a nyolcvanas évek elején épült „CS-lakások” sora, még viszonylag тұrhető állapotban van, zsúfoltságát is enyhítette valamelyest, hogy sokan a fiatalok

közül át tudtak költözni a most elkészült „szocpolházak” alkotta új cigánysorra. A régi telep viszont, amelyet már a hetvenes évek közegészségügyi vizsgálatai is lebontásra ítélték, csótányaival és patkányaival még mindig szilárdan tartja magát.³

Ez – a lakosság számát tekintve – „virágzó” falu azonban már hosszú évek óta a pusztta túlélésre játszik, legalábbis ami az itt élő cigányok zömét illeti. A rendszerváltozást követő gazdasági-társadalmi átalakulás egyik legfőbb következményeként az itteni romák – akik a többi alacsonyán képzett magyarországi cigány társaikhoz hasonlóan szinte mind a környék (azóta bezárásra ítéltett) bányáiban, állami építőipari vállalatainál vagy a postánál dolgoztak – elvesztették munkájukat.⁴ A mai fiatalok pedig már csak hallomásból, szüleik elmondásából ismerik a formális munkaerőpiac világát – közülük még soha senkinek nem volt állandó munkaviszonya.

Az 1970-es évekbeli – a magyarországi cigányok egészére vonatkozó – szinte „teljes foglalkoztatástól” (vö. Kemény – Janky – Lengyel 2004) a láposiak a nyolcvanas évek közepére-végére eljutottak a „teljes munkanélküliség” állapotához. (A helyi lakosság alacsony társadalmi státusának jellemzőit mutatja a függelék 2. táblázata.)⁵

Ez a nők esetében még nem lenne tragédia, hiszen az itteni roma lányok szocializációjának egyik lényeges eleme szerint „a nőszemély arra van ítélve, hogy férjhez menjen meg nevelje a gyerekeit.” Vagy másképpen megfogalmazva: „... főzzön, takarítson, tiszta legyen ... ezt várja az ember az asszonytól ... hogy kikerítse a családnak az ennivalót ... hogy tudjon mindent” (vö. Horváth 2000).

A férfiaknál azonban már jelentős presztízsveszteséget okoz a tartós munkanélküliség. Ennek következményeként a hagyományos, azaz a kenyérkereső szerepnek, a családfenntartás feladatának már régóta nem tudnak megfelelni.

³ A polgármester, miután a régi lakók zömét átköltöztette az új házakba, szerette volna eltűrni a semmilyen higiénias feltételt nem teljesítő putrikat. Mire azonban a kiköltözések másnapján felért a gépekkel a telepre, az már új lakókkal népesült be. A régiek ötvenezer forintokért adták el a fiataloknak húsz négyzetméternél nem nagyobb viskóikat. A kisgyerekes fiatal családoknak így módon sikerült megszabadulni a szüleik lakásában már elviselhetetlenné váló túlszűfolttságtól... A polgármester végül dolga végezetlenül távozott a régi telepről: „én segíteni jöttem, csak nem dózeroltatom el a házat a fejük fölül?!”

⁴ Az 1989-es rendszerváltás nyomán bekövetkező, elsősorban a munkaerőpiac teljes átalakításán keresztül ható strukturális változásoknak a romák helyzetére gyakorolt hatásával már számtalan kitűnő tanulmány, könyv foglalkozott. (Hogy csak néhányat említsünk: Ferge 2002; Ladányi – Szelényi 2004; Kemény – Janky – Lengyel 2004; Kertesi, 2005; Neményi – Szalai 2005). Ezen írások szerzői mind egyöntetűen állítják, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a romák voltak.

⁵ E jellemzők alapján az itt élő szegregált cigányok a társadalomnak abba a rétegébe tartoznak, amelyet Szelényi Ivánék, átvéve az elsősorban az amerikai nagyvárosi gettók afro-amerikai lakosságára alkalmazott terminológiát, „társadalom alatti osztálynak” neveznek. (vö. Ladányi – Szelényi 2004).

Ahogy egyikük felesége mondta: „most már nem úgy van, mint régen ... már a nők viselik a nadrágot ... ők tartják el a családot ... a férfiak nem dolgoznak, otthon fekszenek, aztán még ők parancsolgassanak?!” Ebben a helyzetben, mely sem a szűkebb közösségükben megszerezhető presztízsüknek, sem önbecsülésüknek nem használ, macsóságuk bizonyításának egyik legkézenfekvőbb, szinte kizárólagos eszköze a sikeres „házaslet”: a terhes feleség, illetve az – egészséges – újszülött. Ezzel lehet büszkélkedni a kortárs csoport előtt, amelynek egy ilyen homogén kapcsolathálóval rendelkező, a magasabb státusú rétegekkel a társadalmi interakciót, gyenge kötéseket (Granovetter 1991) teljesen nélkülöző közösségben óriási a hatása a társadalmi – így a demográfiai – cselekvésre. „Alig házasodtunk össze, 16 éves voltam, Zsolti már azon idegeskedett, mér’ nincs még gyerekünk. A haverjainak már mind volt, azok dicsekedtek is a gyerekekkel a kocsmában...”

A láposi cigányok e munkanélküli seregén már az – ebben a (fejlettségi mutatóit tekintve az ország egyik legelmaradottabb vidékének számító) térségben csodaszamba menő – gazdasági fellendülés sem tudna sokat segíteni. Az itt élő roma fiatalok közül mostanában (megint csak) nem sok akad, akinek sikerül legalább a nyolc általánost elvégeznie. (A láposi romák iskolai végzettségének változását mutatja az elmúlt 40 évre visszamenőleg a Függelék 3. táblázata).

A szülők a saját előmenetelükkel kapcsolatos rossz tapasztalatukat a gyerekeik iskoláztatására is kiterjesztik. Egyikőjük, a tizenöt éve munkanélküli, 45 éves Mazsola ezt így fogalmazta meg: „Hiába van nyolc osztályom, mire mentem vele?! A nagyobbik fiamnak is megvan a nyolc, fel is vették Miskolcra szakközépbe, de nem tudtam elengedni. Miből? ... Meg aztán, az egész környéken nincs semmi munkahely. Ez országos probléma. De ha akad is valami, akkor sem a cigányt veszik fel...” Így aztán nem csoda, ha Mazsola (25 évesen ötgyerekes) lánya ekképp indokolja, miért maradt ki az iskolából a hatodik elvégzése után: „Minek tanútam vón’?! Nem mindegy, hogy hat vagy nyolc osztályod van?!... Úgyse lett vón’ belőlem semmi. A legtöbb cigány nem megy semminek. Nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat.”

Ez a „cigányból úgysem lesz semmi” hozzáállás – melyet a megélt, illetve az ismerősöktől hallott tapasztalatok alakítottak ki a láposiakban – a továbbtanulás egyik gátló tényezője. Nagyon erős elszántság kell ahhoz, hogy valaki, a helyi cigány közösség véleményével dacolva, elengedje gyermekét a 25 kilométerre levő (sajnálatosan nem túl magas színvonalú) szakiskolába – az egyedüli olyan középfokú oktatási intézménybe, amely a szegény láposi cigányok számára, ha nagy lemondások árán is, de elérhető.

Bellák példája minden magyarázatnál plasztikusabban érzékelteti a „gettólakó” láposi roma gyerekek továbbtanulása útjában álló akadályokat. Bella, az anya, sok szempontból „újítónak” számít a helyi cigányok között. Ő volt az első, aki 16 éves fejjel kezdett szülni, barátnői meg követték a példáját. Három évvel ezelőtt a faluban elsőként ő próbálta ki az akkor még itt teljesen ismeret-

lennek számító Depo Vera injekciót, a fogamzásgátlásnak azt a modern eszközt, amely a láposi cigány asszonyok egy részének azóta is sikeresen megoldja a születésszabályozással kapcsolatos korábbi problémáit. És ő az egyike az elsőnek a telepí cigányok közül, aki most megkísérli kitaníttatni öt lánya közt a legnagyobbikat, a 15 éves Szandit.

A nehézségek azzal kezdődtek, hogy meg kellett győzni Szandi barátnőjének, Szabinak a szüleit, hogy ők is engedjék el lányukat a városi iskolába – a láposi romák ugyanis soha nem mozdulnak ki falujukból egymagukban. Mindenhova csak csoportostul mennek: kor- és sorstársaik társasága biztonságot nyújt nekik az ellenséges gázsó „nagyvilággal” szemben.

Már a meggyőzés sem bizonyult könnyű feladatnak: „alig akarták elengedni Szabit ... tudod, hogy van, azért’ csak féltik a gyerekeket a bajtól, a betegségtől ... nehogy narkózzanak ... mégiscsak kiengeded a faluból a nagyvilágba őket ... Én vittem bele Szabi szüleit (a továbbtanulásba – a szerk.), én nyitottam fel a szemüket ... még az anyjáék is lebeszéltek (a nagyszülők – a szerk.), úgysem lesz belőle semmi.”

A nehézségek másik típusa – főként – anyagi eredetű. Bár a lányok már fél éve járnak a szakiskolába, és szüleik elmondása szerint „illeszkednek, szépen tanulnak”, azért e röpké néhány hónap alatt is akadt olyan nehéz időszak, amikor ki kellett maradniuk az iskolából. Mert hogy Szabi családjának nem volt pénze. És ha a Szabi nem megy, akkor nem megy Szandi sem. („Színtiszta olyanok, mint a testvér. Ők együtt esznek, még egymás bugyiját is elhordanák” – mondják róluk szüleik). „Ha nincsen pénzünk, akkor én nem is engedem, maradjanak itthon inkább ... 7000 forint az ebéd egy hónapra, 1500 forint a bérlet a koleszig; csipszre, kólára 1000 forintot kapnak, hogy ne nézzék a másikat, zsebpénz háromezer ... négyszer jönnek haza egy hónapban, számold csak ki, összesen 23 ezer forint egy hónapra ... egyikünk szociális segélye mindig oda megy, Szabira” – magyarázza a kimaradás okát Szabi anyja.

A nehézségek harmadik típusa a helyi cigány közösség rosszallása, a tőlük eredő visszahúzó erő. „Miránk is úgy izélnek a cigányok ... minket annyira nevetnek itten” – mondja Szabi meg Szandi anyja – „olyanokat beszélnek, hogy: Majd mi lesz belőlük?! Nagy tanárnő?! Nagy narkós meg kurva, az lesz!... Irigyek, de nagyon!” Mindez csak azt mutatja, hogy a láposi nincstelen romák egyenlőségen alapuló társadalma nem tűri, ha valaki kiválik közülük – ha bármiben is különbözik tőlük.

E „közösségi presszió” ellenében kellene oly nagyoknak lennie a többségi társadalom felől érkező elismerésnek, „jutalmazásnak”, hogy az motiválni tudja a kiemelkedni vágyó szülők sokszor hősies küzdelmét a gyerekért. „Mindig mondom Szabinak: Anya meg apa bízik benned, te is vigyázzál magadra, nem Láposon vagy ... annyit imádkozok, hogy a Jóisten ne hagyja őket elveszni ... így harcolunk a gyerekér’ annyira ... majd más is meg fogja tudni, min megünk keresztül ... De ők (a helyi cigányok – a szerk.) ezt nem fogják végigcsi-

nálni ... én abból a csöpp családból elteszem a tízezret Szabinak, másik tízet meg cipőre, hogy ne nevéssék az iskolában, hogy megint lukas a bakancsa ... De ők? Ahogy jön, úgy jön ... csak cigaretta legyen meg enni legyen ... Az iskolában mondták, hogy Szabiék szépen illeszkednek, meg tanulnak ... Aszt engem meg olyan büszkeség töltött el ... Akkor azt gondoltam: Istenkém, nem veszem én el a lehetőséget a gyerektől, hogy tanuljon, ismerje meg a világot.”

Szabi és Szandi szüleinek mentalitása azonban inkább csak a helyi roma társadalom egy szűk, 4–5 családból álló rétegére jellemző. A többiekre – akiket a dolgozat további részében „szegregált” cigányoknak nevezünk (jelezve, hogy a többségi társadalomról gyakorlatilag leszakadva, „gettójukba” zárva élnek), sokkal inkább egyfajta jelenre orientált habitus, vagy ahogyan Szabi anyja fogalmazta: az „ahogy jön, úgy jön” mentalitás jellemző.

A jelenre orientált habitus

A munkanélküliek gettója az elmúlt évek során fokozatosan kialakította a maga társadalomszervezetét, túlélési mechanizmusait. Többek között „szíves-ségbankját”: a kiterjedt nagycsaládban élő romáknál a rokoni kapcsolataik nyújtotta erős kötések hálóját,⁶ valamint „hitelintézetét”: a „kamatos pénz” formájában.

A láposi gettólakó cigányok túlélési stratégiáinak egyik fő szervező elve a jelenre orientált habitus (vö. Stewart 2003): a „csak a mát éljük túl, holnap meg úgyis lesz valahogy” mentalitása. Lényege a mindennapi betevő előteremtése, a nyomor elviselhetővé tétele – az önbecsülés maradványának megőrzése mellett.

E jelenre orientált habitusnak a fényében válik például érthetővé, hogy miért terjedhetett el Láposon – de a környék legtöbb, cigányok lakta településén is – a „kamatos pénz” intézménye.⁷ Ugyanez magyarázza azt a fajta, errefelé általánosnak tekinthető viselkedést, amit jól érzékeltetnek az egyik láposi cigányasszony szavai: „Mit hazudjak, megmondom az őszintét ... Betegek lettek a gyerekek, kamatos pénzt kellett fölvennem ... senki nem adott kölcsön, én meg nem fogok ott a tanácson kéregetni ... Mit bánom én, majd visszafizetem, ha

⁶ Ez nem csak a nyomor túlélését segíti, de közvetve – a gyermeknevelés költségeinek csökkentésén keresztül – a magas gyerekszámot „ösztönző” tényező. Hiszen a nagycsalád óvó-védő hálójában élő láposi cigány asszony könnyebben vállalja hatodik-hetedik gyermekét, mint a nukleáris családban élő társa, mert tudja, hogy számíthat rokonai segítségére. Gyerekei sokszor az anyjához járnak étkezni, a nagymama vigyáz rájuk, ha neki dolga van: gombászni vagy somozni megy; a testvérei hoznak tüzelőt az erdőből, ha a férjének alkalmi munkája akad, vagy éppen börtönben van.

⁷ A jelentős, általában 50 százalékos „uzsorakamatra” történő pénzkölcsönzés működési elveinek leírását ld. Durst 2005.

megkapom a családit ... csak a gyerekek legyenek jobban, csak legyen nekik mit enni, ne legyenek itt étlen-szomjan”⁸.

Ennek a jelenre orientált habitusnak – amely a társadalmi változások nyomán maga is átalakuló láposi roma szubkultúra egyik új elemének tekinthető⁹ – jelentős következményei vannak (egyebek mellett például a fogamzásgátlási szokásokon keresztül is) a gettőlakók demográfiai magatartására nézve.

Ennek a megismerése hozzájárul annak megértéséhez, miért van az, hogy majd minden esetben, amikor a roma férfi hazatér a börtönből, a felesége – többek között hűsége bizonyításaképp – szül neki egy gyereket.¹⁰

A 38 éves Erinek néhány hónapja lett meg a babája, a család kilencedik gyermekeként: „tudod, hogy van az, megjött az uram a börtönből, hát aztán nagy volt a szerelem, hogy mondjam másképp...”

De – részben – ez a habitus magyarázza azt is, miért örülnek annyira a férfiak, ha feleségük terhes. Láposon a cigányok szemében a gyerekek közül is talán legnagyobb értéke a csecsemőknek van. (Ugyanezt találták az amerikai nagyvárosi gettókbán is a kutatók (vö. Anderson 2000; Kelly 1998). A szinte kivétel nélkül gyönyörű (vagy ahogy ők mondják: „jóképű”), nagy barna szemű újszülötteket az asszonyok oly büszkén tologatják a falu főutcáján, hogy még a velük máskülönbben szóba nem elegyedő parasztok sem tudják megállni, hogy egy-két dicsérő szót ne ejtsenek a kicsikről. A gyakorlatilag semmiféle tőkével, presztízsnövelő eszközzel nem rendelkező cigányoknak a csecsemő, a saját utód jelenti (a nagyon szűkös) örömforrást; az önbecsülés, a romák egyenrangú közösségén belül a megkülönböztetés lehetőségét (vö. Kelly 1998).

Hiba lenne azonban azt a benyomást kelteni, hogy ez a fajta habitus „általános” jellemzi a láposi romákat. A gettó társadalma ugyanis közel sem tekinthető homogénnek. A falubeli cigányoknak (pontosabban a – vélt – származásuk alapján cigánynak nevezetteknek) életmódjuk, aspirációik alapján legalább három csoportja különíthető el.¹¹ E három csoport különbözik gyermekvállalási szokásait illetően is.

⁸ Azt persze a legtöbben már megtapasztalták, hogy a kamatos pénz csapdjából nem igen van kiút. Az adósságok halmozódásával a kamatok egyre nőnek, s a családi pótlék meg a szociális segély elégtelen az évek alatt már többszáz ezer forintnál is nagyobbra rúgó adósság törlesztésére.

⁹ A láposi öreg cigányok így fogalmazzák meg az általuk is érzékelt mentalitásváltozást: „a szív rí bennem, fiam... ezek a fiatalok itt mind igen elkanászodtak... nem hallgatnak már az öregre... most csak úgy van: ahogy esik, úgy puffan... régen ez nem így volt”.

¹⁰ Ugyanez a jelenség megfigyelhető más cigány közösségeknél is, például a gömbaljai romáknál. Horváth Kata szóbeli közlése alapján.

¹¹ A helyi kategorizációs rendszerek működéséről – arról, hogy kit, milyen kritériumok alapján tekintenek cigánynak – egy korábbi dolgozatunkban már részletesen beszámoltunk (Durst 2006).

Az asszimilálódott cigányok

Az első csoportba a többségi társadalomba integrálódni vágyó, megnevezésünk szerint „asszimilálódott cigányok” tartoznak, akik mindennapi praxisát – így termékenységi stratégiáit is – legerősebben a felemelkedés, a mobilitás vágya vezérli.¹² Egyes képviselőik már a hetvenes évek közepén elhagyták az elcigányosodás jeleit mutató Lápost. 1973–1976 között legalább öt roma család költözött el, követve a számára referenciacsoportként szolgáló „parasztokat”.¹³ Célterületeik az ország gazdaságilag jobban prosperáló vidékei voltak – de legfontosabbnak azt tartották, hogy távol kerüljenek a szülőfalutól, hogy még csak véletlen se akadjon senki, aki új szomszédaik közül ismerhetné származásukat. Ezek a ma ötvenes, hatvanas éveikben járó roma asszonyok, akik számára bányász férjük rendszeres és így előre kalkulálható fizetése tette lehetővé a nyomorból való kitörést, már a hetvenes években éltek a születésszabályozás – hol modern, hol hagyományos – eszközeivel, hiszen csak családméretük, gyermekszámuk korlátozása mellett tartották elképzelhetőnek a társadalmi felemelkedést. Néhányan közülük – többnyire takarítónőként – a formális munkaerőpiacon is meg tudták vetni a lábukat, ahol együtt dolgoztak a nem romákkal. A közös munkahely szolgált olyan szocializációs térként, ahol kialakulhattak a társadalmi ranglétra magasabb fokán álló rétegekhez hidat teremtő „gyenge kötések” (Ganovetter 1991), heterogén kapcsolatháló, beszűrődhetek a többségi társadalom normái, és mindez hatással volt demográfiai magatartásukra is.

A helyi – velük egykorú – parasztkhoz hasonlóan, viszonylag korán: 18–19 évesen házasodtak meg, házasságaikban általában a férfiszénioritás elve érvényesült (a férfiek rendre 4–5 évvel idősebbek voltak feleségüknél). Első gyermeküket többnyire 19–20 évesen születték meg. Maximum három–négy gyermeket vállaltak, e cél érdekében korlátozták a születéseket: ki úgy, hogy a „férjem ügyes volt, vigyázott, bíztam benne...”, ki pedig modern eszközökkel élt: „már akkor szedtem az Ovidont (fogamzástápló tablettát – a szerk.), amikor arról még itt a faluban senki nem is hallott. Nekem a pesti rokonom, meg a munkatársak mondták, hogy szedjem, mert jó lesz...”.

¹² A láposihoz hasonló „kiemelkedett”, asszimilálódni vágyó roma réteget megtaláljuk a környező településeken is. Van, ahol „parasztcigányoknak” vagy „nem igazi cigányoknak” nevezi őket a falu, másutt pedig „fehércigányoknak” (Néhány kutató egyszerűen „stratégiaváltóknak” hívja őket, vö. Fleck – Virág 1998). E csoportok közös tulajdonsága a paraszti életforma felé való törekvés, a társadalmi mobilitás vágya, és ennek megfelelően a családméretnek a modern születésszabályozás módszereivel elérendő korlátozása (vö. Durst 2006).

¹³ Ugyanezt találták Fleckék Gilvánfán (vö. Fleck – Virág 1998).

A mobilitásban reménykedők

A legutóbbi néhány évben egy új, szűkebb réteg látszik kiválni a láposi cigányok közül: P. és testvérei, az uzsorások csapata. Azok, akik úgy gondolják, hogy ha más nem, majd ők segítenek magukon.

Bár „hivatalosan“ P.-ék, a „kamatozók“ is szegénynek számítanak, így rászorultsági alapon jogosultak a gyerekek után járó összes szociális juttatásra, mentalitásukban azonban élesen elkülönülnek a szegény, telepi cigányoktól. Leginkább abban, hogy – a tisztességtelen eszközökkel szerzett – tőke birtokában már látnak maguk számára is lehetőséget a mobilitásra. A telepi cigányokkal ellentétben P.-ék társadalmi cselekedeteit a hosszú távra tervezés irányítja.

Az előre gondolkodás leginkább gyerekeik taníttatásának szándékában mutatkozik meg. Vegyük például „fő emberük“, P. szűkebb családját. Az ő terveiben – feltehetően az uzsorával szerzett kisebb vagyontisztára mosásának szándékával – egy szerényebb méretű kereskedelmi vállalkozás létrehozása szerepel, családi keretek között. Ennek üzemeltetéséhez szüksége van két legidősebb gyermekére: fiára, KisP.-re és lányára, A.-ra. Úgy véli, KisP.-nek elegendő a nyolc általános elvégzése, ennyit is leginkább csak azért, mert ez a feltétele ma Magyarországon az autóvezetői jogosítvány megszerzésének. KisP. lesz ugyanis a családi vállalkozás sofőrje. Ezt a célt követve a fiú továbbtanulásának nincs semmi hozzáadott értéke („minek a‘, hova jut vele, itt egy cigánynak sincs állása, hiába van meg a nyolc osztálya...“); ráadásul P., akárcsak a láposi romák többsége, jobban szereti, ha fia nem hagyja el a szülői házat („a cigányok ilyenek: innen sehova se mehet a gyerek, legyen mindig szem előtt ... meszszebbre nem is mehetnek még az anyjkkal se...“).

Lányát ugyanakkor, kellőképp kiokosítva, elengedte az egyik közelebbi kisváros szakiskolájába – az ő kereskedelmi végzettsége kell majd ahhoz, hogy megfelelő szakértelemmel lehessen üzemeltetni a családi vállalkozást.

Ilyen, a jövőre gondoló, ezért a gyerekek taníttatását is magában foglaló stratégiával a kamatozók – meg a fentebb bemutatott Szandi és Szabi – családján kívül a láposi cigányok körében nem lehet találkozni. Ennek a gondolkodásmódnak viszont jelentős következményei vannak képviselőik reprodukciós döntéseire is: az e családokba tartozó nők alkalmazzák a legelszántabban a fogamzásgátlást, öt gyereknél többet nem vállalnak, közülük kerülnek ki a „notórius művi vetélők“. (Többükre is jellemző, hogy eddig már öt abortuszuk volt.)

A szegregált cigányok

A „kiemelkedett“, asszimilálódott romáktól, meg az „uzsorásoktól“ teljesen eltérő reprodukciós mintát követ az általunk „szegregált cigányoknak“ nevezett,

többnyire telepi körülmények között élő nők csoportja.¹⁴ Ők az előbbieknél hamarabb (mostanság zömmel 16–17 éves korukban) kezdenek szülni;¹⁵ jóval több gyereket vállalnak (függelék, 4. táblázat); körükben jóval magasabb a sokgyerekesek aránya (függelék, 5. táblázat).

Ez a – nem csak az asszimilálódottaktól, de a magyar társadalom többségétől, sőt még a magyarországi romák átlagától (vö. Kemény 2004) is eltérő – reprodukciós magatartás jól tükröződik a láposi szegregált cigányok csoportjának minden viszonylatban magasnak tekinthető, 6 körüli termékenységi arányszámában is (függelék, 6. táblázat).

A láposi romák termékenysége azonban nem volt mindig ilyen magas, inkább a ciklikus mozgás jellemezte: a hatvanas évek viszonylag magas szintről induló befejezett termékenysége (a mai nagymamák generációja átlagosan 7 gyereknek adott életet) a hetvenes évek folyamán, a nyolcvanas évek elején számottevően csökkent (a mai középkorúak esetében átlagban 4–5 gyerekre), hogy aztán a nyolcvanas évek közepétől-végétől újra növekedésnek induljon, illetve az új évezred elejére magas szinten stabilizálódjon. Ez az elmúlt 40 évre jellemző ciklikus tendencia tükröződik a láposi roma élveszületések számában is (függelék, I. ábra).

*

A továbbiakban csak a szegregált cigányok csoportjának születésszabályozási stratégiáival foglalkozunk, hiszen ma már ők alkotják a falu helyi társadalmának többségét, ők teszik ki az ottani szülőképes korban lévő nők közel 90 százalékát; ráadásul nekik köszönhető, hogy az elmúlt több mint másfél évtizedben nőtt az élveszületések száma Láposon.

A születésszabályozás stratégiái

Láposi tapasztalataink alapján vélhetőleg közelebb kerülünk az alacsony iskolázottságú, szegény, kirekesztett rétegek termékenységi magatartásának megértéséhez, ha a szokványostól eltérő módon tesszük fel a kérdést. Nem arra keressük a választ, hogy miért szülnék a többségi társadalomra jellemző átlagnál jóval több gyereket az e csoportba tartozó nők, hanem arra, hogy mi érdekük fűződne ahhoz, hogy a természettel, a biológiai történésekkel szembemen-

¹⁴ Szegregációjuk nem csupán lakóhelyi elkülönülésként értelmezhető, hanem társadalmi interakcióikat tekintve is „saját gettójukba zártak”, amennyiben egyetlen más réteggel, sem a helyi paraszttal, sem pedig az asszimilálódott cigányokkal nincs szinte semmiféle kapcsolatuk.

¹⁵ A tinédzserkori terhesség jelenségéről részletesebben ld. Durst 2002.

ve korlátozzák családméretüket (vö. Hogan, idézi Wilson 1998, és Bourdieu, idézi Andorka 1987).

A biológiai adottságok ugyanis – kevés kivétellel – az irányba hatnak, hogy egy házasságban élő nőnek akár egy tucat gyereke is legyen (vö. a huteriták, a – tudomány által is ismeretes – legmagasabb termékenységű vallási csoport adataival, ahol is a házas nők átlagosan 12 gyereket szülnek életük folyamán Henry 1961). A történeti demográfiai vizsgálatok, valamint a „természeti“ népekkel vagy a harmadik világ társadalmaival foglalkozó kutatások azonban azt mutatták, hogy ilyen magas termékenység egyetlen más közösségnél sem figyelhető meg: a nők ugyanis, valamely érdekből kifolyólag, szinte mindenütt beavatkoznak a természet menetébe, és korlátozzák biológiai termékenységüket.

E kutatások nyomán a tudományban ma már teljes konszenzus van a tekintetben, hogy a reprodukció nem tekinthető biológiai adottságnak, hanem azt a cselekvő egyén társadalmi konstrukciójaként, egyéb céloknak alárendelt stratégiájaként érdemes vizsgálni.¹⁶

Bledsoe gambiai nők körében folytatott etnográfiai vizsgálatai pedig arra vetettek fényt, hogy még a pronatalista értékrendű, nagy családméretet pártoló társadalmakban is élnek a nők a fogamzásgátlás eszközeivel – igaz, a fejlett, nyugati világbeli társaikkal teljesen ellentétes céllal használják azokat. Míg ugyanis Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban a nők általában a gyermekszám korlátozására törekcsenek, addig Gambiában éppen ellenkezőleg: a szülések megfelelő időzítésén keresztül a gyermekszám növelésének érdekében lesznek aktív alakítói termékenység történetüknek (Bledsoe – Hill 1998). Ebben az afrikai társadalomban ugyanis egy nőnek annál magasabb a státusa a családján belül, minél több egészséges, felnőtt kort megérő gyereket tud szülni férjének. Ezért a helyi közösségi norma szerint a szüléseket megfelelően, 2–2,5 éves szünetekkel kell ütemezni (sokszor a férj háta mögött szedve a gyógyszer), hogy az anya szervezetének legyen ideje regenerálódni, és így minél több egészséges gyermeknek adhasson életet.

Ezek a kutatási eredmények – ismételtén – ráirányítják a figyelmünket arra, hogy ha megértjük a vizsgált csoport tagjainak születésszabályozási gyakorlatát, akkor közelebb jutunk a reprodukciós stratégiáik mögött rejlő motívumok megfejtéséhez is.

A láposi roma nőket mind a körükben szinte univerzálisnak tekinthető korán kötött, egy életen át tartó házasság, mind pedig a – férjeik által diktált – szexuális szokásaik arra predesztinálják, hogy sok gyerekük legyen.

¹⁶ Még azok az ún. természeti vagy „primitív“ népek is használták a születésszabályozás valamilyen eszközét, amelyek nem is ismerték, ismerhették a fogamzásgátlás modern módszereit, mint azt például az afrikai !Kung asszonyok csecsemőgyilkossági gyakorlata mutatja (Howell 1979).

Láposon még a – például az iszlám vallás által is előírt, kulturális normaként értelmezhető 40 napos gyermekágyi absztinencia vagy annak a modern, profán nyugati világbeli megfelelője, a házasesetnek a szülés után kötelező hathetes „szüneteltetése” sincs érvényben. Ahogyan az egyik többgyerekes roma asszony megfogalmazta sok társa egybehangzó véleményét: „...hat hét? Miről beszélsz? Jó, ha az egy-két hetet betartják ... (mármint a férfiak – a szerk.). Ha nincs kedved, akkor nem hagynak békét, piszkálnak, mi van, mással foglalkozol, más van?! Ez nem csak nálunk van így, tudom, mert meg szoktuk beszélni ezeket a dolgokat a barátnőkkel...”.

A láposi roma asszonyoknak tehát az a „sorsuk”, hogy sok gyerekük legyen, miközben többségük nem akarna 3–5-nél többet. (Igaz, a férfiak több utódot tartanak ideálisnak, mint feleségeik, de a kívánatos gyermekszám szerintük is 5–6 körüli.) Miért nem korlátozzák hát ideáljaiknak megfelelően szüléseik számát? Hiszen ez – akárcsak sok más alacsony iskolázottságú réteg esetében, ahol a házaspár erről nem egyeztetnek (vö. Rainwater 1960 vagy Bledsoe – Hill 1998) – Láposon is az asszony dolga lenne. („...a férfi dolga, hogy pénzt keressen, a nő dolga meg, hogy az urát kielégítse... nem gondolod, hogy majd hatvannál kiszállok?! ... az ember nem foglalkozik ilyenekkel, az asszony dolga védekezni...” – mondta a harmincéves V. egy beszélgetésünk alkalmával). A válasz – ami egyben a dolgozat egyik fő tézise – abban rejlik, hogy a láposi alacsony iskolázottságú, a társadalmi mobilitásban reménykedni nem tudó roma nők számára a születésszabályozás nem éri meg a vele járó nehézségeket. Mikrogazdasági megfogalmazásban: megítélésük szerint a fogamzásgátlás költsége magas, haszna viszont minimális.

Ami a költségeket illeti, először is sokba kerül, különösen relatíve drága, ha azt nézzük, hogy a legtöbb család esetében még a mindennapi betevőre sem telik a hónap vége felé („elkezdtem én szedni a gyógyszert, csak nem volt rá pénz, abbahagytam, rögtön meg is estem...”).

A költség nagyon erős meghatározó tényezője a szegény romák fogamzásgátlási döntéseinek. A Depo Vera nevű injekció például azért lett körükben olyannyira népszerű, mert ez a legolcsóbb a rendelkezésükre álló lehetőségek közül. Három hónapra való adagja ezer forintba kerül, amit még a legszegényebbek is ki tudnak valahogy gazdálkodni. A szűkös költségvetési keretek mellett már nem szempont számukra az sem, amit pedig egyre többet lehet hallani, hogy mennyi káros mellékhatása van az injekciónak. „Megmondta nekem az orvos (Miskolcon, a kórházban – a szerk.), hogy nem ajánlja, fiatal vagyok még hozzá, majd harminc fölött... a géneket öregíti, vagy mi, ráncos lesz az arcod, szőrös lesz tőle ... én megmondtam ezt itt a faluban a lányoknak, de nem hallgatik rá...”; panaszkodott múltkor Rita, aki 24 évesen 6 gyerekes anya, már nem tervezett többet szülni, de újabban megint nő a hasa.

Maga a körzeti nőgyógyász is tisztában van a mellékhatásokkal: „magyarnak nem is ajánlom, mert nem egyenletesen oszlik el benne a hormon, de a

cigánynak ez a legjobb megoldás. Nehogy félreértse, nincs nekem semmi bajom velük ... csak annyi, hogy az ő szokásaikhoz ez jobban illik, mint bármi más. A tablettát, azt nem szedik rendszeresen, ha nincs pénz, kihagyják.¹⁷

A roma nők számára a fogamzásgátlás költségét talán még az anyagi vonzatánál is jobban növelik a használatával járó – általuk többnyire csak hallomásból ismert vagy leginkább elképzelt – egészségügyi kockázatok, mellékhatások. Rengeteg nőtől hallottuk azt a kijelentést, hogy „nem kell gyógyszer, nem akarok meghalni“, vagy hogy: „rákot, akármit el lehet tőle kapni“.

De nem csak a nők, férjeik sem bíznak a fogamzásgátlás modern eszközeiben: „Az asszony? Semmit nem szedett. Hogy baja legyen?! Még el is rákosodhat tőle!!... Lehet itt gondolkodni, hagyományosan is vigyázni ... nem is engedném a gyógyszert, úgyis beteges szegény...“

A fogamzásgátlás „költségét“ növeli az is, hogy ezeknek az alacsony iskolázottságú, gettóba zárt, az információkat leginkább csak egymástól, maximum a védőnőtől beszerző nőknek a számára a születésszabályozás modern eszközei közül néhány még ismeretlen, egyikőjük sem próbálta ki azokat, ők pedig félnek minden ismeretlentől. Egyikőjük így fogalmazta ezt meg: „... volt valami ingyenes akció, hogy megcsinálják, ne legyen több gyermekem ... Az önkormányzat megvette volna ingyen a hurkot (a cigányok erre felé így hívják a spirált – a szerk.) ... de innen a faluból senki nem ment, én meg magam féltem ... ismeretlen a számunkra ... Szerintem, ha valaki elkezdené, a többi menne utána úgy, mint most ez az injekció ... A Bella elkezdte, egymástól meghalották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van...“.

A fogamzásgátlás költsége tehát magas, de mi a hozadéka, ami felülmúlná vagy legalábbis ellensúlyozná ezeket a terheket? Ott, ahol a nők számára a családi élet szféráján kívül eső lehetőségek annyira szűkek, mint a láposi cigányok esetében, a haszon legfeljebb annyi, hogy kevesebb éhes szájat kell betömni. Sok láposi asszonynak azonban már ez sem szempont. „Ahol van hatnak enni, ott jut a hetediknek is“ – mondogatják.

A nincstelen romák jóléti aspirációi már olyannyira alacsonyak, hogy a rendelkezésükre álló minimális létfenntartási javakkal is beérik¹⁸ (részben azért, mert erre szocializálódtak): „mink is igen szegényesen éltünk otthon, én úgy mondom esztét, hogy a cigány a kevéshez szokott“, vagy mert élettapasztalataik azt mondatják velük, hogy a „cigányból úgyse lesz semmi, a legtöbb cigány

¹⁷ Ez persze nem csak „cigány sajátosság“: Kamarás Ferenc egy legutóbbi vizsgálatában azt találta, hogy a magyarországi „párok többsége korszerű fogamzásgátló eszközt használ, de megfélelkedzik a rendszerességről” (vö. Kamarás 2006. 170.).

¹⁸ „Ha lenne egy ötösöm a lottón? Vennék egy jó házacskát, amibe el tudnám helyezni az összes gyereket. (Most nyolcan laknak egy 4x4 méteres viskóban – D.J.) Bebutoroznám, nekem nem kéne flanc. A gyerekeket felöltöztetném ... Vennék két disznót, csirkéket az udvarba ... Vennék vagy tíz köbméter fát, televenném az udvart fával ... Ha leszállna a Jóistenke ... csak ezt kérném, mert csak ez a híja...”

nem megy semminek, nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat“, és akik maguk is nagycsaládban nőttek fel, ehhez szoktak, és maguk számára sem látnak más értéket, mint a gyerekeiket, nincs igazán tétje annak, hogy megállnak-e a többségük által ideálisnak gondolt 4–5 gyereknel vagy nem. „Ha ötnek jutott, jut a hatodiknak is“ – mondja J., a telepen élő 9 gyerekes roma asszony – „nem venném el, semmi pénzér‘ se, ha besikerülne még ... ha már a Jóistenke megadta, legyen is meg ... ha már megvan, olyan öröm, boldogság...”

A születésszabályozás viszonylagos érdektelensége mellett annak epizód-szerű sikertelensége is belejátszik a láposi romák magas termékenységébe. Ennek a sikertelenségnek több oka is van. Egyrészt, mint az eddigiekből kiderült, nincs akkora tétje a fogamzásgátlásnak, hogy megérné a vele járó anyagi és fizikai megpróbáltatás. Másrészt: a láposi romák mélyszegénységben élnek, költségvetésükből általában csak a legszűkebb létfenntartásra szolgáló javak megvásárlása futja – a fogamzásgátló szereket pedig, mint láttuk, manapság nem tartják „létfontosságúnak“.

Harmadrészt: a már korábbiakban bemutatott, ebben az élethelyzetben teljesen racionális jelenre orientált habitus sem segíti elő a születésszabályozás eszközeinek következetes használatát. Legyen akár gombaszéken vagy bármilyen egyéb pénzkereseti lehetőség, az asszonyok hajnalban elindulnak begyűjtő útjukra, és csak valamikor késő délután érnek haza. Ilyenkor hetekig nincs ideje senkinek, hogy bevonatozzon a tizenöt kilométerre levő körzeti nőgyógyászati rendelőbe, felírni az orvossal a gyógyszert vagy beadatni az injekciót. Ez a néhány hét kiesés pedig elég arra, hogy valaki „megessen“.

A jelenre orientált – a mindennapi betevő előteremtésének mindenekfelett való kényszere szülte – habitus az oka (részben) annak is, hogy még a születésszabályozás olyan természetes módjai sem működnek itt, mint például a csecsemő (legalább fél évig tartó) kizárólagos szoptatása.¹⁹ A láposi romáknak közel 60 százaléka nem szoptatja két hónapnál tovább az újszülöttet (aki viszont mégis, az általában csak két-három éves korában választja el a kicsit).

A szoptatás 1–2 hónapig tartó gyakorlásának kialakulásában, több tényező mellett, komoly szerepe van az asszonyok elfoglaltságának – annak, hogy a romák közösségén belül még a gyermekágyi időszak alatt is az asszony feladata a „főzni való kikerítése“.²⁰ A cigányasszonyok itt nem engedhetik meg maguk-

¹⁹ Persze, azt a láposiak is tudják – többnyire egymás tapasztalatából – hogy ez sem a legbiztosabb módja a védekezésnek – ennek ellenére több népcsoport a hosszú szoptatást a születésszabályozás egyik természetes eszközeként használja (vö. Bledsoe 1998).

²⁰ A szoptatást sokszor, akaratuk ellenére, azért kénytelenek abbahagyni, mert vagy nincs elég anyatejük (ami a szegényekre jellemző hiányos táplálkozás mellett nem olyan meglepő...), vagy mert, mint az nagyon gyakori ebben a közösségben, a kicsi kórházba kerül – többnyire súlyos emésztési problémákkal, ami több esetben is annak köszönhető, hogy néhány hónaposan már rendszeresen „falusi tejet“ – értsd: a falubéli parasztoktól vásárolt, frissen fejt tehéntetejet) iszik, mert attól jobban hízik...

nak, ami a náluk jobb helyzetben lévő rétegekben egy asszonynak általában kijár, hogy a születendő baba egészségének érdekében, betartva a védőnő jó szándékú tanácsát, pihenjenek a szülés előtt, illetve után. Láposon gyakori látvány, hogy az ötven kilót is alig nyomó várandós anyák, nagy hassal, még a kórházba menet előtti nap is, nagy rőzse fát cipelve a hátukon jönnek le a hegyoldalból. Ugyanez a helyzet szülés után: már a néhány hetes újszülöttek mellől is elszólítja őket a munka. Gombaszazon alatt például alig találni otthon a faluban olyan nőt, aki a szoptatás miatt ne ment volna a többiekkel az erdőre. Ilyenkor a család nagyobb gyerekei vigyáznak a csecsemőkre – sokszor az iskolából is kénytelenek e feladatuk miatt kimaradni –, tápszert adva a babáknak. Ehhez ugyanis nem kell az anya jelenléte, ezzel a nagyobb gyerek is el tudja látni a kicsit, ráadásul szegénységi alapon járó ártámogatás van rajta, így nem is kerül olyan sokba.

Végül, de nem utolsósorban: a láposi cigányok körében elterjedt az a gyakorlat is közrejátszik a születésszabályozás esetenkénti sikertelenségeiben, hogy a nő kizárólagos felelőssége a védekezés. A nemzetközi kutatások eredményei ugyanis bizonyítják, hogy azok a párok sikeresebbek a fogamzásgátlásban, akik ezt közös döntésre, odafigyelésre, kooperációra alapozzák (Bledsoe – Hill 1998).

A születésszabályozás networkjei Láposon

Akárcsak a legtöbb társadalmi cselekvéssel kapcsolatban, a fogamzásgátlási stratégiák esetében is megfigyelhető, milyen óriási hatása van az érintettek networkjeinek, társas kapcsolatainak Láposon. Úgy tűnik, nemcsak a gyermekvállalási döntésekre, hanem a születésszabályozás módjának megválasztására is igaz az a kijelentés, amit a vizsgálatban szereplő egyik palócai roma tett arra válaszolva, hogy – demográfiai szempontból – miért viselkednek a láposiaktól olyannyira eltérően a hasonlóan szegény, kirekesztett, néhány kilométerre lakó palócai cigányok: „Ki tudja? Minden faluban más a szokás, nem?!“

Ami általánosan fogalmazva úgy szól, hogy Láposon és Palócán az emberek társadalmi cselekedeteit egymástól különböző networkök, illetve az általuk közvetített eltérő társadalmi normák befolyásolják.²¹ A részben saját közösségük szoros kontrollja alatt, ugyanakkor a más rétegekkel való kapcsolatokból kirekesztetten élő aprófalvak lakóinak magatartására ezeknek a szűk lakókörnyezetben realizálódó társas kapcsolatoknak nagyon erős a hatása.

²¹ A Lápossal szomszédos – a dolgozatban szintén fantázia néven szereplő – Palócán 2004 telén végeztünk, alapvetően interjú technikán alapuló, teljes körű háztartásfelvételt, az ottani népeség termékenységtörténetének rekonstruálása céljából. (A palócai romák reprodukciós magatartásáról részletesebben ld. Durst 2006.)

A különböző lakókörnyezet, az egymástól eltérő hatásokat közvetítő networkök befolyásának tudható be például az, hogy miért népszerű valamely fogamzásgátlási módszer az egyik faluban és miért nem az a másikban. Konkrétan: hogy a láposi szegregált cigány nők miért az injekcióra esküsznek, míg palócai társaik gyógyszerpártiak (1. táblázat).

1. A cigány nők megoszlása (%) a fogamzásgátlás módja szerint, 2004
The distribution of the gypsy women (%) by the means of contraception, 2004

Módszer	Láposi szegregált cigányok	Palócai cigányok
Természetes módszer	1,7	6,0
Mechanikus módszer (óvszer stb.)	3,4	13,1
Tabletta	15,5	48,8
Injekció	17,2	8,3
Spirál	n.a.	23,8
„...nem lehet több gyerekem” ¹	32,8	-
Nem védekezik	29,3	-

Forrás: Saját adatfelvétel.

¹ A termékenységi adatlap lekérdezése közben kiderült, a láposi romák szótárában a „megcsináltak úgy, hogy már nem lehet több gyerekem” kifejezés, ami sterilizálásnak vélhető (vö. Durst 2005), sokszor azonosíthatatlan jelentésű. Nagy ritkán a spirált jelenti, amit ők csak „huroknak” neveznek, és leginkább végleges megoldásnak hisznek; azt gondolják róla: „elfordították a méhem, vagy mi, úgy megcsináltak, hogy ne lehessen több gyerek nekem”. Többnyire azonban műtéti beavatkozást (sterilizálást) vagy olyan betegséget értenek rajta, aminek következtében, úgy tapasztalják, már nem fognak teherbe esni. Ezt a félreértést utólag már nem lehetett korrigálni, azaz nem lehetett leválasztani ebből a csoportból azt a néhány asszonyt, aki ténylegesen spirált használ. Palócán ellenben nem merült fel a „megcsináltak úgy” kategória.

Láposon a fogamzásgátlási ismeretek az egymástól való társadalmi tanulás útján terjednek.²² Ebben a folyamatban – akár csak a fiatalok szüleiéknél – a házasságkötések időzítése esetében – legnagyobb szerepe a falubéli kortárs

²² A média, azon belül is a televízió mint a társadalmi tanulás közvetítő csatornájának hatása a láposiak demográfiai magatartására – köztük fogamzásgátlási szokásaira – elhanyagolható. Sokkal inkább saját maguk, valamint szűkebb környezetük tapasztalatai alapján ítélik meg egy-egy, számukra még újnak számító módszert. Más területeken ugyanakkor a televízió – mint az egyetlen olyan tömegtájékoztató médium, amit a szegény, sokszor olvasni is nehezen tudó láposiak használnak – komoly befolyást gyakorol gondolkodás módjukra, többek között identitásuk alakulására. Csak egy példa ez utóbbira: a terepmunka harmadik évében tiltakozott először az egyik láposi roma, aki addig mindig cigánynak nevezte magát, hogy „nekem má’ ne mondjad azt, hogy cigány, mer’ hallottam a tévéből, hogy romát kell mondani. Vagy újmagyart...”

(illetve sorstárs) csoport hatásának van. Elég egy-két rossz tapasztalat, és az itt élők nagy része felhagy a gyógyszer szedésével. A legutóbbi ilyen eset az volt, mikor futótűzként elterjedt a hír, hogy D., aki negyven évesen tablettá mellett lett terhes és aki még várandóssága ötödik hónapjában is szedte a gyógyszert, mert nem vette észre terhességét, beteg gyereket szült. Másnap már tapasztalható volt a következmény: „szedtem Ovidont, de abbahagytam ... minek, hogy a gyereket megbolondítsa?” – mondták többen is. Ennek fényében nem csoda, hogy néhány éve sokan – különösen a fiatalabbak – áttértek az injekcióra.

A védőnő hozta a faluba az új ismereteket, ő beszélt az új lehetőségről, de ennek fogadtatása az attól függött, hogy képes volt-e a romák közül valakit meggyőzni a fogamzásgátlás ezen egyszerű és olcsó módjáról. Talált a cigány asszonyok között egy „újítót”. Emlékezzünk arra, amit egyik láposi roma nő mondott a spirál ismeretlenségéről meg arról, hogy szerinte ha valaki elkezdene kipróbálni a hurkot, a többi menne utána ... „úgy, mint most ez az injekció ... Bella elkezdte, egymástól meghallották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van...”²³

Végezetül érdemes néhány szót ejteni a művi vetélésről mint a születésszabályozás „utólagos eszközéről” is.

Láposon is érvényesül az az országos tendencia, hogy érdemlegesen csökken az abortuszok száma (Kamarás 2006). Csakhogy míg a magyarországi művi vetélések számának visszaesését a kutatók a „felelősségteljesebb és korszerűbb fogamzásgátlási gyakorlattal” magyarázzák (vö. uo. 164.), ugyanez Láposon egészen más okokra vezethető vissza.

A falubéli szegregált cigányok között a legtöbb terhesség-megszakítása az 1951–69 között született generációnak volt (2. táblázat).

²³ A történet folytatása nem kevésbé tanulságos: amikor Bellának mindenféle kellemetlensége lett a Depo Vera szedése során (vérszegénység stb.) és átmenetileg abba kellett azt hagynia, akkor többen is hirtelen leálltak az injekcióval. Bella azonban hamarosan újra teherbe esett, úgyhogy azok, akik semiképpen nem akartak már gyereket, gyorsan vissza is tértek rá. Bella most ötödik gyereke után újra lelkes injekciópárti.

2. *A 100 nőre jutó élveszületések és abortuszok száma a láposi „szegregált” roma nők körében, az anya életkora szerint, 2004*
Live births and abortions per 100 females among the segregated gypsy women living in Lápos, by the age of the mothers, 2004

Az anya születési éve	Az élveszületések száma	Az abortuszok száma	Esetszám
–1950	760	10	10
1951–1959	521	114	14
1960–1969	608	135	23
1970–1979	364	57	22
1980–	214	14	22

Forrás: Saját adatfelvétel.

Ez az a kohorsz, amelynek idősebb tagjai még a rendszerváltás előtti években voltak termékeny éveik csúcán. Még szinte mindőjük férjének volt akkoriban állandó munkaviszonya. Ez volt az a generáció, amelyik számára felviláglant a mobilitás reménye – még ha a társadalom legalsó rétegeként is, de a megkapaszkodás, sőt a felemelkedés lehetősége. Ezt realizálandó, érdemesnek látták korlátozni családméretüket. Bár már éltek a fogamzásgátlás modern eszközeivel – többnyire tablettát szedtek –, ám mivel még nem voltak elég járatosak ezek használatában, többször becsúszott egy-egy nem kívánt terhesség, amit azonnal meg is szakítottak. Érdekes azonban, hogy még az ebben a nemzedékben mutatkozó viszonylag magas abortuszszám is erős polarizációt takar: a csoport egyik felének nem volt soha művi vetélése, másik felének viszont több is. Ez utóbbiak tipikus képviselőjének tekinthetők azok a nők, akik 18 évesen kezdték meg és 24 évesen már le is zárták termékenységtörténetüket: 5 gyerekük és ugyanannyi abortuszuk volt. Az utóbbi években, a mai fiatal generáció esetében azonban már sokkal kevesebb művi vetélést lehet regisztrálni. Ez, ellentétben a magyar gyakorlattal, elsősorban nem a hatékonyabb születésszabályozásra, hanem sokkal inkább a láposi romák megváltozott társadalmi-gazdasági helyzetére vezethető vissza: a tartós munkanélküliségre, a nagyfokú szegénységre és a mindennek következtében kialakuló jelenre orientált habitusra.²⁴ Ez a magyarázat arra, hogy még ha szándékukban is áll a cigány nőknek a

²⁴ Persze a művi vetélések visszaszorításába itt is szerepet játszik a modern – főleg: az olcsó! – fogamzásgátlók használatának elterjedése. Ezt támasztják alá az egyik „notórius abortáló” cigányasszonynak, Bobónak a szavai: „négy abortuszom volt, már untam nagyon, minden három hónapban menni kellett ... Azt mondták az uramnak, csombékot tesznek a bigyójára ... legalább most már van ez az injekció ... igen fáj tőle a fejem, de néha annyira, hogy majd megbolondulok. Meg hízik is tőle, de nekem má’ mindegy ... ha nem lenne, én is szültem volna még vagy hatot...”.

születésszabályozás vagy annak utólagos formája, az abortusz, akkor sem jutnak el annak realizálásig. Az alábbi két példa tipikusnak tekinthető Láposon.

F. tavaly, 39 évesen szülte meg tizenegyedik gyermekét – vétve a nagymamaszabály ellen, a falu cigányainak rosszállását is kiváltva. Ő maga így beszélt erről: „Úgy ötöt-hatot akartunk vón’ ... A hatodik után el akartak kötni ... Tudod, megcsinálnak úgy, hogy ne legyen több gyereked ... elferdítik a méhedet, vagy mi ... Ingyen megcsinálták vón’, az ember is beleegyezett ... csak nem jutottam el a kórházig ... valami mindig közbejött ... vagy pénz nem volt vonatra, vagy nem tudtam kire hagyni a gyerekeket...“.

M. esete az F.-énél is gyakoribb Láposon. A maga is beteges M.-nek a polgármester „rendkívüli“ segílyt adott, hogy elvetesse nem tervezett, az orvosok szerint rossz egészségi kilátásokkal születendő, sokadik gyermekét. M. hosszas vonakodás után be is ment a kórházba, ahonnan aztán a műtét előtt „hazaszökött“, arra hivatkozva, hogy az orvosnak szánt pénznek sokkal jobb helye van otthon: „... vettem vóna el azt a csöpp pénzt a gyerekek szájától?“²⁵

A mobilitásban nem reménykedő, szegregált cigányok fiatalabb generációja számára manapság már nincs akkora tétje, haszna a gyermekszám korlátozásának, hogy ellensúlyozná az abortusz egészségügyi kockázatát. Legtöbben magától a terhességmegszakítás gondolatától is idegenkednek: „egyét elvételtem, de azt is igen megbántam ... Olyan, mintha megöltem volna...“ – mondta hetedik gyermeke megszületése után a 26 éves Z.

A fiatalabb generációhoz tartozó férfiak – macsóságuk megszügyenítését látva az abortuszban – általában szintén a terhességmegszakítás ellen vannak. Ahogy több nő is megfogalmazta: „azt hiszik, nem tőlük van a gyerek, azér’ akarod elvételni, aszt azér’ nem engedik...“ Maguk a férfiak ezt persze nem mondják ki, inkább úgy ideologizálják meg abortuszellenességüket, hogy nem lehet a sors akarata ellen véteni: „Agyon is ütném az asszonyt, ha elvetetné ... Ha már a Jóisten megadta, legyen is meg ... az a jó, ha minél többen vagyunk...“

Végül, de nem utolsósorban, a láposi romák mai, fiatalabb generációjának abortuszellenességében a (folyamatosan átalakuló, finanszírozási nehézségekkel, állandó létszámhiánnyal küzdő) egészségügy dolgozóival szemben tanúsított bizalmatlanságuknak is szerepe van: „Nem venném el én semmi pénzér’, ha becsúszna még egy gyerek ... a kaparás? Attól még el is lehet kapni betegséget, nem is lehet hinni még az orvosoknak se ... azok nem foglalkoznak semmivel se ... mit bánnák azok, hogy valaki él-e, hal-e ... múltkor láttam a tévében, hogy agyműtétet elcseréltek...“.

²⁵ A történet vége: M. is, és az újszülött is egészségesen jött ki fél év múlva a szökés színhelyéről. A polgármester úgy kommentálta a történetet, hogy „ilyen rafináltak ezek a cigányok: a gyerek is meglesz, a pénz is megmaradt...“. Azóta nem ad több segílyt abortuszra.

Következtetések

Láposi mikrodemográfiai vizsgálatunkból származtatott egyik fő tézisünk az, hogy közelebb juthatunk az alacsony társadalmi státusú, alacsony iskolai végzettségű, a társadalomból kirekesztődve élők gyermekvállalási szokásainak megértéséhez, ha esetükben a szokásostól eltérő irányból közelítünk a jelenséghez, és úgy tesszük fel a kérdést, hogy vajon miért lenne érdeke a mobilitásban egyáltalán nem reménykedő, a hatalomból kirekesztett embereknek a természetes biológiai történésekkel szembemelve élni a születésszabályozás eszközével. Ez ugyanis költségekkel jár – mind egészségügyi kockázatait, mind a vele járó kötöttségeket, mind pedig anyagi vonzatát tekintve.

Foglaljuk röviden össze az elmondottakat! Láposon a gazdasági struktúrának a rendszerváltás nyomán bekövetkező átalakulása a cigányokat elsősorban foglalkoztató munkahelyek megszűnésével járt. Az alacsony képzettségű romák ehhez a változáshoz nem tudtak alkalmazkodni, ráadásul a munkáltatók által gyakran tanúsított etnikai diszkrimináció is sújtotta őket (Kertesi 2005). Ezáltal a tartós munkanélküliség általánossá vált körükben. Hozzájárult ehhez az országos településpolitika nem szándékolt következményeként kialakuló települési, újabban pedig a kistérségi szegregáció (vö. Virág 2003) erősödése. Mindez belejárt abba, hogy a falu szegény roma lakosságának a hetvenes-nyolcvanas évek elejei szinthez képest nőtt a termékenysége. A jelzett társadalmi változásokat tapasztalva ugyanis a láposi cigányok – szocializációjuknak, illetve a rendelkezésükre álló, a társadalmi-gazdasági változások nyomán szintén módosuló „kulturális repertoárjuknak” (Hannerz 2004): családszervezetüknek, értékeiknek és csoportnormáiknak megfelelően arra a következtetésre jutottak, hogy többé nem érdemes gyermekszámukat korlátozni.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a láposi szegregált romák itt leírt reprodukciós magatartása jellemző-e a környék többi, ugyancsak „elcigányosodó” kistépülésének cigány lakosságára is? Másképpen fogalmazva: vajon ez a fajta gyermekvállalási stratégia tekinthető-e a „gettólét” egyik sajátosságának?

A ma már 95 százalékban romák lakta szomszédos Palóca példája azt mutatja, hogy még a „gettófalvak” cigány népességének reprodukciós stratégiái sem mondhatóak homogénnek: ezen a településen, minden egyes kohorsz esetében, számottevően kisebb a nők gyerekszám, mint Láposon. Palócán a cigány asszonyok (jellemzően) az „utolsó filléreiket is gyógyszerre (értsd: fogamzásgátló tablettára) teszik félre” ... Ott az a mentalitás járja, hogy „hova szüljek annyi sok gyereket? A koszba, a nyomorba?”²⁶ Ráadásul a palócai roma lányok körében jóval alacsonyabb a tinédzserkori szülések aránya is, mint Láposon.

²⁶ A palócai romák reprodukciós magatartásáról részletesebben ld. Durst 2006.

Mi lehet az oka, hogy a szintén gettónak számító Palócán a lápositól annyira különbözik a demográfiai magatartás? A palócai romák társadalmi helyzete – témánk szempontjából – leginkább két fontos vonatkozásban eltér a láposiakétól. Egyrészt abban, hogy nagy többségük legalább a nyolc osztályt kijárta – részben annak köszönhetően, hogy a településen helyben van az általános iskola. Másrészt pedig abban, hogy a palócai férfiak egy része – a nyolc-osztályos végzettséggel mint minimális feltétellel, valamint Pesten élő rokonai segítségével – tavasztól ősziig alkalmi munkákon dolgozik a fővárosban. Így lehetőségük van megismerkedni a gettőlakókétól eltérő szerepmintákkal, ami nagy hatást gyakorol habitusukra, mentalitásukra. Ezek a palócai fiatal roma férfiak például – ellentétben láposi kortársaikkal – egyáltalán nem tartják kívánatosnak a tinédzserkori gyermekvállalást. Nem akarnak korán családot alapítani, inkább „élni szeretnének még”, mielőtt felvállalják a gyermekneveléssel járó gondokat. Egyikük, egy huszonöt éves fiatalember, aki büszkén állította, hogy neki pesti barátnője van, így fogalmazta ezt meg: „16 évesen nem jó szülni ... miből tartja el az ember a családot? Láposon elég buták vannak ... Palócán ez nem divat ... Én mikor akarok gyereket? Még az túl korai lenne ... talán harmincévesen, két gyereket ... addig ki kell élnem a fiatal életem...”

Úgy tűnik tehát, demográfiai szempontból a lakóhelyi szegregációénál is erősebb a társadalmi szegregáció hatása.²⁷ Palóca példája azt mutatja, hogy már a társadalmi integráció minimális foka, az általános iskola elvégzése – ami tudvalevőleg ma már semmire sem elegendő a formális munkaerőpiacon –, illetve a magasabb státusú rétegekkel való „hídszerű” kapcsolatok (Putnam 1993, idézi Messing 2006), a netwörkök heterogenitása fontos előrelépést jelent demográfiai vonatkozásban (is).

Valószínűleg a láposi romák is erősebb ösztönzést éreznének a születésszabályozásra, ha enyhülne társadalmi kirekesztődésük; ha a hagyományos nemi szerepek betöltésén kívül lenne bármi egyéb lehetőségük a minden „társas lény” számára oly fontos önbecsülés, presztízs kivívására. Hiszen a társadalmi felemelkedés, a mobilitás csatornáinak bezárulásával Láposon az utóbbi évek során a gyerek vált az egyetlen olyan (szimbolikusan tekinthető) tőkévé (Bourdieu 1978), amely a helyi cigányoknak megbecsülést, státusemelkedést hoz nemcsak saját családjukon, hanem a tágabb lakóhelyi – roma – közösségen belül is. És ez szinte az egyetlen örömforrásuk a mindennapi túlélésért folytatott harcukban.

²⁷ E feltételezést látszik megerősíteni Virág Tündének a baranyai gettófaluban, Alsószentmártonon készített esettanulmánya is (vö. Virág 2007).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, E. (2000): *Code of the street*. University of Chicago Press, Chicago.
- Andorka Rudolf (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Bledsoe, C. – Hill, A. (1998): Social Norms, Natural Fertility, and the Resumption of Postpartum 'Contact' in the Gambia. In Basu, A. M. – Aaby, P. (eds.): *The Methods and Uses of Anthropological Demography*. Clarendon Press, Oxford.
- Bourdieu, P. (1978): A szimbolikus tőke. In Uő.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest, 379–400.
- Caldwell, C. J. (1982): *Theory of fertility decline*. Academic Press, New York.
- Coale, A. J. (1973): „The demographic transition”. In: *International Population Conference, Liège, 1973*. Vol. 1. Liège: International Union For the Scientific Study of Population, 53–72.
- Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek” – Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. *Századvég* 3. 71–92.
- Durst Judit (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”. Adalékok egy kistalusi cigányközösség szegénységéhez. *Esély*, 2002. ősz.
- Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 9–33.
- Fleck G. – Virág T. (1998): Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. *Szociológiai Szemle*, 1. sz.
- Tom Fricke (1997): Culture Theory and Demographic Process: Toward a thicker Demography. In Kertzer, D. I. – Fricke, T. (eds.): *Anthropological Demography. Toward a new synthesis*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.
- Greenhalgh, S. (1995): Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic, and feminist perspectives. In Greenhalgh, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gyenei M. (1998): A „stratégiai gyerek”. *Népszabadság*, 1998. november 14.
- Hannerz, U. (2004): *Soulside. Inquires into ghetto culture and community*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Henry, L. (1961): Some data on natural fertility. *Eugenics Quarterly*. 8. 81–91.
- Howell, N. (1979): *Demography of the Dobe !Kung*. Academic Press, New York.
- Horváth Kata (2000): „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást”. *Epizódok egy falusi magyarcigány közösség életéből. Antropológiai esettanulmány*. Kézirat.
- Kamarás Ferenc (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest. 19–64.
- Kamarás Ferenc (2006): Kívánt és nem kívánt terhességek, gyermekek. *Demográfia*, XLIX. évf. 2–3. sz. 150–172.
- Kelly, M. P. F. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták*. Aula, Budapest.

- Kemény István – Janky Béla (2003): A 2003. évi cigány felmérésről – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 2003. október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, XLVII. évf. 3–4. sz. 335–346.
- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kertzer, D. (1995): Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. In Greenhalg, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lewis, O. (1968): *La Vida*. Knopf, New York.
- Livi-Bacci, M. (1977): *A History of Italian Fertility during the Last Two Centuries*. Princeton University Press, Princeton.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények között. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 37–54.
- Neményi Mária – Szalai Júlia (2005): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. ÚMK, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1991): *Sokgyermekes családok*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Kutatási Jelentései 41. KSH NKI, Budapest.
- Putnam, M. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton University Press, New Jersey.
- Rainwater, L. (1960): *And the Poor Get Children*. Quadrangle, Chicago.
- Schneider, P. – Schneider, J. (1995): High Fertility and Poverty in Sicily: Beyond the Culture vs. Rationality Debate. In Greenhalgh, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Spéder Zsolt (2003): Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, XLVI. évf. 2–3. sz. 153–175.
- Stewart, M. (2003): *Discrimination, Politics and Culture: divergent perspectives on the reproduction of deprivation among Roma in CEE*. Kézirat.
- Stycos, J. M. (1960): Introduction. In Rainwater, L.: *And the Poor Get Children*. Quadrangle, Chicago.
- Virág Tünde (2003): „Gettósodó térség”. *Kritika*. 2003. április.
- Virág Tünde (2007): *Gettóból faluvá növekedés*. Kézirat.
- Wilson, J. (1998): *When work disappears*. Chicago Press, Chicago.

FÜGGELÉK

*1. A lakónépesség számának és a cigány lakosság arányának változása
Láposon (1960–2004)*

*Changes in the actual population and the proportion of the gypsy community
in Lápos (1960–2004)*

Év	Teljes lakó- népesség ¹ (fő)	A lakónépességen belül a cigánylakosság			
		száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)
		helyi adatok ²		népszámlálási adatok ³	
1960	490	98	20	n. a.	n. a.
1970	589	147	25	n. a.	n. a.
1980	603	300	50	1 (!)	-
1990	568	353	60	179	32
2001	656	492	75	415	63
2004	680	578	85	n. a.	n. a.

Forrás:

1: Népszámlálási évkönyvek;

2: 1960–1990: becsült számok, a hetvenes évekből származó láposi lakónyilvántartó jegyzék, illetve a helyi általános iskola tanítóitól és az önkormányzati hivatal vezetőitől kapott információk alapján. Mint a táblázat megfelelő oszlopából is látszik, az önbevallás módszerével előállított népszámlálási adatok többnyire igen messze esnek a helyi intézmények (nem hivatalos) becsléseitől a cigány lakosság számára vonatkozóan.

3: A 2001-es és a 2004-es adatok a szerző gyakorlatilag teljes körűnek tekinthető háztartás-összeírásaiából származnak, amelyeket, megbízhatóságuk ellenőrzése céljából, még a helyi önkormányzat népesség-nyilvántartó jegyzékével is összevetett.

2. Néhány adat a láposi lakónépesség társadalmi jellemzőiről

Some data about the social conditions of the actual population of Lápos

Társadalmi jellemzők	Cigányok (N=85)	Asszimilálódott cigányok (N=17)	Nem cigányok (N=32)
Egy főre jutó havi jövedelem	20 750 Ft	33 594 Ft	49 213 Ft
	(2004-ben 23 200 Ft volt az öregségi nyugdíj)		
A munkanélküli apák aránya	97,5%	70,0%	10,0%
A családfő munkanélküliségének átlagos hossza (évben)	11,5	4,1	7,3
Az általános iskolából kimaradó anyák aránya	75,0%	–	8,0%

Forrás: A szerző 2004 ősze folyamán végrehajtott adatfelvétele.

3. A láposi roma apák iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)
korcsoport szerint, 2004

*The distribution of the Roma fathers living in Lápós by educational status (%)
and age group, 2004*

Iskolai végzettség	Az apa születési éve			
	–1950	1951–1969	1970–1979	1980–1989
0–7 osztály	77,0 (N=7)	69,2 (N=27)	56,0 (N=15)	67,0 (N=6)
8 osztály	–	28,2 (N=11)	41,0 (N=11)	33,0 (N=3)
Szakközépiskola	23,0 (N=2)	2,6 (N=1)	3,0 (N=1)	–
Összesen	100,0 (N=9)	100,0 (N=39)	100,0 (N=27)	100,0 (N=9)

4. A láposi nők átlagos gyermekszáma az anya korcsoportja és etnicitása
szerint, 2004

*Average child number of the women living in Lápós by the age group and
ethnicity of the mothers, 2004*

Az anya születési éve	Az anya életkora	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem cigá- nyok
–1950	54– éves	7,6 (N=10)	3,5 (N=8)	2,5 (N=21)
1951–1969	35–53 éves	5,8 (N=37)	2,9 (N=7)	2,4 (N=11)
1970–1989	15–34 éves	2,9 (N=44)	1,5 (N=2)	1,5 (N=2)

5. A láposi családok gyerekszám szerinti megoszlása (%) etnikumonként, 2004
*The distribution of the families living in Lápós by child number and ethnicity
(%), 2004*

Gyerekszám	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem cigányok
0	3,1 (N=3)	5,6 (N=1)	2,8 (N=1)
1–2	22,9 (N=22)	38,9 (N=7)	58,3 (N=21)
3–4	26,0 (N=25)	44,4 (N=8)	38,9 (N=14)
5–7	35,4 (N=34)	11,1 (N=2)	–
8-nál több	12,5 (N=12)	–	–
Összesen	100,0 (N=96)	100,0 (N=18)	100,0 (N=36)

6. Teljes termékenységi arányszám (TFR) és az ezer nőre jutó születések száma korcsoportonként az össznépesség, a magyarországi cigány népesség, illetve a láposi szegregált cigányok körében (1999–2004)

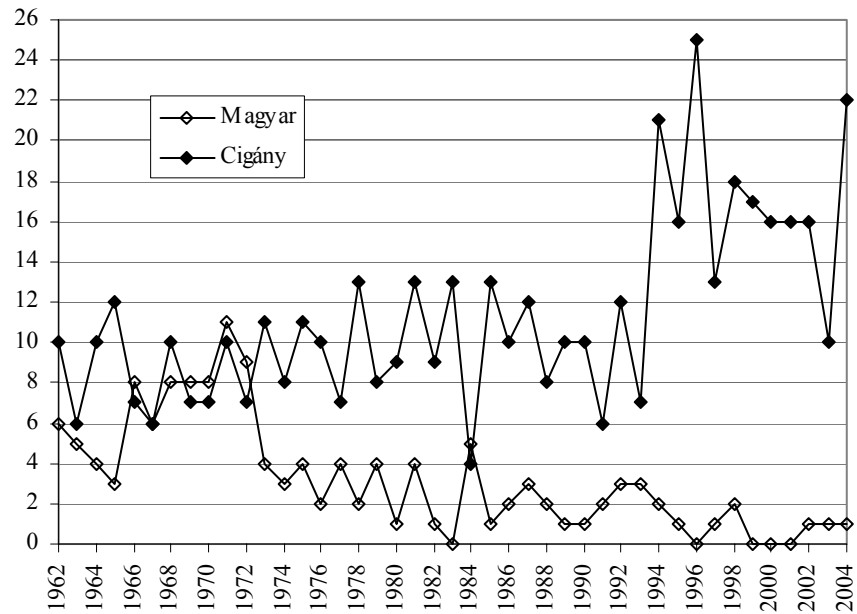
Total Fertility Rate and births per 1000 women by age group (total population of the country, gypsy population in Hungary, segregated gypsies of Lápos, 1999–2004)

A szülő nő korcsoportja	Össznépesség ¹ (1999–2002)	Magyarországi cigány népesség ¹ (1999–2002)	Láposi szegregált cigányok (2001–2004) ²
15–19 éves	22,6	120,8	250,1
20–24 éves	67,1	218,1	266,4
25–29 éves	92,6	133,7	112,2
30–34 éves	55,9	64,1	333,5
35–39 éves	20,0	48,6	166,2
40–49 éves	1,4	6,7	17,8
Teljes termékenységi arányszám (TFR)	1,3	3,0	5,7

Forrás:

1: Az össznépességre és a cigány népességre vonatkozó adatok forrása: Janky (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. SZCSEM–Tárki, Budapest.

2: A láposi cigány népességre vonatkozó, becslésnek tekinthető adatok forrása kettős: az adott korcsoporthoz tartozó cigány nők száma a szerző szinte teljes körűnek tekinthető háztartás-összeírásából, az adott korcsoportra eső élveszületések száma pedig a védőnői terhességtervezési lapokból származik. A TFR kiszámítása módszertani megfontolásból négy év: 2001, 2002, 2003 és 2004 átlagára történt, kiküszöbölendő az élveszületések évenkénti ingadozásából eredő esetleges torzításokat. Itt szeretnénk megköszönni Husz Ildikónak a TFR kiszámításához nyújtott segítségét.

Forrás: A láposi védőnői terhestörzslapok évenkénti összegzései.

*I. Az élveszületések száma Lásoson etnikumonként (1962–2004)
The number of live births in Lásos by ethnic groups (1962–2004)*

Tárgyszavak:

Attitűd
Antropológiai demográfia
Etnikum
Társadalmi szegregáció
Születésszabályozás
Termékenység

THE DISADVANTAGES OUTWEIGH THE ADVANTAGES: BIRTH CONTROL IN THE “GHETTO”*Abstract*

While the fertility rate of the total Hungarian population has dropped to its lowest level in history, there are some marginalised, “gypsified” ghetto-villages, where we registered a significant increase in the number of live births around the years of the Transformation. This article explores the interrelations between social exclusion and fertility behaviour, demonstrating the “culture-rationales” behind the Poor’s contraceptive strategies. On the basis of the author’s ethnographic findings in the two studied “gypsified” villages in northern-Hungary, she argues that the increase of the social distance from the rest of the society strengthens the effect of the minority group’s subculture on its fertility behaviour. This paper shows that even minimal levels of social integration (at least 8 years of schooling), coupled with the existence of “weak” or “bridging ties” with higher-status groups, has an enormous impact on the spatially segregated minority group’s reproductive strategies.

A BEVÁNDORLÓKKAL SZEMBENI ATTITÚD ÉS AZ EGYÉNI ÉRTÉKBEÁLLÍTÓDÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI¹

GÖDRI IRÉN

Bevezetés

Napjainkban a bevándorlás az európai társadalmak egyik érzékeny kérdése, számos demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai vetülettel. Az elmúlt években ennek kapcsán több európai országnak kellett különböző problémákkal szembenéznie. A csökkenő népességű és elöregedő országokban gyakran tekintenek úgy a bevándorlásra, mint a demográfiai problémák, illetve a munkaerő-utánpótlás lehetséges megoldására, amely egyúttal jelentős gazdasági haszonnal is jár – annak ellenére, hogy némely kutatás cáfolja ennek a szemléletnek a megalapozottságát (Coleman 2004). Az Európai Bizottság 2005-ös jelentése is megállapítja, hogy a földrészen kívülről érkező bevándorlók enyhítik ugyan a népességcsökkenés hatásait, de nem jelentenek megoldást a kontinens népességének elöregedésére, és befogadásuk nem helyettesítheti a gazdasági reformokat (European Commission 2005). A demográfiai és gazdasági előnyöket hangsúlyozók ugyanakkor gyakran figyelmen kívül hagyják mindazokat a társadalmi és kulturális hatásokat, amelyek a más etnikumú, kultúrájú és vallású népesség növekvő jelenlétével járnak az adott országokban.

Az ENSZ adatai szerint 2005-ben 64 millió bevándorló² élt Európában (többségük Nyugat- és Észak-Európában), számuk 1990 óta 15 millióval növekedett, részarányuk az akkori 6,9%-ról közel 9%-ra emelkedett (United Nations 2006). A számbeli expanzióval párhuzamosan az etnikai és kulturális sokszínűség növekedése is megfigyelhető volt, ami azért ad aggodalomra okot, mert az eddigi tapasztalatok szerint a fogadó népességtől etnikai, kulturális, vallási szempontból távol álló bevándorlók integrálása kevésbé volt sikeres. Az elutasítás, amely a befogadó európai államok lakossága részéről megnyilvánul, or-

¹ A tanulmány az Európai Bizottság 6. keretprogramjában a *Bevándorló nők integrálódása az öregező európai társadalmakban* (FEMAGE) kutatási projekt keretében készült (SSP4-CT-2005-022355).

² Idesorolva mindazokat a személyeket, akik nem a születési helyük szerinti országban élnek, legalább egy éve ott tartózkodnak és státusuk hivatalos.

szágonként és országokon belül az egyes társadalmi-demográfiai csoportok szerint is jelentős eltéréseket mutat.

Az elmúlt évtizedekben több nemzetközi összehasonlító vizsgálat is készült, amelynek során az idegenellenesség, a bevándorolt kisebbségekkel szembeni attitűdök, az „etnikai kirekesztés” mérésére is sor került.³ Ezek igazolták, hogy a bevándorlás, illetve a bevándorlók megítélése számos makrostrukturális tényező függvénye, ugyanakkor egyéni jellemzők szerint is erős differenciálódás mutatkozik. A GDP mértéke, a munkanélküliségi ráta, valamint a külföldiek (bevándorlók és menedékkérők) jelenléte az adott országban mind-mind összefüggést mutatott az etnikai kirekesztéssel, azonban a regionális és az egyéni jellemzők hatása erősebbnek bizonyult. A legerősebb etnikai kirekesztést a mediterrán országokban tapasztalták, míg a legtoleránsabb fogadó népesség az észak-európai. Beigazolódott, hogy az életkor, az iskolai végzettség, a foglalkozási státus, a jövedelem, a lakóhely típusa, sőt még a politikai beállítottság és egyes esetekben a vallásosság is meghatározza az etnikai kisebbségekkel, illetve a bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Összességében a társadalmilag hátrányos helyzetben levők (leginkább az alacsony iskolai végzettséggel és kevés jövedelemmel rendelkezők) nagyobb valószínűséggel előítéletesek a bevándorlókkal szemben, országok közötti összehasonlításban pedig a rosszabb gazdasági körülményekkel és magasabb munkanélküliséggel jellemezhető országok lakossága (European Monitoring Center 2005).

A European Social Survey az országos és egyéni jellemzők mellett néhány mezoszintű jellemzőt is bevont a vizsgálatába. Az eredmények azt mutatják, hogy minél inkább csökkenni érzik az emberek a személyes biztonságukat és minél inkább bizalmatlanok a többi emberrel, valamint a politikai vezetőkkel szemben, annál jellemzőbb rájuk az „etnikai kirekesztés”. A bevándorlókkal szembeni elutasító attitűdöt erősíti a bűncselekmények terjedése miatti aggodalom is (Coenders et al. 2005).

1995–1996-ban egy sokkal szélesebb körű, Európán túlmutató (pl. Ausztráliára, Egyesült Államokra, Japánra, Kanadára, Oroszországra is kiterjedő) vizsgálat (az International Social Survey Programme – ISSP) keretében 22 országban mérték fel a bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Bár ennek során is igazolást nyert, hogy a foglalkoztatottak körében a magasan képzettek kevésbé ellenzik a bevándorlást, mint az alacsonyabb képzettségűek és ez az összefüggés a gazdagabb országokban erősebb, mint a szegényebekben, az is kiderült, hogy bevándorlás megítélése nem csupán a gazdasági tényezők függvénye, hanem a megkérdezettek nemzeti érzéseit is tükrözi (O'Rourke – Sinnott 2006), valamint

³ Ilyen vizsgálat az európai országokon belül az Eurobarometer, amelyet a '70-es évek elejétől két évente végeznek, továbbá a 2001-ben indított European Social Survey, valamint a Population Policy Acceptance Survey, amelynek adataira tanulmányunk épül és amelyről a későbbiekben részletesebben is szó lesz.

összefüggésben van a nemzeti identitás jellegével⁴ (Lewin-Epstein – Levanon 2005; Heath – Tilley 2005).

A magyarországi lakosság körében 1992 óta évente végeznek felmérést az idegenellenességről, pontosabban a menedéket keresőkhöz való viszonyulásról. A nemzetközi eredményekkel összehangban, a társadalmi rétegződésben hátrányos helyzetű csoportokban (az alacsony iskolai végzettségűek, az idősek, a falusiak, a rokkantnyugdíjasok/nyugdíjasok, a keleti megyékben élők, a munkanélküliek között), továbbá a gazdasági helyzet romlását érzékelők, illetve az ettől félők körében mutatkozik az átlagnál nagyobb mérvű elutasítás. Ugyanakkor a relatív depriváció és a vele járó elégedetlenség is erősíti az idegenellenességet (Fábián – Sik 1996; Csepeli – Fábián – Sik 1998). A szóban forgó vizsgálatok fontos eredménye az is, hogy a különböző magyarázó változók eltérő hatást mutatnak a nyílt és a látens idegenellenesség esetén (Csepeli – Fábián – Sik 1998). Egy 2002-ben végzett felmérés ezen túl többek közt a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök felmérésére is kiterjedt, az ISSP 1995-ös kérdéseit alkalmazva (lásd: Enyedi – Fábián – Sik 2004). Megállapította, hogy a menekültek nyílt elutasítása összefügg a bevándorlás társadalmi hatásainak megítélésével, és a magyar lakosság körében ez inkább negatív.

Ugyanebben az évben két ún. kísérleti jellegű felmérés is készült a tárgy-körben (lásd: Tóth – Janky 2004). A kísérleti jelleg abban állt, hogy a két hónapnyi időeltéréssel végzett vizsgálatok egyikében pozitív, a másikban pedig negatív állítások szerepeltek, mindkét esetben a minta egyik felénél az idegenekre, a másik felénél pedig a külföldiekre vonatkozóan.⁵ Ezúttal is az a következtetés adódott, hogy az idősek kevésbé befogadóak a külföldiekkel/idegenekkel és nagyobb mértékben ellenzik a bevándorlást, az iskolázottabbak attitűdje elfogadóbb, mint a kevésbé iskolázottaké, továbbá a külföldiekkel szemben ellenséges álláspontot leggyakrabban a segéd munkások és a munkanélküliek fejtnek ki, illetve bizonyos összefüggésekben a nyugdíjasok.

A vázlatosan ismertetett kutatások eredményei alapján világosan körvonalazódnak azok az egyéni jellemzők, amelyek – a vizsgált országtól függetlenül – meghatározzák a bevándorlással, bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Mindezek mellett azonban feltételezhető, hogy az egyéni értékbeállítódás is összefügg egy toleránsabb, befogadóbb szemlélettel, illetve fordítottjával, ami meghatározó lehet arra nézve, hogy miként látja a megkérdezett a hazájában élő külföldieket,

⁴ A vizsgálat szerint az etnikai alapú nemzeti identitás a bevándorlók negatívabb megítélésével jár együtt, mint az állampolgárságon alapuló nemzeti identitás.

⁵ Az eredmények azt mutatták, hogy a két felmérésen belül a megkérdezettek véleménye gyakorlatilag független volt attól, hogy idegenekről vagy külföldiekről kérdezték őket. Ugyanakkor, míg a negatív állításokkal egyet nem értők határozott ellenvéleményüket fejezték ki, a pozitív állításokkal egyet nem értők inkább az 5-ös skála közepre helyezték véleményüket.

mennyire tartja szükségesnek integrációjukat, és miként ítéli meg az állam szerepét e kérdésben.

Az elemzés célja, adatok és módszerek

A tanulmány a bevándorlás megítélése, illetve a bevándorlókkal szembeni attitúd és az egyéni értékbeállítódás közötti összefüggéseket vizsgálja, kitérve az egyes fogadó országokon belüli sajátosságokra, valamint néhány esetben a társadalmi-demográfiai csoportok közötti eltérésekre is.

Az elemzés a PPA-vizsgálat (Population Policy Acceptance Survey) keretében végzett adatfelvétellel és ezen belül nyolc ország (Ausztria, Csehország, Észtország, Finnország, Lengyelország, Magyarország, Németország és Szlovénia) adataira épül. Az interjúkra 2000 és 2003 között került sor, országosan reprezentatív mintákon. Az összesített adatbázis 21 807 fő adatait tartalmazza.⁶

A PPA-kutatás kérdőívében a külföldiekkel szembeni attitúd mérésére több állítás is szerepelt, és mindegyik esetében egy ötfokú skála mérte az egyetértés mértékét (az egyik póluson a „teljesen egyetért”, a másikon pedig az „egyáltalán nem ért egyet” válaszlehetőséggel).⁷ Az attitúdkérdések a bevándorlás különböző – demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai – szegmenseire vonatkoztak.

Az általános értékbeállítódás feltárására egy 11 itemből álló kérdéssort alkalmaztak, amelynek segítségével azt tudakolták, hogy mennyire fontosak a kérdezett személyes életében az egyes értékek. Az értékpreferenciát ötfokú skála mérte, amelynek végpontjain a „nagyon fontos”, illetve az „egyáltalán nem fontos” válaszlehetőség szerepelt. Ahhoz, hogy a 11 válasz mögött meghúzódó nézetrendszereket megragadjuk, főkomponens-elemzés segítségével három dimenziót különítettünk el: (1) *jó anyagi körülmények* (elegendő jövedelme legyen; évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni; szép, tágas lakásban lakjon; a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is), (2) *elegendő szabad idő* (elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira; tudjon időt szakítani a barátaira) és (3) a *magánszféra fontossága* (társával, partnerével harmóniában éljen; biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik hozzá közel állnak). E három dimenzió egymástól eltérő értékorientációkat jelenít meg: az első az anyagiakat fontosnak tartó szemléletmódot, a második a szabadidő preferálásában megmutatkozó egyfajta individualizmust, míg a harmadik az intim szférához kapcsolódó pszichológiai igények (harmónia, biztonság) fontosságát tükrözi. A három főkomponensnek az eredeti változókkal mutatott korrelációját az 1. táblázatában láthatjuk.

⁶ Az elemzés az összesített és országokra súlyozott adatbázisra épül.

⁷ A magyarországi adatok esetében az attitúdok leíró elemzését lásd: Tóth Pál Péter (2002): Magyarok és külföldiek, In: Demográfia 2002/2–3.

1. Az értékdimenziók korrelációja az eredeti értékváltozókkal
Correlation of identified value dimensions with initial value variables

Értékek (Eredeti változók)	Értékdimenziók (Főkomponensek)		
	jó anyagi körülmények	elegendő szabadidő	magánszféra fontossága
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,104**	0,832**	0,092**
Társával, partnerével harmóniában éljen	0,061**	0,094**	0,851**
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdetthez közel állnak	0,187**	0,037**	0,811**
Tudjon időt szakítani a barátaira	0,089**	0,836**	0,034**
Elegendő jövedelme legyen	0,635**	0,067**	0,272**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni	0,689**	0,255**	0,082**
Szép, tágas lakásban lakjon	0,740**	-0,070**	0,203**
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is	0,689**	0,089**	-0,088**

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

A továbbiakban e három dimenzióban mért értékbeállítódás és a bevándorlással, illetve a bevándorlókkal szembeni attitűdök közötti összefüggéseket mutatjuk be, az eredeti értékváltozókkal való összefüggésekre is kitérve.

Először az országban élő külföldiekkel kapcsolatos összesített pozitív, illetve negatív attitűdöt, majd a bevándorlás demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai vetületének a megítélését vizsgáljuk az értékbeállítódás függvényében. Végül többváltozós elemzés segítségével tanulmányozzuk a bevándorlókkal szembeni attitűd és az értékbeállítódás kapcsolatát, kontrollváltozóként alkalmazva több olyan egyéni jellemzőt, amelyek a szakirodalom alapján összefüggést mutatnak az idegenellenességgel.

Az értékbeállítódás és a külföldiekkel kapcsolatos pozitív, illetve negatív attitűd közötti összefüggés

A külföldiekkel kapcsolatos pozitív attitűdöt mérő összesített változó 10 pozitív állítással való egyetértés mértékét tükrözi (0-tól 10-ig terjedő skálán), míg a negatív attitűd összesített mutatója 9 negatív állítás megítélését veszi

figyelembe (0-tól 9-ig terjedő skálán) – eltekintve az állítások konkrét tartalmától.⁸

Az értékbeállítódás és a külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűd közötti összefüggését a 2. táblázat mutatja be.

2. A külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűdök korrelációja az általános értékbeállítódással
Correlations between general value preferences and positive and negative attitudes towards foreigners

Általános értékbeállítódás	Külföldiekkel szembeni pozitív attitűd	Külföldiekkel szembeni negatív attitűd
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,116**	
Tudjon időt szakítani a barátaira	0,117**	
Társával, partnerével harmóniában éljen		
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezettek közel állnak		
Elegendő jövedelme legyen	-0,108**	0,146**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni		
Szép, tágas lakásban lakjon	-0,104**	
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is		
<i>Értékdimenziók:</i>		
Jó anyagi körülmények	-0,105**	
Elegendő szabadidő	0,170**	-0,104**
Magánszféra		

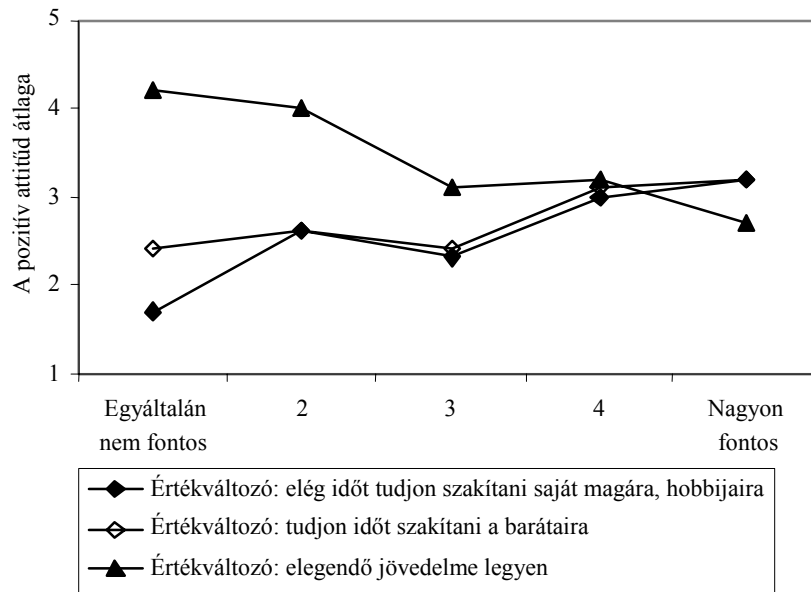
** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

Ez alapján látható, hogy az elégséges szabadidőt preferáló szemlélet a külföldiek kedvezőbb megítélésével jár együtt: fokozza a velük kapcsolatos pozitív, illetve mérsékli a negatív állításokkal való egyetértés intenzitását. A megfelelő anyagi körülmények fontosságát tükröző dimenzió, akárcsak két eleme – az elegendő jövedelem fontossága, valamint a szép, tágas lakás fontossága – fordítottan korrelál a pozitív attitűddel: minél fontosabbnak ítélik az emberek az anyagi jólétet, annál kevésbé tanúsítanak pozitív attitűdöt a külföldiekkel szemben. Bár a korrelációk nem túl erősek (mint általában az értékbeállítódások esetében), azonban szignifikánsak.⁹

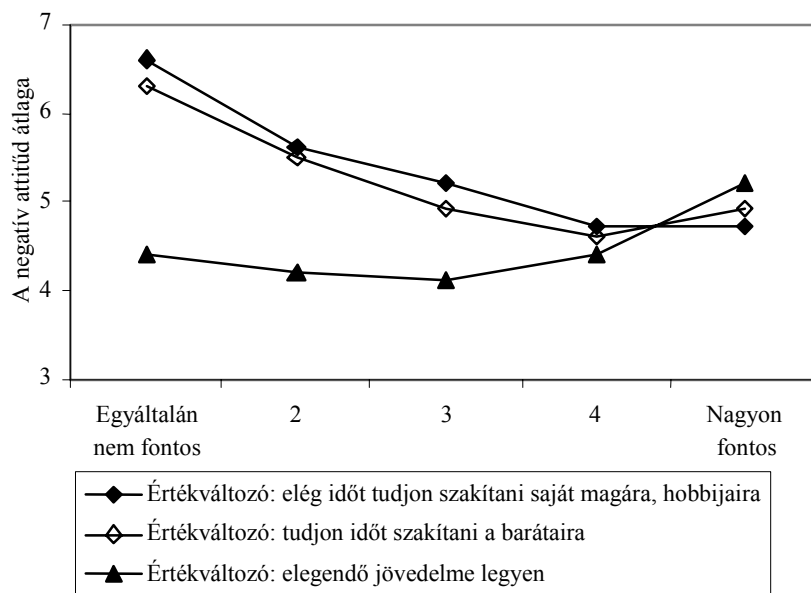
⁸ Mivel nem minden ország esetében szerepelt valamennyi állítás a kérdőívben, a külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűdöt mérő változók standardizált (azaz valamennyi ország esetében 10-es, illetve 9-es skálára „átültetett”) változatával dolgoztunk.

⁹ Csak a legalább 0,100** erősségű korrelációkat vettük figyelembe. Az ennél kisebb vagy nem szignifikáns korrelációkat nem tüntettük fel a táblázatban.

A külföldiekkel szembeni pozitív, valamint negatív attitűdnek az említett értékekkel (egyfelől a szabadidő, másfelől a jövedelem fontosságának a megítélésével) való egyes összefüggéseit az I. és II. ábrák is szemléltetik.

I. A külföldiekkel szembeni pozitív attitűd változása néhány általános érték megítélése szerint
Changes in the positive attitudes towards foreigners, according to the estimation of some general values

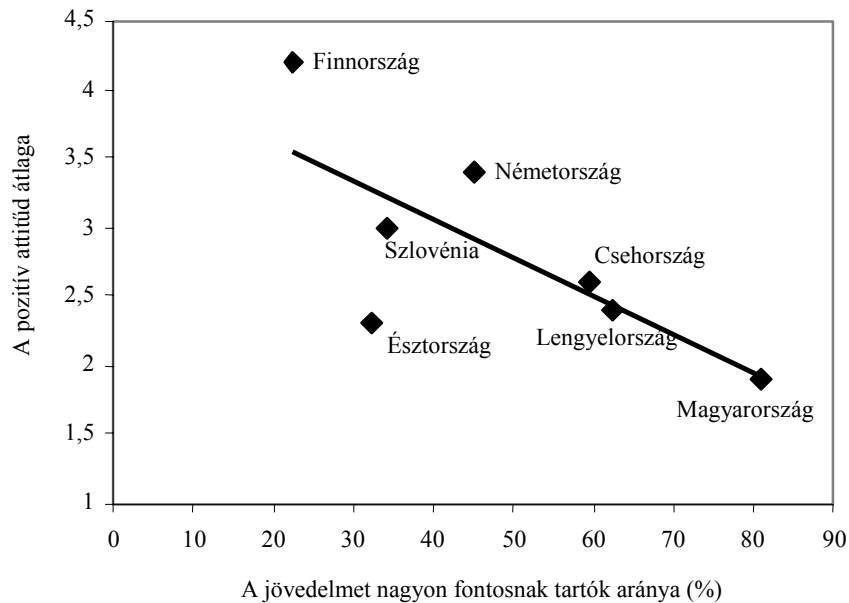
II. A külföldiekkel szembeni negatív attitűd változása néhány általános érték megítélése szerint

Changes in the negative attitudes towards foreigners, according to the estimation of some general values

Ha országok¹⁰ szerint is megvizsgáljuk ugyanezeket az összefüggéseket, az azonosságok mellett néhány sajátosságot is tapasztalunk. Az anyagiasság szemléletmód valamennyi országban együtt jár a bevándorlók negatív megítélésével. A legerősebb az összefüggés Csehország esetében ($r = +0,298^{**}$), továbbá itt az anyagiasságdimenziót alkotó mindhárom változóval is elég szoros a kapcsolat (míg a többi ország esetében elsősorban a jövedelem fontosságát kifejező változóval). Ezzel szemben a kötetlenebb időfelhasználást preferáló nézet a bevándorlók pozitív megítélését segíti elő (Észtország, Németország), illetve a negatív megítélésüket mérsékli (Németország, Magyarország). Szlovénia, Finnország és Lengyelország esetében ez utóbbi értékváltozók nem mutatnak összefüggést a külföldiekhez való viszonytal. A magánszférának a fontossága egyedül Csehország esetében jár együtt a külföldiekkel (az idegenekkel) szembeni negatív attitűddel.

¹⁰ Mivel Ausztria esetében az interjúban nem szerepeltek az általános értékekre vonatkozó kérdések, így kimarad az összehasonlításból.

A pozitív attitűdök átlagát és a jövedelmet fontosnak tartók arányát országonként együtt ábrázolva jól látható trend rajzolódik ki: minél elterjedtebb az anyagi szemlélet, annál kisebb a bevándorlók elfogadottsága az adott országban (III. ábra). Észtország esete – ahol egyedülként a megfelelő jövedelmet értékek tekintő nézet sem a pozitív, sem a negatív attitűddel nem korrelál – eltér a trendtől (ha kihagynánk az ábráról, az irányzat még karakteresebb lenne). Ez összefüggésben lehet azzal, hogy a vizsgált országok közül itt élnek a legnagyobb arányban külföldi állampolgárok (25,8%), és bár ezek nagy része nem a hagyományos értelemben vett bevándorló, az észt népesség ennek ellenére – úgy tűnik, a jövedelem fontosságának megítélésétől függetlenül – nem igazán elfogadó velük szemben.

III. A külföldiekkel szembeni pozitív attitűd átlaga és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between positive attitudes towards foreigners and the proportion of respondents stressing the importance of sufficient income, by country

Néhány alapvető szociodemográfiai csoportra nézve is megvizsgáltuk az attitűdök és az értékek korrelációját. Az eddigiekben felvázolt tendenciák többnyire érvényesek valamennyi alcsoport esetében, inkább az összefüggés erősségét illetően vannak kisebb eltérések. A nemek szerinti bontás alapján megállapítható, hogy míg az anyagi szemlélet a nők és a férfiak esetében egyaránt

gyengíti a pozitív, illetve erősíti a negatív attitűdöt, a szabadidőt fontosnak tartó nézet és a külföldiek megítélése között csak a nők esetében találunk kapcsolatot. A jó anyagi körülményeket fontosnak tartó értékbeállítódás főként a 20–34 évesek és a 35–54 évesek korcsoportjában mérsékli a külföldiek elfogadásának mértékét, a 20 évesnél fiatalabbal körében pedig fokozza a velük szembeni negatív attitűdöt. Az iskolai végzettséget tekintve valamennyi csoport esetében az anyagi szemlélet negatív beállítódással jár együtt, míg a szabadidőt értéknek tekintő nézet pozitívval. A jó anyagi körülményeket (főként az elegendő jövedelmet) értéknek tartók valamennyi településtípus esetében negatívan viszonyulnak a külföldiekhez, ám ez az összefüggés erősebb a városokban, mint a falun élők között. A jövedelmi csoportok szerint nem találtunk jelentős eltéréseket az alapirányzattól.

Érdekesen érvényesül viszont a vallásosság moderáló szerepe: a magukat egyáltalán nem vallásosnak mondók esetében sokkal erősebb a jövedelmet/pénzt értéknek tekintő szemlélet és a külföldiekkel szembeni negatív attitűd pozitív korrelációja ($r = +0,238^{**}$), mint azokra nézve, akiknek az életében a vallás fontos, illetve nagyon fontos szerepet játszik.

Az eddigiek során a külföldiekkel szembeni attitűdnek csupán pozitív vagy negatív töltetét vettük figyelembe, konkrét tartalmát azonban nem. A továbbiakban külön-külön megvizsgáljuk a bevándorlás demográfiai, gazdasági és kulturális előnyeivel, illetve hátrányaival, valamint a politikai intézkedésekkel való egyetértés és az általános értékbeállítódás kapcsolatát.

Az értékbeállítódás és a bevándorlás demográfiai előnyeinek, illetve hátrányainak a megítélése közötti összefüggés

A bevándorlás demográfiai szerepére vonatkozóan két állítás szerepelt a vizsgálat kérdőívében. Az egyik az előnyt és szükségességét fogalmazta meg („A bevándorlás növelése szükséges, mivel a népesség csökken.”), a másik pedig a szükségtelen voltát, más megoldást javasolva („Bevándorlásra nincs szükség. Az embereknek inkább több gyermeket kellene vállalniuk.”).

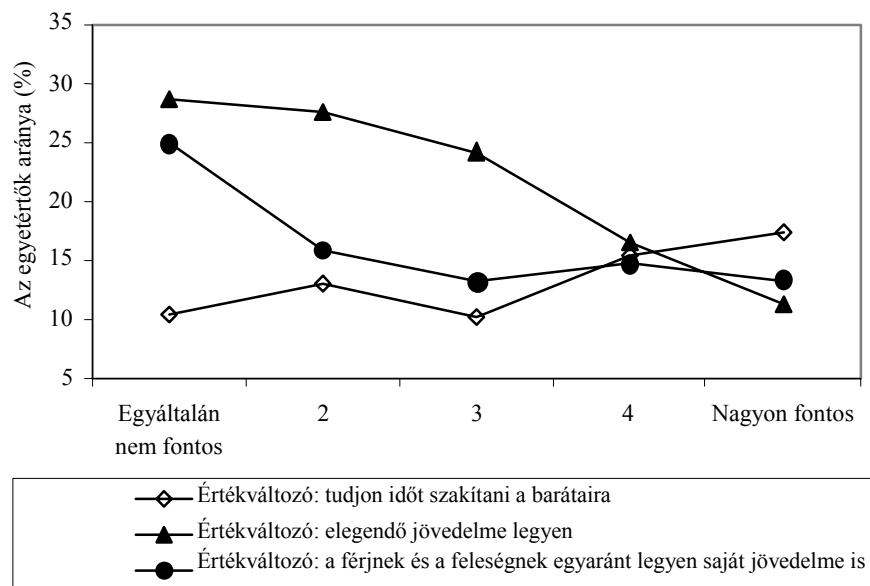
Az állításokkal való egyetértés és az egyes értékek fontossága közötti korrelációkat a 3. táblázat mutatja be. Látható, hogy a létrehozott három dimenzió – az anyagiak fontossága, a szabadidő fontossága, a magánszféra fontossága – közül a bevándorlás demográfiai szerepének negatív megítélésével csupán az anyagi dimenzió korrelál, míg a pozitív megítéléssel a magánszféra fontossága. Az elegendő jövedelmet fontosnak tartó szemlélet önmagában is gyengíti a bevándorlás szükséges voltának elfogadását és erősíti az ellenkező attitűdöt. Ugyancsak kevésbé tartják szükségesnek a bevándorlást azok is, akik számára fontos a közelállók biztonsága, valamint az, hogy szép, tágas lakásban éljenek.

*3. A bevándorlás demográfiai szempontú megítélésének korrelációja
az általános értékbeállítódással
Correlation between general value preferences and the evaluation of
immigration from a demographic point of view*

Általános értékbeállítódás	A bevándorlás szükséges	A bevándorlás nem szükséges
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira		
Tudjon időt szakítani a barátaira		
Társával, partnerével harmóniában éljen	-0,100**	
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik megker- dezethez közel állnak		
Elegendő jövedelme legyen	-0,142**	0,128**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni		
Szép, tágas lakásban lakjon		0,102**
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is		
<i>Értékdimenziók:</i>		
Jó anyagi körülmények		0,105**
Elegendő szabadidő		
Magánszféra	-0,112**	

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

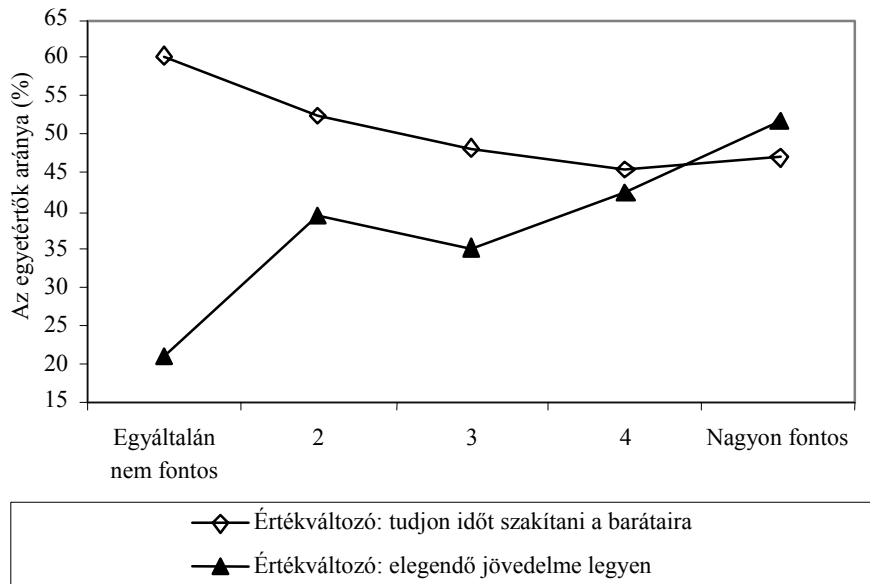
Míg a megfelelő jövedelmet, illetve a férj és feleség külön saját jövedelmét nagyon fontosnak tartó személyek mindössze 11–13%-a vélekedik úgy, hogy a népességcsökkenés miatt szükséges a bevándorlás, azok esetében, aki szerint a pénz, illetve a külön jövedelem nem annyira vagy egyáltalán nem fontos, ez az arány 25–30%. Ugyanakkor a barátokra fordítandó időt fontosnak tartók mintegy kétszer olyan arányban értenek egyet a bevándorlás szükségességével, mint azok, akik számára ez nem jelent különösebb értéket (IV. ábra).

IV. A bevándorlás demográfiai szempontból szükséges voltával egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The proportion of respondents agreeing with the necessity of immigration (from a demographic point of view), according to the estimation of some general values

A másik – a bevándorlást szükségtelennek tartó – állítással való egyetértés tekintetében ellenkező irányzatú (de tartalmilag azonos) összefüggés rajzolódik ki: legnagyobb arányban (60%) azok értenek vele egyet, aki számára a barátokkal töltendő idő egyáltalán nem fontos, legkevésbé (21%) pedig azok, akik a megfelelő jövedelmet nem tekintik egyáltalán fontosnak (V. ábra).

V. A bevándorlás demográfiai szempontból szükségtelen voltával egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The proportion of respondents agreeing that immigration is not necessary (from a demographic point of view), according to the estimation of some general values

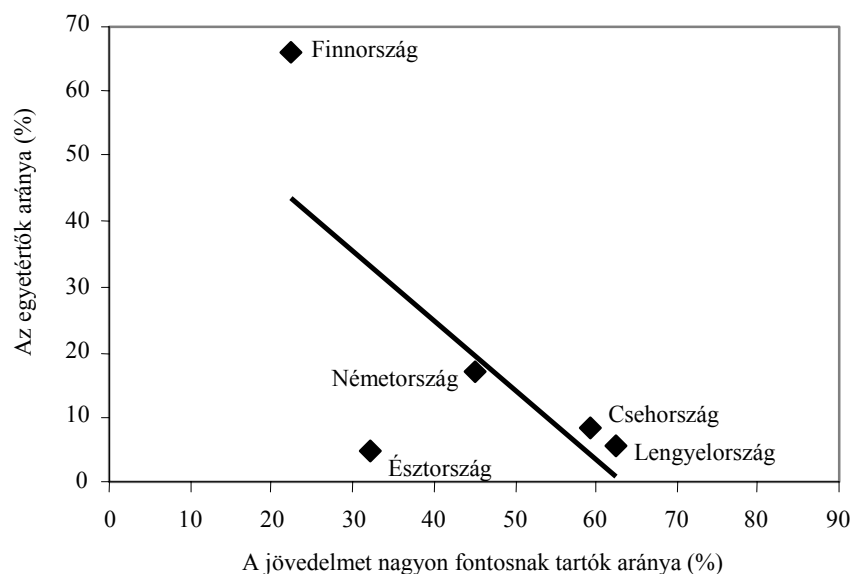
Az értékbeállítódás és a bevándorlás demográfiai szempontú megítélése közötti összefüggés országonkénti eltérései meglehetősen korlátozottan vizsgálhatók, ugyanis csak három ország kérdőívén szerepelt mindkét állítás.¹¹ Ezek közül Lengyelország esetében nagyon gyenge kapcsolat mutatkozott, és Németországot tekintve is csupán az anyagiasságdimenzió és egyetlen értékváltozó (az elegendő jövedelem fontossága) kapcsán talákoztunk a már ismert összefüggéssel, miszerint az anyagiasabb szemléletűek kevésbé tartják szükségesnek a bevándorlást, és inkább értenek egyet azzal, hogy nagyobb termékenység révén kellene pótolni a demográfiai hiányt. Csehország esetében ez az összefüggés már hangsúlyosabb, és az anyagi jólét (főként a megfelelő jövedelem) fontossága mindkét irányú attitűddel korrelációt mutat. A magánszféra fontossága az országok többségében szintén negatívan korrelál a bevándorlást szükségesnek tartó szemlélettel. Észtország esetében azonban csak egyetlen

¹¹ A magyar és a szlovén kérdőívén a bevándorlás demográfiai szerepére vonatkozó állítások egyike sem szerepelt (így ebben a vonatkozásban – Ausztria mellett – ez a két ország is teljesen kimarad az összehasonlításból), továbbá Észtország és Finnország esetében csak a bevándorlást szükségesnek tartó állítást tesztelték.

értékváltozóval mutatható ki kapcsolat: a barátokkal töltendő idő fontossága együtt jár a bevándorlás szükségességét elfogadó nézettel.

Úgy tűnik, míg összességében az anyagi jólét az az értékek, amelynek preferálása összefügg a bevándorlás szükségességének – a népességsökkenés ellenére történő – megkérdőjelezésével, ez a reláció nem minden országra igazolható. Leginkább Csehország és kisebb mértékben Németország esetében érvényes.¹²

Vegyük szemügyre, hogy hol helyezkednek el az egyes országok a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók és a bevándorlást a népességsökkenés miatt szükségesnek ítézők arányát jelző koordináta-rendszerben (VI. ábra)! Láthatjuk, hogy minél nagyobb az anyagi szemléletűek hányada, annál kisebb azoké, akik a bevándorlást szükségesnek ítélik meg. (Ez a reláció még egyértelműbb lenne, ha eltekintenénk Észtországtól, amely az előzőekben már említettek miatt ezt a képet is torzítja.)

VI. A bevándorlás demográfiai szempontból szükséges voltával egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the proportion of respondents agreeing with the necessity of immigration (from a demographic point of view) and the proportion of respondents stressing the importance of income, by country

¹² Érdekes módon a PPA-kutatás évében a vizsgált országok közül Csehországban volt a legkisebb (2,3%) a külföldi népesség aránya (igaz ugyan, hogy jelentős növekedés történt az azt megelőző 10 évben), ám a megkérdőzettek kétharmada így is sokallta.

Az értékebeállítódás és a bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek, illetve hátrányainak a megítélése közötti összefüggés

A bevándorlás megítélésének másik fontos dimenziója a gazdaságra, illetve a munkaerőpiacra gyakorolt hatása. A fogadó népesség körében gyakran felmerül az a félelem, hogy a bevándorlók elveszik a munkát, ugyanakkor sok esetben éppen azokat a teendőket végzik el, amelyeket a fogadó népesség tagjai nem vállalnak (vagy nem annyi bérért, amennyiért a bevándorlók). A mérlegelés további szempontja, hogy a bevándorlók – amennyiben nem szorulnak ki a munkaerőpiacról – az általuk fizetett adókkal is hozzájárulnak fogadó ország gazdasági prosperálásához.

A kérdőívben két állítás is szerepelt, amely a bevándorlás gazdasági előnyeit emelte ki: „*Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem*”, valamint „*A külföldi munkavállalók hozzájárulnak a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához a befizetett adókkal*”. Míg az előbbivel – amely a külföldiek jelenlétének szükségességét is megfogalmazza – a megkérdezettek mindössze 26%-a értett egyet, az utóbbival 74%-uk. Ugyanakkor a bevándorlás gazdasági hátrányát („*A külföldiek elveszik a munkát*”) a megkérdezettek 43%-a vélte igaznak. A megkérdezettekkel véleményeztettek a bevándorlás gazdasági szempontú szabályozására vonatkozó két javaslatot is (az egyik a munkaerő-piaci szükséglettől tenné függővé bevándorlók számát, a másik törvény által szabályozná a külföldi munkavállalók számát), az egyetértés ezekkel 68%, illetve 70%-os volt.

Az állításokkal való egyetértés és az értékek közötti kapcsolatot vizsgálva (4. táblázat), megállapítható, hogy a külföldiek munkaerőhiány-pótló szerepét főként azok vélik igazoltnak, akik számára értéket jelent az idő, és kevésbé azok, akik az elégséges jövedelmet/pénzt, illetve a szeretteik számára nyújtandó biztonságot preferálják. Ezzel szemben az a félelem, hogy a külföldiek elveszik a munkát, főként azoknál jelentkezik, akik számára a jó anyagi körülmények – a megfelelő jövedelem, a szép, tágas lakás, a házastársak külön saját jövedelme – fontosak. A külföldieknek a társadalombiztosítási rendszerre gyakorolt előnyös hatásának megítélése nem mutat kapcsolatot egyik értékdimenzióval sem. A bevándorlók számának szabályozásával való egyetértés pedig ugyancsak a jövedelmet és a magánszférát fontosnak tartó nézettel korrelál pozitívan.

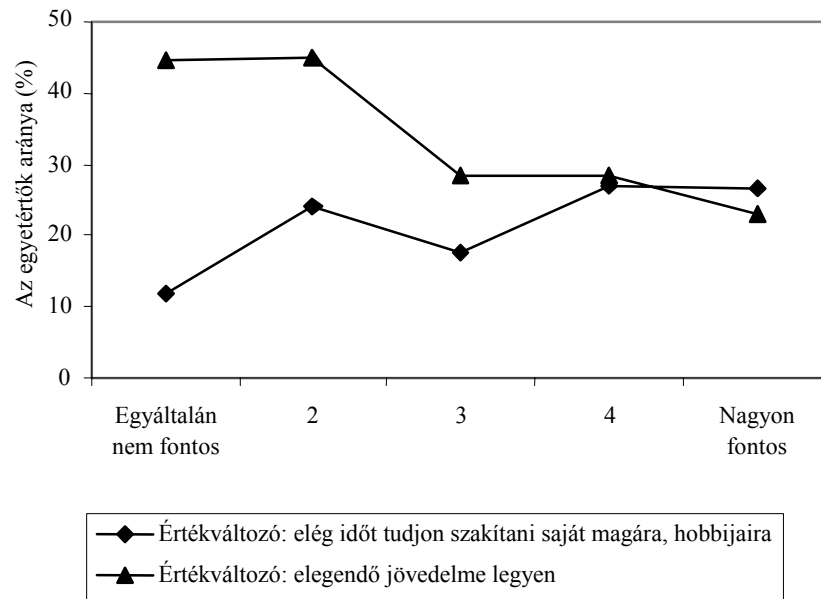
4. A bevándorlás gazdasági szempontú megítélésének korrelációja az általános értékbeállítódással
Correlations between general value preferences and the evaluation of immigration from an economic point of view

Általános értékbeállítódás	Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem	A külföldiek elveszik a munkát	A bevándorlók számát a munkaerőpiaci szükséglettől kellene függővé tenni	A külföldi munkavállalók éves számát törvényben szabályozni kellene
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira				
Tudjon időt szakítani a barátaira				
Társával, partnerével harmóniában éljen			0,110**	0,118**
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezettek közel állnak	-0,101**			
Elegendő jövedelme legyen	-0,107**	0,157**	0,113**	0,114**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni				
Szép, tágas lakásban lakjon		0,160**		
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is		0,150**		
<i>Értékdimenziók:</i>				
Jó anyagi körülmények		0,205**		
Elegendő szabadidő	0,120**	-0,124**		
Magánszféra			0,111**	0,109**

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

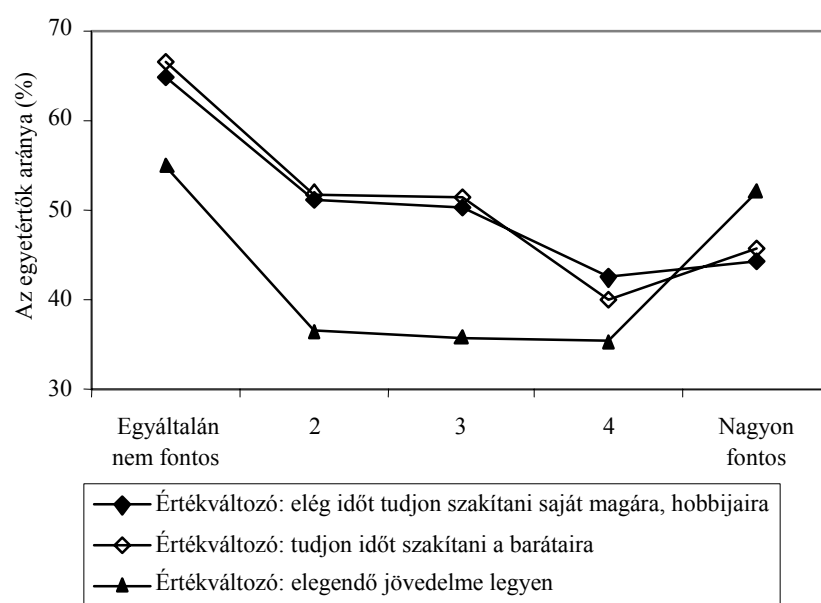
Jól látható a VII. ábrán is, hogy legnagyobb arányban (45%) azok szerint van szükség bizonyos munkák elvégzéséhez a bevándorlókra, aki számára a jövedelem/pénz nem fontos. Viszont a bevándorlók miatti fenyegetettséget („elveszik a munkát”) azok vélelmezik leginkább (közel 70%-os arányban), akik számára a szabadidő egyáltalán nem jelent értéket; ennél kisebb, de még így is jelentős a hányaduk (52%) a hangsúlyosan anyagi nézeteket vallók körében (ebbe a csoportba tartozik a megkérdezettek több mint fele) (VIII. ábra).¹³ A két ábrát összehasonlítva az is szembeötlő, hogy a bevándorlók negatív gazdasági szerepével való egyetértés minimális értéke (36%) alig alacsonyabb, mint a gazdasági előnyükkel való legnagyobb arányú egyetértésé (44%).

¹³ Azok közt, akik az elegendő jövedelmet egyáltalán nem tartják fontosnak, szintén viszonylag nagy a bevándorlás gazdasági hátrányával egyetértők aránya, ez azonban feltehetően e csoport alacsony elemszámának tudható be.

VII. A bevándorlók jelenlétének gazdaságilag előnyös voltával egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The percentage of respondents agreeing that immigrants provide an economic advantage, according to the estimation of some general values

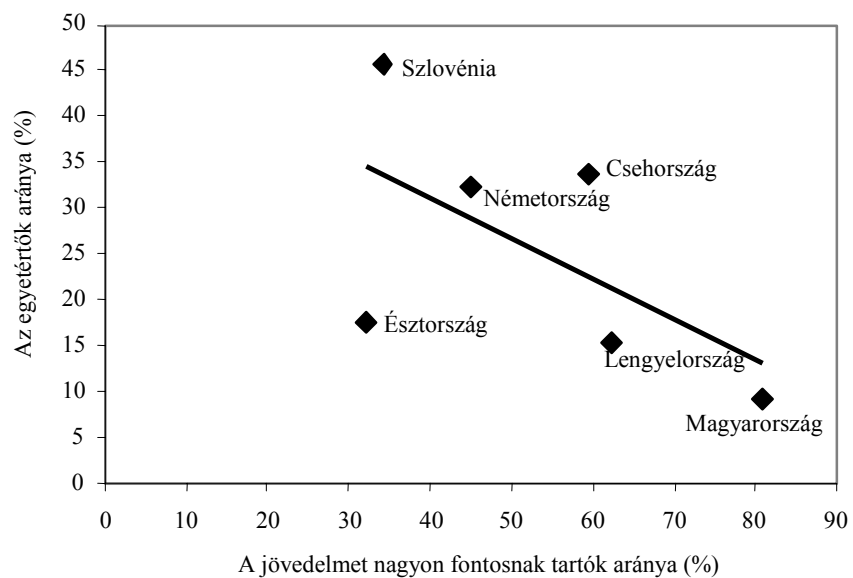

VIII. A bevándorlók jelenlétének gazdaságilag hátrányos voltával („elveszik a munkát”) egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of respondents who agree that immigrants provide an economic disadvantage (“they take jobs away”), according to the estimation of some general values

Országok szerint vizsgálva az értékbeállítódás és a bevándorlók gazdasági előnyének, illetve hátrányának a megítélése közötti összefüggéseket,¹⁴ ugyan-csak a fenti tendenciák rajzolódnak ki: az anyagi értékeket előnybe részesítő szemlélet a félelmet erősíti, míg a barátokra fordítandó időt értékelő beállítódás valamelyest gyengíti azt. Egyedül Észtország esetében nem mutatkozik összefüggés egyik dimenzióban sem.

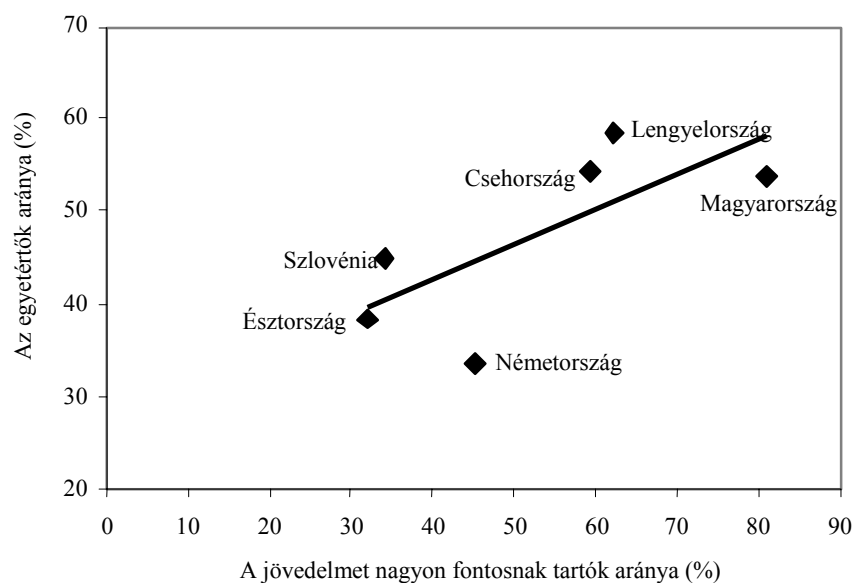
A jövedelem/pénz fontossága és a bevándorlók gazdasági előnyének megítélése által képzett kétdimenziós térben elhelyezve az országokat látható, hogy minél elterjedtebb az anyagiakat preferáló szemlélet az adott országban, annál kisebb az elfogadottsága a bevándorlók gazdasági előnye mellett érvnek (IX. ábra). (Észtország ebben az esetben is eltér a szabálytól, ami nélküle még egyértelműbb lenne.)

¹⁴ Finnország esetében egyáltalán nem szerepeltek ezek a változók, az észt és a magyar kérdőívben pedig csak a „Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem”, és „A külföldiek elveszik a munkát” kijelentéseket véleményeztették.

*IX. A bevándorlás gazdasági előnyét hangsúlyozó állítással egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people agreeing with the economic advantages of immigration and the percentage of people stressing the importance of sufficient income, by country*

Ennek fordítottja figyelhető meg a bevándorlók okozta gazdasági hátrányok megítélését illetően: minél fontosabbnak tartják az emberek a pénzt az adott országban, annál inkább tartanak attól, hogy a bevándorlók elveszik a munkát (X. ábra).

X. A bevándorlás gazdasági hátrányát hangsúlyozó állítással egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people agreeing that foreigners take jobs away and the percentage of people stressing the importance of sufficient income, by country

Németországban – elsősorban Nyugat-Németországban – viszonylag csekély az egyetértés azzal az állítással, hogy a bevándorlók elveszik a munkát. Ez egyfelől az ország gazdasági erejével, másfelől az országban élő bevándorlók jellemzőivel, illetve munkaerő-piaci helyzetével függ össze. Ez utóbbi a bevándorlók többsége esetében hátrányos, így az érintettek kevésbé jelentenek konkurenciát a német munkavállalók számára.

Az értékeállítódás és a bevándorlás kulturális hatásának, valamint a bevándorlók integrációjának a megítélése közötti összefüggés

A bevándorlás demográfiai és gazdasági előnyeinek hangsúlyozás mellett, gyakran háttérbe szorul a kulturális hatásának említése. Holott a különböző etnikumok, kultúrák, vallások keveredése egyfelől a kulturális sokszínűséget segíti elő, másfelől viszont feszültségek forrása is lehet. A beilleszkedés nem csupán maguknak a bevándorlóknak lenne előnyös, hanem a fogadó népesség számára is megkönnyítené az együttélést. Azonban ennek sikerességét – más

tényezők mellett – a befogadók részéről tapasztalható előítéletesség, a mássággal szembeni elutasítás is megnehezíti.

A kérdőívben különböző tartalmú állítások szerepeltek a bevándorlás kulturális vetületére, illetve a bevándorlók integrációjára vonatkozóan. A legpozitívabb a bevándorlás kulturális hozadékát fogalmazta meg: „*A külföldiek jelenléte előnyös, mert lehetővé teszi a kultúrák találkozását*”, de ugyancsak pozitív sugallatúak az integráció szükségességére vonatkozó kijelentések is: „*A bevándorlók gyermekeinek ugyanazokba az iskolákba kellene tanulniuk, mint a mi gyermekeinknek*”, „*A külföldiek beilleszkedését támogatni kellene*”. A másik pólust az idegenek negatív szerepét/hatását megfogalmazó előítélet képviseli: „*A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus*”, valamint a teljes elutasítás: „*Országunkban nincs hely a külföldiek számára*”. Míg a megkérdezettek 46%-a azonosult a bevándorlás kulturális hozadékát hangsúlyozó nézettel, közel kétharmaduk (62%) szerint a külföldiek jelenléte a bűncselekmények terjedésének kedvez. Továbbá, 72%-uk egyetértett ugyan azzal, hogy az iskolában ne különítsék el a bevándorlók gyerekeit, viszont az a bevándorlók integrációjának az elősegítését mindössze 41%-uk támogatta. A megkérdezettek egyötöde szerint pedig egyáltalán nincs hely az országban a külföldiek számára.

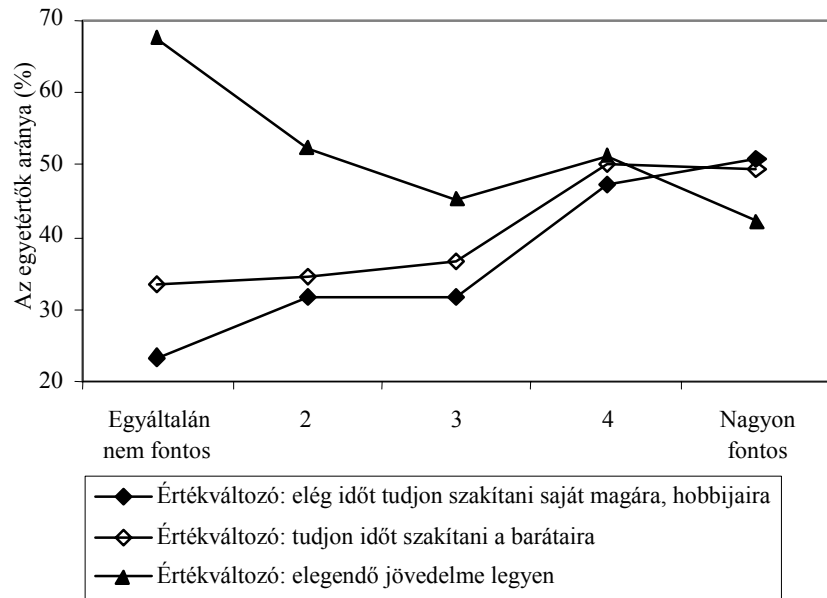
Arra vonatkozóan, hogy milyen összefüggés van a fenti állításokkal való egyetértés és az egyéni értékbeállítódás között, tekintsük meg az 5. táblázatot. Látható, hogy legszorosabban az elegendő szabadidőt fontosnak tartó szemléletmódhoz kapcsolódik a bevándorlók kulturális hozzájárulását, beilleszkedésük fontosságát valló nézet, és képviselőik elutasítják azt a felfogást, hogy egyáltalán nincs hely külföldiek számára. Ezzel szemben az anyagi jólét (főként az elegendő jövedelem) fontosságát előnyben részesítők inkább hajlanak arra, hogy negatív előítéletet tanúsítsanak a bevándorlókkal szemben, integrációjuk elősegítését, sőt jelenlétüket is teljesen elutasítják. A magánszférát előtérbe helyezők vélekedése csupán az iskolai szegregáció elkerülését megfogalmazó állítással mutat pozitív összefüggést.

5. *A bevándorlás kulturális hatásának, valamint a bevándorlók integrációjának megítélése és az általános értékek közötti kapcsolat*
Correlation between general value preferences and the evaluation of immigration from a cultural point of view

Általános értékeállítódás	A bevándorlás lehetővé teszi a kultúrák találkozását	A külföldiek miatt terjed a bűnözés, a terrorizmus	Nincs hely külföldiek számára	Ne legyen iskolai szegregáció	Beilleszkedésüket támogatni kell
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,117**		-0,112**		
Tudjon időt szakítani a barátaira	0,103**				0,107**
Társával, partnerével harmóniában éljen				0,107**	
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezett-hez közel állnak				0,100**	
Elegendő jövedelme legyen		0,130**	0,110**		-0,143**
Évente egyszer szabadságra tudjon menni					
Szép tágas lakásban lakjon			0,141**		-0,160**
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is			0,158**		-0,146**
<i>Érték dimenziók:</i>					
Jó anyagi körülmények			0,194**		-0,207**
Elegendő szabadidő	0,137**		-0,144**		0,147**
Magánszféra				0,132**	

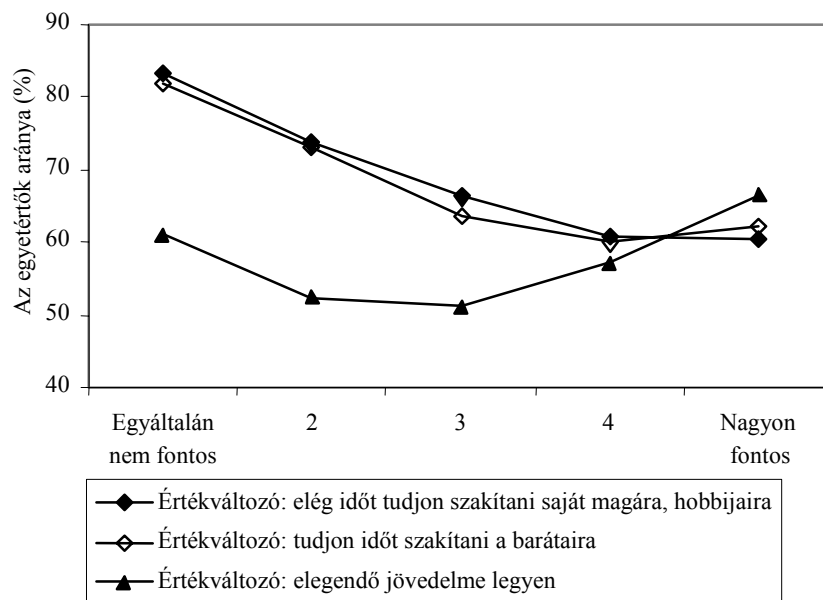
** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

A külföldiek jelenlétét leginkább (67%) azok értékelik pozitívan, akik számára a jövedelem nem meghatározó tényező, és legkevésbé (23–33%) azok, aki a szabadidőt nem tekintik egyáltalán fontosnak (XI. ábra). Azonban látható, hogy a skála másik végén, a különböző értékeket fontosnak vagy nagyon fontosnak tartók már igen hasonlóan ítélik meg a bevándorlás kulturális szerepét.

XI. A bevándorlók kulturális „hasznával” („lehetővé teszi a kultúrák találkozását”) egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of persons who agree that immigration is culturally beneficial (it makes cultural exchange possible), according to the estimation of some general values

A bűncselekmények és a terrorizmus terjedését a külföldiek jelenlétéhez kapcsoló állítást főként (82%) azok fogadják el, aki az önmagukra, barátaikra fordítandó idő fontosságának nem tulajdonítanak jelentőséget, és jóval kisebb – bár még így is jelentős – arányban (61%) azok, akiknek a jövedelem nem számít (XII. ábra). E kétféle értéket fontosnak tartók csoportjai viszont alig különböznek a külföldiek jelenlétét hátrányosnak tekintő állítások véleményezésében.

XII. A külföldiek jelenlétének negatív hatásával („miattuk terjed a bűnözés, a terrorizmus”) egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of persons who agree that the presence of foreigners has a negative influence (favours the spread of crime and terrorism), according to the estimation of some general values

A fogadó országok többségében¹⁵ megfigyelhető, hogy az anyagi jólét fontosságát valló nézet együtt jár a bevándorlók jelenlétének negatív hatást tulajdonító szemlélettel. Ez az összefüggés a legerősebbnek Csehországban mutatkozott, ahol az anyagi dimenziót képviselő mindhárom változót illetően érvényesült. Az anyagi szemlélet több ország esetében is a külföldiek teljes kirekesztését támogató vagy az integrációjuk elősegítését ellenző nézettel párosult. Magyarország és Lengyelország azonban kivételt jelentenek ebből a szempontból, egyik esetében sem mutatkozik összefüggés az anyagi beállítódás és a fenti attitűdök között.¹⁶

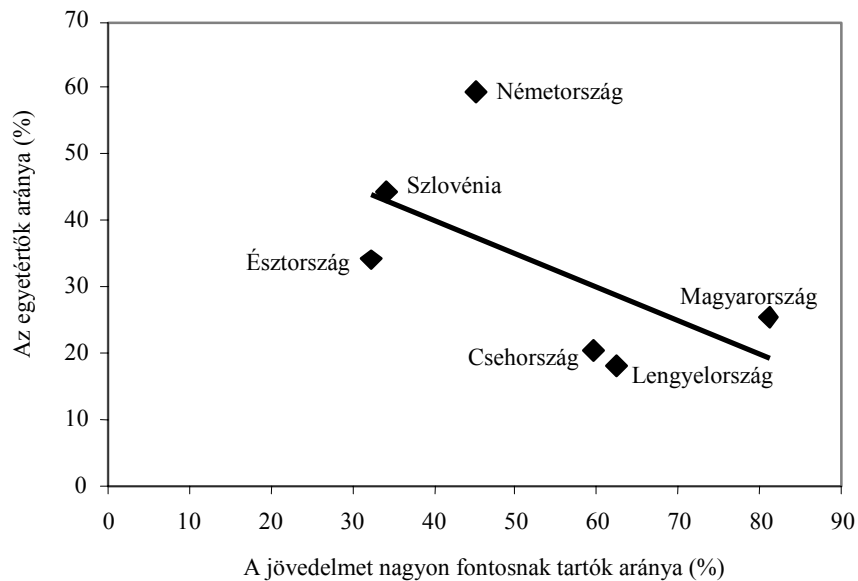
A szabadidő preferálása mindössze Magyarország és kisebb mértékben Németország esetében mutat összefüggést a bevándorlás kulturális szerepének a megítélésével. A magánszférát előtérbe helyező beállítódás viszont több or-

¹⁵ Finnország esetében a bevándorlás kulturális aspektusára vonatkozó kérdések nem szerepeltek.

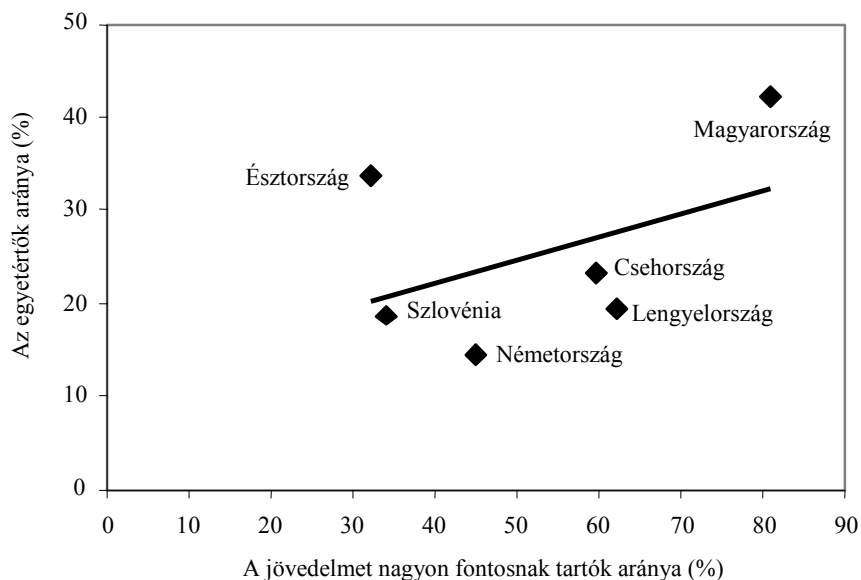
¹⁶ Magyarországon a bevándorlást kulturális szempontból is az átlagosnál negatívabban ítélik meg, és ez, úgy tűnik, független az értékebeállítódás anyagi dimenziójától.

szág esetében is pozitív korrelációt mutat az iskolai szegregáció elkerülését támogató szemlélettel, illetve negatív korrelációt a külföldiek jelenlétének teljes elutasításával.

Ha országonként összevetjük egyfelől a külföldiek integrációjának támogatásával egyetértők, másfelől a jelenlétük teljes elutasításával egyetértők arányát és a jövedelem/pénz fontosságának megítélését (XIII. és XIV. ábra), jól érzékelhető az a trend, hogy minél elterjedtebb az anyagi szemlélet, annál kevésbé talál elfogadásra a bevándorlók integrációjának támogatása, viszont annál erősebb jelenlétük elutasítása. Németországban a jövedelem fontosságának közepes mértéke ellenére meglehetősen nagy arányban támogatják a külföldiek integrációjának elősegítését, ami feltehetően a több évtizedre visszanyúló bevándorlás és a külföldiekkel való együttélés során leszűrődő tapasztalat következménye.

XIII. A külföldiek integrációjának támogatásával egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people stressing the importance of sufficient income and the percentage of people agreeing that the integration of foreigners should be fostered, by country

XIV. A külföldiek jelenlétét teljesen elutasítók és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people stressing the importance of sufficient income and the percentage of people who reject the presence of foreigners (agreeing that there is no room for them), by country

Az értékeállítódás és bevándorlással, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélése közötti összefüggés

A gazdasági és kulturális beilleszkedés mellett a politikai értelmében vett integráció – a szavazati jog, az állampolgárság megszerzése stb. – is fontos lépcsőfok a bevándorlók beilleszkedési folyamatában. A migráció szabályozásában és a bevándorlók beilleszkedésének elősegítésében az államnak vitathatatlan a szerepe. Gazdag eszköztára a bebocsátások éves számának korlátozásától, a kiutasításokon keresztül egészen a szavazati jog, illetve az állampolgárság megadásáig terjed.

A bevándorlással, illetve a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélése szintén a fogadó népesség külföldiekkel szembeni befogadó, illetve elutasító attitűdjéről tanúskodik.

A kérdőív politikai intézkedésekre vonatkozó tucatnyi állítása közül három pozitív és három negatív tartalmút választottunk ki (amelyek a legtöbb ország esetében szerepeltek). A pozitív tartalmú állításokkal („Ötéves itt-tartózkodás

után a külföldieknek meg kellene adni a helyi szavazati jogot”, „Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkedtek, rövid időn belül meg kellene adni az állampolgárságot”, „Az illegális bevándorlók időnként amnesztiát kaphatnának”) egyetértők aránya rendre sokkal kisebb (32%, 39%, 15%) volt, mint a negatív állításokkal („Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le”, „Azok a külföldiek, akik öt év után sem illeszkedtek be, térjenek haza”, „Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból”) egyetértőké (54%, 56%, 69%).

Megvizsgálva az általános értékbeállítódás és a fenti politikai intézkedésekkel való egyetértés közötti összefüggéseket (6. táblázat), megfigyelhető, hogy leginkább a megfelelő jövedelmet fontosnak tartó beállítódás csökkenti a pozitív állításokkal, illetve növeli a negatív állításokkal való egyetértést. Az értékdimenziók közül mindössze a szabadidőt preferáló attitűd fontossága korrelál pozitívan egyetlen intézkedés (a helyi szavazati jog megadása) elfogadásával.

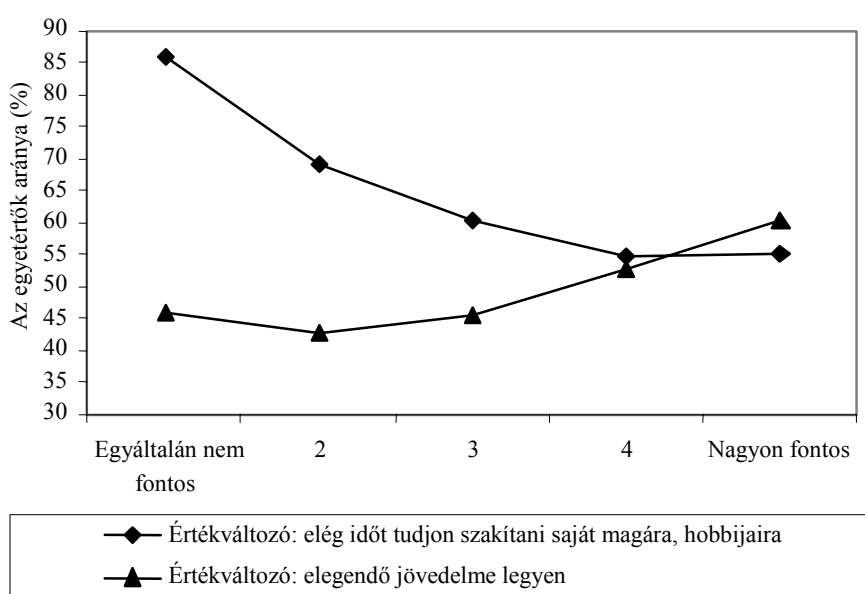
6. A bevándorlással és a bevándorlók integrációjával kapcsolatos intézkedések megítélése és az általános értékek közötti kapcsolat
Correlations between general value preferences and the evaluation of measures related to immigration and the integration of immigrants

Általános értékbeállítódás	Felső határt szabni a bevándorlásnak	Öt év után helyi szavazati jogot adni	Az illegálisan tartózkodókat kiutasítani	Az illegális bevándorlóknak amnesztiát adni	Akik nem illeszkedtek be, térjenek haza
----------------------------	--------------------------------------	---------------------------------------	--	---	---

Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira					
Tudjon időt szakítani a barátaira					
Társával, partnerével harmóniában éljen					
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkerdezetthez közel állnak					
Elegendő jövedelme legyen	0,120**	-0,100**	0,129**	-0,100**	0,136**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni					
Szép, tágas lakásban lakjon		-0,098**			
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is					
<i>Értékdimenziók:</i>					
Jó anyagi körülmények					
Elegendő szabadidő		0,112**			
Magánszféra					

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

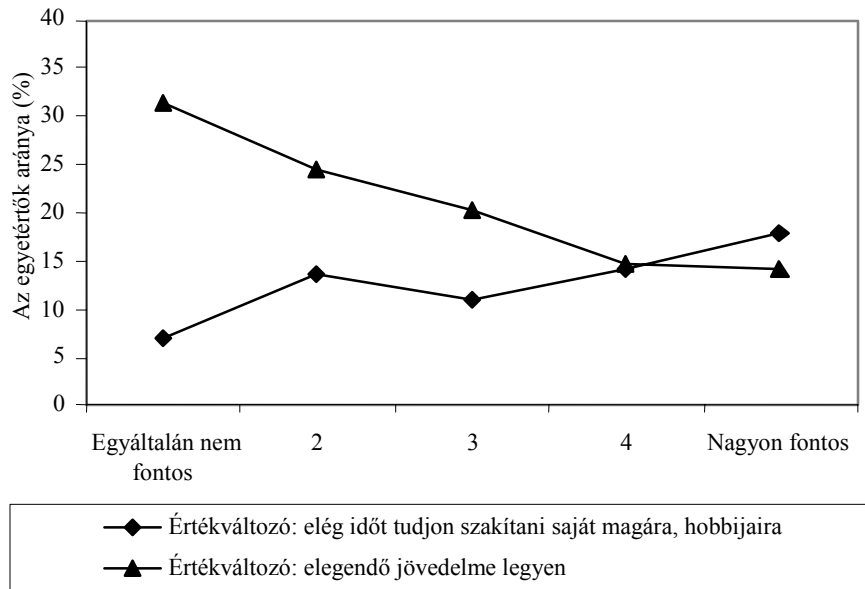
A nem beilleszkedett külföldiek hazaküldésével legnagyobb arányban (86%) azok értenek egyet, akik egyáltalán nem tartják fontosnak az önmagukra fordítható szabadidőt, legkevésbé – bár még így is nagy arányban (45% körül) – pedig azok, akiket nem foglalkoztat a megfelelő jövedelem (XV. ábra). A jövedelmet, illetve a szabadidőt fontosnak tartók között viszont sokkal kisebb az eltérés a kérdés megítélésében.

XV. Az öt év után sem beilleszkedett bevándorlók hazaküldésével egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The percentage of people approving that immigrants having not been integrated should return home after five years, according to the estimation of some general values

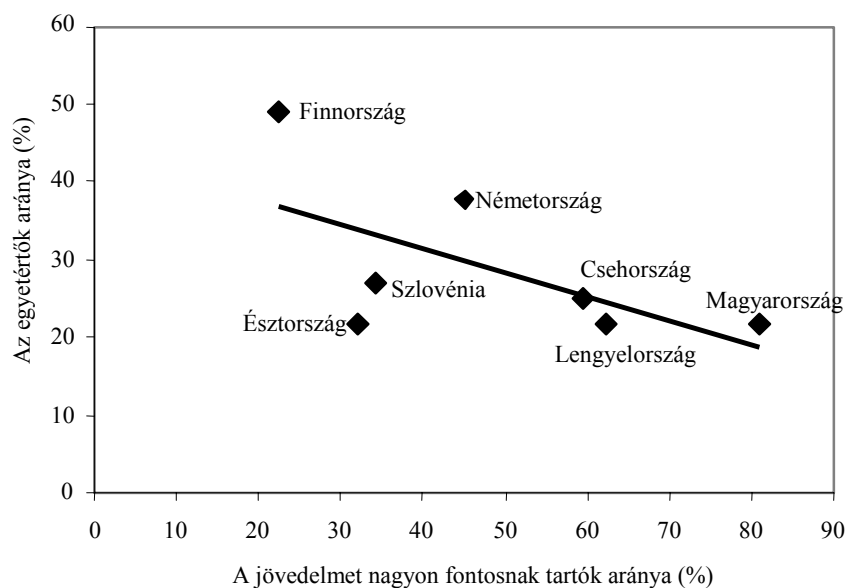
A külföldiek iránti pozitív attitűdöt képviseli az a vélekedés, hogy az illegális bevándorlók időnként amnesztiát kapjanak. Ezzel mind az anyagi szemléletű, mind a szabadidőt fontosnak tartó csoport nagyon kis mértékben ért egyet (14–18%), de így is kivehető az eltérő irányultság (XVI. ábra). Az intézkedés támogatottsága azok körében a legmagasabb (31%), akik úgy vélik, hogy a megfelelő jövedelem egyáltalán nem fontos.

XVI. Az illegális bevándorlók amnesztiában részesítésével egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of people who agree that illegal immigrants should get amnesty for time to time, according to the estimation of some general values

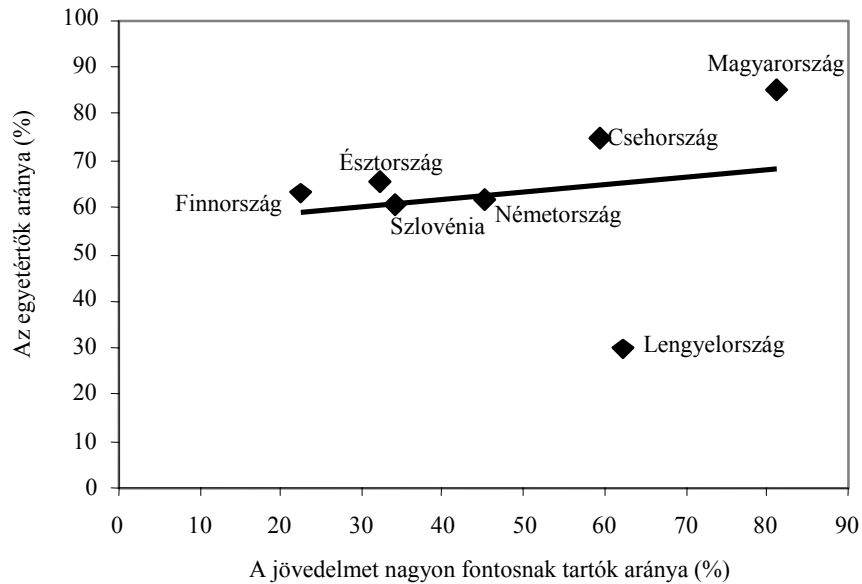
Országoként vizsgálva a politikai intézkedésekkel szembeni attitűd és az értékeállítódás kapcsolatát, sokkal több összefüggés figyelhető meg az elkülönített három értékdimenzió belül. Leginkább az anyagi jólét fontossága és a három negatív – a bevándorlás korlátozására irányuló – állítással való egyetértés közötti pozitív korreláció szembetűnő (főként Csehország és Németország esetében). További érdekesség, hogy Csehországban a magánszférát fontosnak tartók inkább egyetértenek azzal, hogy a beilleszkedett külföldiek minél előbb kapjanak állampolgárságot, ugyanakkor az illegális bevándorlók kiutasítását is nagy arányban támogatják.

Ha az egyes országokra vonatkoztatva együtt ábrázoljuk a külföldiek politikai értelemben vett integrációját támogatók arányát és az anyagi szemlélet elterjedtségét (XVII. ábra), megfigyelhető, hogy minél fontosabb a jövedelem az emberek számára, annál kevésbé fogadják el a külföldiek szavazati jogát. Ugyanakkor Szlovéniában és Észtországban a mérsékelt anyagi szemlélet ellenére is alacsony a jog támogatottsága.

XVII. A külföldiek számára öt év után a helyi választójog megadását helyeslők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people who support giving foreigners the right to vote in local elections after five years and the percentage of people stressing the importance of sufficient income, by country

Az öt év után sem beilleszkedett külföldiek hazatéréseivel egyetértők aránya viszont egyértelműen növekszik az anyagi szemlélet elterjedtségével (XVIII. ábra). Egyedül Lengyelország jelent kivételt, ahol nemzetközi összehasonlításban is alacsony a fenti intézkedés támogatottsága. Ebben feltehetően nagy szerepe lehet annak, hogy jellegében kibocsátó országról van szó, és a megkérdezettek nagy része nyilván a külföldön tartózkodó honfitársaira (rokonaira, ismerőseire) is gondolt a válaszadáskor.

XVIII. Az öt év után sem beilleszkedett külföldiek hazatérését igénylők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people who support the idea that foreigners who had not become integrated should return home and the percentage of people who stress the importance of sufficient income, by country

A bevándorlókkal szembeni attitűd többváltozós elemzése

A bevándorlással, illetve a külföldiekkel szembeni attitűdöt olyan szociodemográfiai jellemzők befolyásolják, mint az életkor, az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitási státus, a jövedelem, a lakóhely típusa, valamint az egyén vallásossága is. Ha az általános értékbeállítódás hatását kívánjuk tisztázni, ki kell szűrni a fenti jellemzők befolyását. Erre a célra Multiple Classification Analysis (MCA) módszerét alkalmaztuk. Ez lehetővé teszi, hogy úgy vizsgáljuk a függő változó (jelen esetben a külföldiekkel szembeni attitűd) és egy független változó (jelen esetben valamilyen értékbeállítódás) kapcsolatát, hogy a többi független változó hatását kontroll alatt tartjuk.¹⁷

¹⁷ Mivel az MCA-módszer alkalmazásához követelmény az intervallum szintű függő változó, csupán a pozitív, illetve a negatív attitűdöt mérő *összesített változók* esetében alkalmaztuk.

Az első modellbe a jövedelem fontosságával kapcsolatos értékváltozó mellé vontuk be a felsorolt tényezőket (7. táblázat). A hatások összehasonlítása céljából az eta- és a beta-együtthatókat vizsgáljuk. Míg az előbbi az adott független változónak a függő változóra gyakorolt hatását úgy fejezi ki, hogy figyelmen kívül hagyja a többi független változó hatását, addig az utóbbi az adott független változó parciális hatását tükrözi, a többi független változó hatását kontrollálva.

7. A bevándorlók iránti pozitív, illetve negatív attitűdöt meghatározó tényezők, MCA-elemzés (az anyagi értékbeállítódás hatása)

Multiple classification analysis (MCA) of the determinants of positive and negative attitudes towards immigration

(including the value variable 'Having sufficient income or money')

Független változók	Függő változók			
	a bevándorlók iránti pozitív attitűd (összetett változó)		a bevándorlók iránti negatív attitűd (összetett változó)	
	eta	beta	eta	beta
Értékváltozó: elegendő jövedelem legyen (5 kategória)	0,14	0,10	0,24	0,19
Nem (férfi, nő)	0,00	0,01	0,03	0,04
Korcsoport (13 kategória)	0,09	0,07	0,14	0,13
Iskolai végzettség (7 kategória)	0,23	0,20	0,29	0,23
Aktivitási státus (5 kategória)	0,04	0,05	0,11	0,02
Ekvivalens jövedelem (5 kategória)	0,07	0,03	0,11	0,06
A vallás fontossága (4 kategória)	0,05	0,05	0,06	0,06
Településtípus (4 kategória)	0,10	0,08	0,12	0,08
R ²	0,076		0,146	

Ha a pozitív attitűdre vonatkoztatva összehasonlítjuk az eta-együtthatókat, láthatjuk, hogy az iskolai végzettség hatása a legerősebb, ezt követően pedig az anyagi szemléletmódé. Valamelyest csökken e hatások intenzitása, ha a többi változó befolyását kiszűrjük és csak a saját magyarázóerőt vesszük figyelembe, de a sorrend marad. Tehát a külföldiek iránt elsősorban a magasabb iskolai végzettségűek és a jövedelem fontosságát elutasítók tanúsítanak pozitív attitűdöt (a modellbe bevont többi változó hatását is figyelembe véve).¹⁸

A negatív attitűdök esetében szintén az iskolai végzettség a legerősebb magyarázó tényező, és ezt követi kevéssel lemaradva az értékbeállítódás (ugyanakkor a korcsoport hatása sem elhanyagolható). Itt viszont fordított az összefüggés: a bevándorlók iránti negatív attitűd a legalacsonyabb iskolai végzettségűek és a megfelelő jövedelmet nagyon fontosnak tartók körében (valamint az

¹⁸ A külföldiekkel szembeni pozitív attitűdre a nem kivételével valamennyi bevont változó hatása szignifikáns (még ha nem is túl jelentős).

idősebb korcsoportoknál) a legjelentősebb.¹⁹ Megfigyelhető, hogy ebben a modellben az értékváltozó hatása erősebb a negatív, mint a pozitív attitűdök esetében. Ugyanakkor a modell magyarázóerejét kifejező R^2 értéke is magasabb: a bevont változók az összes variancia 14,6%-át magyarázzák.

A második modellben – a szociodemográfiai jellemzők és a vallásosság mellett – a szabadidő fontosságát kifejező értékváltozó szerepel (8. táblázat). A pozitív attitűdre gyakorolt hatásokról megállapítható, hogy bár – a nem és a háztartás jövedelmén kívül – valamennyi szignifikáns, az erősségét tekintve elsősorban szintén az iskolai végzettség és emellett az értékeállítódás dominál. A magasabb iskolai végzettségűek és a szabadidőt fontosnak tartók nagyobb mértékben tanúsítanak pozitív attitűdöt a bevándorlók iránt. A negatív attitűdök esetében azonban az értékváltozó hatása már csekélyebb, az iskolai végzettség után a korcsoport a meghatározó. A modell magyarázó ereje összességében is gyengébb, mint a jövedelem fontosságát kifejező változó bevonásakor.

8. *A bevándorlók iránti pozitív, illetve negatív attitűdöt meghatározó tényezők, MCA elemzés (a szabadidőt fontosnak tartó értékeállítódás hatása)*
Multiple classification analysis (MCA) of the determinants of positive and negative attitudes towards immigration
(including the value variable 'Having enough time for yourself and for your own interests')

Független változók	Függő változók			
	a bevándorlók iránti pozitív attitűd (összetett változó)		a bevándorlók iránti negatív attitűd (összetett változó)	
	eta	beta	eta	beta
Értékváltozó: elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira (5 kategória)	0,15	0,12	0,15	0,09
Nem (férfi, nő)	0,00	0,01	0,02	0,04
Korcsoport (13 kategória)	0,09	0,06	0,14	0,12
Iskolai végzettség (7 kategória)	0,23	0,20	0,28	0,25
Aktivitási státus (5 kategória)	0,04	0,05	0,11	0,03
Ekvivalens jövedelem (5 kategória)	0,07	0,02	0,11	0,06
A vallás fontossága (4 kategória)	0,05	0,07	0,06	0,08
Településtípus (4 kategória)	0,10	0,09	0,12	0,09
R^2	0,081		0,119	

A többváltozós elemzés tehát megerősítette korábbi megállapításainkat. Eszerint az egyéni értékeállítódásnak fontos szerepe van a külföldiek megítélésében (a bevont magyarázó változók közül mindössze az iskolai végzettség hatása bizonyult egyértelműen erősebbnek). Főként az anyagi szemléletmód gyakorol jelentős hatást a negatív attitűdre (alig kisebbet, mint az iskolai végzettség, ugyan-

¹⁹ A külföldiekkel szembeni negatív attitűdök esetében egyedül az aktivitási státus hatása nem szignifikáns.

akkor fordított irányút), és ez az általános szociodemográfiai jellemzők kontrollálása mellett is érvényes.

Összegzés

A témában végzett eddigi vizsgálatok alapján elmondható – és ezt adataink is alátámasztják –, hogy Európa szegényebb országaiban erősebb elutasítás tapasztalható a bevándorlókkal szemben, mint a jóléti társadalmakban; a bevándorlással hosszabb ideje szembesülő országokban a lakosság befogadóbb, és nagyobb jelentőséget tulajdonít az állam szerepének a külföldiek integrációjában; egyéni szinten az iskolai végzettség differenciálja a legerősebben a bevándorlók iránti attitűdöt.

A tanulmány mindezen túlmenően arra kereste a választ, hogy van-e összefüggés az egyéni értékorientáció és a bevándorlók iránti attitűd, illetve a bevándorlással kapcsolatos intézkedések megítélése között.

A vizsgált értékek alapján három értékdimenziót – anyagi jólét, elegendő szabadidő, magánszféra – különítettünk el, amelyek közül összességében főként az első kettő mutat összefüggést a bevándorlás megítélésével. Az anyagi jólét fontosságát vallók attitűdje kevésbé pozitív, kevésbé értenek egyet azzal, hogy a népességcsökkenés miatt szükség van a bevándorlóra, elutasítják integrációjuk támogatásának gondolatát, valamint azt is, hogy 5 év után szavazati jogot kellene kapniuk. Ugyanakkor ez az értékbeállítódás együtt jár azzal az aggodalommal, hogy a bevándorlók elveszik a munkát, elősegítik a bűncselekmények és terrorizmus terjedését, valamint azzal a véleménnyel, hogy nincs hely számukra az országban, még a népességcsökkenés miatt sem.

Ezzel szemben az elégséges szabadidőt preferáló szemlélet – amely mögött feltehetően egyfajta individualizmus, az egyén szabadságát előtérbe állító gondolkodásmód áll – a külföldiek pozitívabb megítélésével jár együtt: erősíti a velük kapcsolatos pozitív, illetve gyengíti a negatív attitűdöt. Az ilyen értékbeállítódásuk mind gazdasági, mind kulturális szempontból inkább előnyösnek ítélik meg a bevándorlást, elutasítják azt a gondolatot, hogy a külföldiek bűncselekmények terjesztői lennének, és hogy ne lenne hely számukra az országban. Ugyanakkor a bevándorlók integrációjának elősegítését is inkább támogatják, és kevésbé értenek egyet azzal, hogy öt év után azoknak, akik nem illeszkedtek be a fogadó társadalomba, haza kellene térniük.

A kétváltozós elemzés alapján megfogalmazott következtetéseinket a többváltozós vizsgálat is alátámasztja. Az értékbeállítódásnak a bevándorlók iránti attitűdre gyakorolt hatása az általános szociodemográfia jellemzők kontrollálása mellett is kimutatható.

A magánszférát nyilván az emberek többsége fontosnak tartja (első helyen szerepel az értékek fontossági sorrendjében) azok is, akik elutasítóbbak a be-

vándorlókkal szemben és azok is, akik pozitívan ítélik meg őket. Éppen ezért ez az értékdimenzió nem mutat érdemi összefüggést a bevándorlás megítélésével. Mindössze az állapítható meg, hogy a bevándorlást nem tartják gazdaságilag előnyösnek és szabályozását a munkaerő-piaci szükséglethez kötnék azok, akik a magánéletük harmóniáját és biztonságát fontosnak tartják. E mögött nyilván a saját, illetve a család gazdasági biztonságának a megőrzése iránti vágy húzódik. Az idegenek jelenlétéből eredő fenyegetettség érzése elsősorban az anyagi szemléletűeknél jelenik meg.

A bevándorlással szembeni általános pozitív vagy negatív attitűd és az említett két értékdimenzió közötti összefüggés valamennyi ország esetében kimutatható, azonban egyes vetületeit tekintve már korántsem egyöntetű a kép. A bevándorlás demográfiai szempontú megítélése leginkább Csehországban korrelál az értékdimenziókkal (és itt a magánszférát előtérbe állító szemlélet képviselőinek körében is erős az elutasítás). A gazdasági hátrányok vélelme már több országban is összefügg az anyagi szemlélettel, ám kivétel is akad (Észtország, Magyarország). A kulturális következmények megítélése sem egységes, ám ahol összefüggés van, ott az anyagi szemlélet mindenütt a kulturális hátrány képzetével, a külföldiek jelenlétének elutasításával jár együtt.

A bevándorlással szembeni attitűdökben országonként mutatkozó eltérések értelmezése során azonban célszerű óvatosnak lenni, ugyanis számos olyan helyi – csak egy adott országra jellemző – kulturális, gazdasági sajátosság adódhat, amelynek következtében a kérdőívben megfogalmazott egyes állítások más-más értelmet nyerhetnek.

További vizsgálatokat igényelne az is, hogy a bevándorlás megítélése az egyes országokban hogyan függ össze a bevándorlók számával és jellemzőivel, a munkaerőpiac sajátosságaival, a bevándorlás tematikájának a politikai és nyilvános közbeszédben, valamint a médiában való jelenlétével. Nyilván mindezek a tényezők felerősíthetik vagy gyengíthetik egy adott értékbeállítódás és a bevándorlás megítélése közötti összefüggéseket.

HIVATKOZÁSOK

- Coenders, M. et al. (2005): *Majorities' attitudes towards minorities in Western and Eastern European Societies: Results from the European Social Survey 2002–2003*. Report 4 for the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. University of Nijmegen – Nijmegen Institute for Social and Cultural Research.
- Coleman, D. (2004): The economic effect of immigration on United Kingdom. *Population and Development Review*, 30, 4. 579–622.
- Csepeli György – Fábán Zoltán – Sik Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1998*, TÁRKI, Budapest, 458–489.

- Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest, 375–399.
- European Commission (2005): *Green Paper “Confronting demographic change: a new solidarity between the generations.”* Commission of the European Communities, Brussels.
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (2005): *Majorities’ Attitudes Towards Minorities: Key Findings from the Eurobarometer and the European social Survey. Summary*. Manz Crossmedia, Wien.
- Fábíán Zoltán – Sik Endre (1996): Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 381–413.
- Heath, A. F. – Tilley, J. R. (2005): British National Identity and Attitudes towards Immigration. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 7, No. 2, 119–132. (www.unesco.org/shs/ijms/vol7/issue2/art2)
- Lewin-Epstein, N. – Levanon, A. (2005): National Identity and Xenophobia in an Ethnically Divided Society. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 7, No. 2, 90–118 (www.unesco.org/shs/ijms/vol7/issue2/art1)
- O’Rourke, K. H. – Sinnott, R. (2006): The determinants of individual attitudes towards immigration. *European Journal of Political Economy*, Volume 22, Issue 4, December 2006, 838–861.
- Tóth Pál Péter – Janky Béla (2004): Magyarok és külföldiek. A hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjei. In Tóth P. P. (szerk.): *Külföldiekkel vagy idegenekkel...* KSH NKI Kutatási Jelentései 76, KSH NKI, Budapest, 109–159.
- United Nations (2006): *World Migrant Stock: The 2005 Revision*. Population Database. UN Population Division, 2006 (<http://esa.un.org/migration/>)

Tárgyszavak:

Attitűd
Nemzetközi vándorlás
Idegenellenesség
Közvélemény-kutatás

RELATIONS BETWEEN ATTITUDES TOWARD IMMIGRANTS AND VIEWS ON GENERAL VALUES

Abstract

The paper tries to answer the question whether there is a relationship between value orientations and the attitudes toward immigration. The analysis has been

based on the PPA (Population Policy Acceptance) survey carried out in eight countries (Austria, Czech Republic, Estonia, Finland, Poland, Hungary, Germany, Slovakia) between 2000 and 2003.

On the basis of the values examined, the author identified three value dimensions: good financial conditions, sufficient leisure time and the importance of the private sphere. Of these mainly the first two are connected with the attitudes regarding immigration. People who emphasise the importance of a solid financial background show less a positive attitude toward immigrants. They agree to a smaller extent that immigrants are necessary because of a shrinking population, they reject the idea that their integration should be supported and also that they ought to be given the right to vote in local elections after five years of residence. At the same time, this value orientation goes hand in hand with the view that immigrants take jobs away, they contribute to the spreading of crime and terrorism and there is no room for them in the country, not even in order to compensate for population decrease. On the contrary, the emphasis on leisure time, behind which presumably exists a certain kind of individualism setting high value on individual freedom, goes together with a more positive attitude toward foreigners: it enhances positive and reduces negative attitudes toward them. People of this kind of value orientation judge immigration as beneficial both from an economic and a cultural point of view; they reject the idea that foreigners contribute to the spreading of crime or that there should be no room for them in the country. At the same time, people of this view are more likely to favour the idea of supporting the integration of foreigners and are less willing to send them home after five years if they fail to become integrated into the receiving society.

The conclusions formulated on the basis of bivariate correlation analysis were also supported by multivariate analysis. The influence of the above-mentioned value orientations on attitudes toward immigrants remains valid after controlling some general socio-demographic characteristics.

The harmony and security of the private sphere as important values have no significant correlation with the attitudes toward immigration. Those who set high value on this dimension connect the necessity of immigration with the needs of the labour market and accept the economic benefits of immigration as a general rule less than others.

The connections between the general positive and negative attitudes towards immigration and the mentioned two value orientations can be observed in all examined countries, however, if we look at the different aspects of immigration, we find a less clear picture. First of all in the Czech Republic exists a relatively strong correlation between value dimensions and the estimation of immigration from a demographic point of view. Moreover, in this country setting high value on the private sphere increases rejection. The view that immigration is economically disadvantageous is connected to a money-centred attitude in many countries, except for Estonia and Hungary. Similarly, there is no unified view in the evaluation of cultural aspects of immigration, but wherever some correlation exists, a money-centred attitude always goes hand in hand with the idea of a harmful cultural influence, and with the rejection of the presence of foreigners.

In terms of attitudes regarding immigration, it is advisable to remain cautious in interpreting the results of different countries, as there may be a lot of local cultural and economic characteristics, relevant only in one country, which fact creates divergent meanings of the same statements on immigration.

Further research is required to determine how attitudes toward immigration in different countries are related to the number and characteristics of the immigrants, to the peculiarities of the labour market, to the presence of the topic of immigration in the political and public discourses or in the media. Apparently, all of these factors are able to enhance or reduce the correlation between a given value dimension and the attitude toward immigration.

IRODALOM

KÖNYVEK

RÉGNIER-LOILIER, ARNAUD: *Avoir des enfants en France. Désirs et réalité.* (Gyermekvállalás Franciaországban. Vágyak és valóság.) INED, Párizs, 2007. 270 p.

A francia kutató a párok szemszögéből vizsgálja a gyermekvállalás szakaszait, attól az időponttól kiindulva, hogy felkészültnek érzik magukat és felhagynak a fogamzásgátlással. Választ keres arra a kérdésre, hogy manapság Franciaországban van-e még összefüggés a házasság és a gyermekvállalás között, hogy mely feltételek megvalósulását tartják a párok szükségesnek ahhoz, hogy gyermeket vállaljanak, és hogy mennyire „programozzák” gyermekük megszületését az év egy bizonyos időszakára. Kutatja azt is, hogy mekkora korkülönbséget tartanak megfelelőnek a szülők két gyermek között, hogy hány gyermeket szeretnének, és hogy ezek a tényezők a saját gyermekkori tapasztalataikból származnak-e. Kitér arra is, hogy az elképzelt tervek mennyiben módosulnak az első gyermek megszületése után, és hogy életük e szakaszában a szülők hogyan birkóznak meg a korábban olykor alábecsült új feladatokkal.

A fenti kérdések megválaszolására a szerző többfajta módszert és adatot mozgósít. Elemez egyrészt országos népszámlálási és anyakönyvi adatokat, másrészt megvizsgál több adatfelvételt, mint például az 1998-as francia „Gyermekvállalási szándék” felmérést, illetve a nemzetközi „Család és termékenység vizsgálat” francia részét. Ezekon kívül, külön e kutatás céljából készített egy regionális adatfelvételt Franciaország nyugati régiójában, Nord-Pas-de-Calais-ban, mely során közel 3000 kérdőívet töltetett ki a kórházban a gyermekük megszületése utáni napokban az önként vállalkozó kismamákkal. Ez a kérdőív elsősorban a születés időbeli tervezésével foglalkozott, tehát azzal, hogy milyen mértékben tervezik meg a párok, hogy gyermekük az év egy bizonyos időszakában szülessen meg. Ezen adatok elemzéséhez hozzájárul 48 olyan mélyinterjú, melyeket a szerző ugyanebben a régióban fiatal szülőkkel, továbbá egy nőgyógyással és két szülésznővel készített. A kutatás legfontosabb eredményei a következőkben foglalhatók össze.

Annak ellenére, hogy Franciaországban nincsen régi hagyománya a mesterséges fogamzásgátló eszközök használatának, illetve az abortusznak, melyek csak legalizálásuk után, az 1970-es évektől terjedtek el, manapság a párok nagy része használ valamilyen fogamzásgátló módszert. Míg 1968-ban csupán a szexuális életet élő nők 6%-a használt tablettát vagy spirált, addig ez az arány manapság eléri a 84%-ot. A fogamzásgátlás egyre inkább érinti a fiatalokat, akik már úgy nőnek fel, hogy az első szerelmi együttléttől kezdve védekeznek a nem kívánt terhességgel szemben. A szerző a *megtermékenyíthetlenség* fogalmát használja erre az állapotra, mely során külön akarat, döntés és cselekedet szükséges ahhoz, hogy a nő abbahagyja a fogamzásgátlást, és gyermeket vállalhasson. Mindeközben a nők, akik teljes mértékben rendelkeznek testükkel, sokkal kevésbé toleránsak a nem kívánt terhességgel szemben, így még manapság is 200 000 körül mozog az abortuszok éves száma. Másfelől a párok türelmetlenebbek, és egyre hamarabb fordulnak orvoshoz, ha a nőnek nem sikerül gyorsan teherbe esnie.

A természet ily mértékű irányítása mellett felvetődik a kérdés, hogy milyen mértékben tervezik meg a párok gyermekük születését? Sokan nem szívesen vallják be, hogy gyermekvállalási stratégiát építettek ki. Másoknál azért veszíti értelmét a kérdés, mert biológiai problémák merültek fel, és mesterséges megtermékenyítésre kerül sor. Ilyen esetben a párok szemében eltörpül annak jelentősége, hogy mikor jön világra gyermekük, egyetlen céljuk a sikeres fogantatás. Az ilyen, sokszor több éves kezelésen és traumán átesett nők indulatosan kihúzták a kérdőívekben a gyermek megszületésének pontosan tervezett időpontjára vonatkozó kérdéseket, és megjegyzéseket fűztek ezekhez.¹ Mindemellett ezek a párok, akik esetében valóban komoly, egészségügyi „stratégiára” és beavatkozásra volt szükség ahhoz, hogy gyermekük lehessen, még inkább megpróbálnak „misztikumot”, természetességet vinni a terhességbe, mint egészséges társaik. Például úgy, hogy ritkábban akarják előre megtudni születendő gyermekük nemét.

A legtöbb megkérdezett fontosnak tartja bizonyos feltételek teljesülését, mielőtt gyermekvállalás céljából felhagy a fogamzásgátlással. Ezek a feltételek egyénenként nagyon különbözőek lehetnek: van, aki a házasságot várja meg, van, aki anyagi vagy munkahelyi helyzete jobbra fordulását, és vannak olyan párok, akik előbb kettesben szeretnék élvezni az életet. Vagyis a párok csak akkor vállalnak gyermeket, ha azt „megengedhetik maguknak”. A szerző szerint a gyermek ilyen fajta „programozása” a gyermek értékéről tanúskodik a fejlett világban. A gyermekvállalás felelősségvállalást jelent, és ennek a párok teljesen tudatában vannak. Mindeközben a társadalom is tudatosságra inti a szülőket, amikor bizonyos feltételekhez köti például a családtámogatások jogosultságát.

Azok a párok, akiknek ily módon határozott elképzelésük van az előzetes feltételekről, fontosnak tartják, hogy életükben valóban „programozva” legyen a gyermek jövetele. Ugyanakkor ezt nem szívesen nevezik stratégiának, hanem természetes dolognak tartják.

Egyik fontos céljuk az lehet, hogy ne legyenek túl idősek a gyermek megszületésekor. Annak ellenére igaz ez, hogy férfiak és nők különbözőképpen érvelnek mellette. A nők ezt elsősorban a terhesség komplikációk nélküli lezajlása miatt tartják fontosnak: 80%-uk válaszolt így, míg a férfiaknak 53%-a. Kisebbség a nemek közötti véleménykülönbség a szülők és a gyermekek közötti túl nagy korkülönbséggel kapcsolatban, mert úgy vélik, hogy az „generációk közötti konfliktusokra” adhat lehetőséget. A nők 46%-a, míg a férfiak 41%-a gondolja ezt. Mindeközben az egészen fiatalok, a serdülők gyermekvállalását a legtöbben felelőtlennek tartják és elítélik.

A gyermekvállalás előtti tervezés egyszerre történik a gyermek és a szülők érdekében. A gyermek érdekében azért, hogy a szülők biztosítani tudják neki a megfelelő érzelmi és anyagi háttérrel, a szülők érdekében pedig azért is, hogy mire ők nyugdíjba mennek, addigra a gyermek már független legyen tőlük.

Bizonyos megfontolásokból előfordul, hogy a párok hétre vagy évszakra pontosan szeretnék gyermekük születését megtervezni, és ennek megfelelően hagyják abba a fogamzásgátlást. Vannak, akik a tavaszt részesítik előnyben, amikor ki lehet menni a szabadba a csecsemővel. Ez neki is időt ad arra, hogy ellenálló képességét erősítse, és felkészüljön a hideg télre. Vannak, akik a telet tartják megfelelőnek, amikor a terhesség elviselhetőbb a hűvösebb időjárás miatt. Mások munkájuk vagy a nyaralás miatt választanak egy bizonyos periódust, mint például a tanárok, akik számára az a praktikus,

¹ Például egy nő, aki 16 évet várt arra, hogy megszülethessen a gyermeke, ezt írta: „Még egyszer, nem mindig könnyű gyermeket nemzeni!”.

hogya gyermekük a nyári szünet előtt születik meg. Előfordul az is, hogy a szülők azt szeretnék, hogy gyermekük egy bizonyos csillagjegyben szülessen, mert tapasztalataik szerint bizonyos csillagjegyű emberekkel különösen jól megértik egymást. Ennek az ellentettje is igaz lehet, tehát hogy egy bizonyos csillagjegyet el szeretnék kerülni, és ennek megfelelően tervezik meg a gyermek fogantatását. Noha ez utóbbi stratégia csak nagyon szórványosan fordul elő, mégis világosan utal arra, hogy a szülők igen sokféle motiváció alapján tervezik meg gyermekük születését.

Ugyanakkor országos szinten két okból nehéz felfedezni ezeket a stratégiákat. Egyrészt ezeknek sok különböző variációja létezik, és ezek könnyen semlegesíthetik egymást. Ennél még fontosabb, hogy nagyon sok esetben nem jönnek be a számítások, és a legtöbb nő nem pontosan a kívánt időszakban lesz várandós. Emiatt megfigyelhető, hogy az év során ma sokkal kevésbé koncentrálnak a születések egy-egy időszakra, mint például a 17. században, amikor a hideg telek és az éhínségek csökkentették bizonyos időszakokban a megtermékenyülés lehetőségét.

A tervezés után, amikor már „úton van a gyermek”, azok is, akiknél minden rendben zajlott le, megpróbálják minél inkább természetessé tenni a terhességet: még ma is a párok 20%-a nem akarja előre tudni a gyermek nemét, és elutasítja a meg nem alapozott, például pénteken gyakorolt mesterséges szülemszűrés megindítását. Ennek ellenére a statisztikák kimutatják, hogy hétvégén kevesebb gyermek jön világra, mint munkanapon.

Franciaországban igen negatív kép él a társadalomban az egykérről, akik az általános vélekedés szerint a szülőkkel még „nem alkotnak igazi családot”, ez a többség számára két gyermekkel valósul csak meg. Emiatt legkésőbb az első gyermek megszületése után felvetődik a kérdés, hogy mekkora az ideális korkülönbség két testvér között. A megkérdezett szülők itt is tudatosan figyelembe veszik a saját és a gyermekeik érdekeit, és a kettőt próbálják összeegyeztetni. Fárasztó lehet például az anyának, hogyha egyszerre kell foglalkoznia két nagyon kicsi gyermekkel, ugyanakkor a gyermekeknek jó, hogyha korban közel állnak egymáshoz, és tudnak együtt játszani. Ismét előtérbe kerül, hogy ne legyenek túl idősek a szülők, de az az érv is felmerülhet, hogy jó hamar túl lenni azon az időszakon, amikor a gyerekek még nagyon kicsik. A legfontosabbnak látszó szempont az, hogy ne legyen nagy a korkülönbség a testvérek között. A megkérdezettek kortól és gyermekszámtól függően átlagban 3,6 és 4,4 évet hagynak két gyermek között. Általában minél fiatalabb az anya, annál nagyobb a korkülönbség a gyermekek között. Országos szinten megfigyelhető, hogy a családalapításra szánt idő hossza csökken, ez átlagosan 6,3 év az 1940 és 1949 között született nők esetében. A csökkenéshez ugyanakkor hozzájárul, hogy a párok egyre kisebb családot alapítanak.

A végleges gyermekszám annak ellenére csökken, hogy azok a megkérdezettek, akiknek még nincsen gyermekük, az esetek 33%-ában három vagy több gyermeket szeretnének. Ez az arány azonban csak 19% azon válaszadóknál, akiknek már van egy gyermekük. Ily módon megállapítható, hogy az első gyermek után a szülők felülvizsgálják korábbi terveiket, és a legtöbb esetben csökkentik a tervezett végső gyermekszámot.

Megfigyelhető, hogy a végleges gyermekszámra kihatnak a gyermekkori tapasztalatok is. Abban az esetben, ha a szülők gyermekkoraikra visszatekintve elégedettek voltak testvéreik számával, akkor a sokgyermekes családból származók több gyermeket vállalnak életük során, mint azok, akik testvér nélkül, vagy egy testvérrel nőttek fel. A végleges gyermekszámot mindeközben az első két gyermek neve is befolyásolhatja: az 1945 és 1949 között született nők 38%-ának lett egy harmadik gyermeke abban az esetben, ha először két fiúk vagy két lányuk született, míg ez az arány csak 31% azoknál, akiknek

először különböző nemű gyermekei születtek, függetlenül ezek sorrendjétől. Egy negyedik gyermek vállalása azonban már független az első kettő nemétől.

A gyermek megszületése arra készteti a párokat, hogy összeegyeztessék munkájukat a családdal. Franciaországban igen magas a foglalkoztatott nők aránya. 1999-ben 78%-a dolgozott azon 25–49 éves korú anyáknak, akiknek legalább egy 16 évnél fiatalabb gyermekük volt. A munka egyszerre ad autonómiát, identitást és személyes megelégedettséget a nőknek, emiatt igen nagy a tolerancia azokkal szemben, akik gyermekük megszületése után is folytatni akarják pénzkereső tevékenységüket. Ugyanakkor a közvélemény nem nézi jó szemmel azokat az anyákat, akik hosszú időre elhagyják a munkaerőpiacot. A szerző kiemeli, hogy, akárcsak Svédországban, Franciaországban is magas termékenységgel jár együtt a nők magas munkaerő-piaci részvétele.

A munkahely teljesen mást jelent a nőknek, mint a férfiaknak. A nőknek kétféle módon van lehetőségük arra, hogy társadalmilag definiálják magukat. Egyrészt a gyermekvállalással, másrészt pedig a munkaerőpiacon való részvételükkel. A férfiaknak csak az utóbbira van lehetőségük, és emiatt a társadalom sokkal kevésbé toleráns a férfiak, mint a nők inaktivitásával szemben. Emiatt nem meglepő, hogy a gyermekes nők 14%-a háztartásbeli, míg a férfiak esetében ez az arány csak 1%.

A nők képzettsége erősen összefügg azon döntésükkel, hogy ismét munkába állnak-e a szülési szabadság után, vagy nem. Az alacsony képzettségű anyák inkább felhagynak időlegesen pénzkereső tevékenységükkel, mint a magasan képzettek. Ugyanakkor a gyermekszám emelkedésével csökken a diploma hatása ebből a szempontból és megfigyelhető, hogy a nők elsősorban a harmadik gyermek megszületése után vonulnak vissza a munkaerőpiacról: ekkor a női aktivitási ráta 29%-ról 15%-ra csökken. Részben ez az oka annak, hogy a második és a harmadik gyermek közötti átmenet bizonyul a legnehezebbnek a párok számára.

A részmunkaidős foglalkoztatottság alternatívát jelenthet a családoknak. Franciaországban a nők 31%-a dolgozik részmunkaidőben, és 57%-uk azért választja ezt, hogy jobban össze tudja egyeztetni munkáját a családi teendőkkel. Mindazonáltal sokan kényszerből szorulnak erre a megoldásra, mivel nem találnak más munkát. Ugyanakkor a megkérdezett nők közül sokan fontosnak tartják a munkáltatóval szembeni korrekt viselkedést, ami azt jelenti, hogy alkalmazásuk után legalább egy évig nem vállalnak gyermeket. Előbb ugyanis bizonyítani szeretnének munkahelyükön.

A nők jelenlétének növekedése a munkaerőpiacon nem járt együtt az otthoni teendők arányosabb megosztásával nők és férfiak között. Máiig a nők végzik a háztartásbeli munkák mintegy 80%-át, ha pedig gyermek is van a családban, akkor a velük kapcsolatos teendők 60%-a is rájuk hárul. Ráadásul terhelésük nő a gyermekszámmal, ami nem igaz a férfiak esetében.

Arnaud Régnier-Loilier könyve részleteiben bemutatja annak a gondolatmenetnek a komplexitását, mely a francia párok gyermekvállalását meghatározza. Megtudjuk, hogy a fiatal anyák és apák mit tartanak fontosnak ahhoz, hogy gyermeket vállaljanak, és hogy mire figyelnek oda a döntés meghozatalakor és megvalósításakor. A könyvet roppant olvashatóssá teszik az interjúidézetek, melyeket a szerző mondanivalójának alátámasztására használ. Mindemellert a mű adatokban és statisztikai elemzésekben is bővelkedik, így képet kaphatunk arról, hogy a szerző nyugat-franciaországi tapasztalatai országos szinten mennyiben érvényesek.

Makay Zsuzsanna

FOLYÓIRATCIKKEK

AVDEEV, A. – BLUM, A. – TROITSKAIA, I.: Le mariage paysan russe au XIXe siècle. (Az orosz paraszti házasság a XIX. században.) *Population*, 59. 2004/6. 833–876.

Oroszország a történeti demográfiai irodalomban ma is gyakori példa a korai és szinte teljes körű házasságkötéssel jellemzett keleti házassági mintára. A tanulmány szerzői ennek a modellnek az érvényességét tesztelik három Moszkva környéki falu 19. századi házasságkötési szokásainak feltárásával. Emellett vizsgálják azt is, hogy a 19. századi politikai és társadalmi változások hogyan hatottak a házasságkötés időzítésére és intenzitására.

A felhasznált források részint az egyházi anyakönyvek, amelyek 1815-től fogva állnak a kutatók rendelkezésére, részint pedig az uradalmi adóösszeírások, amelyek az összes adózó családfőt és háztartásuk tagjait nyilván tartották. A vizsgált három falu (Seremetyev gróf egyik uradalma) népességének túlnyomó része adófizető jobbágy volt 1861-ig, így megtalálható az adóösszeírásokban, a kis számú szabad parasztról az anyakönyvek mellett az egyházi összeírások nyújtanak információkat. A vizsgált periódus az 1815 és 1918 közötti időszak, de a házasságkötések elemzése elsősorban a jobbágyfelszabadítást (1861) megelőző és követő néhány évtizedre összpontosít. A keleti házassági modell relevanciájának tesztelése mellett éppen ez adja a tanulmány fő kérdésfelvetését: az 1861-es reform következtében a paraszti házasság és a parasztcsalád intézményi és társadalmi keretei radikálisan megváltoztak, a források és a feldolgozott időszak éppen ennek a változásnak a házassági viszonyokra tett hatásait teszik elemezhetővé.

1861 előtt szigorúan korlátozták a parasztek térbeli mozgását, ami közvetlenül befolyásolta a házasságkötés lehetőségét. A paraszti házasságkötést három szinten szorították korlátok közé:

1. az egész időszak alatt fennállt az állami és egyházi korlátozás, amely az egész birodalmat érintő törvénykezésben, illetve az ortodox egyház házasságkötést érintő rendkívül szigorú előírásaiban nyilvánult meg;
2. 1861-ig érvényesült a földesurak közvetlen kontrollja a házasságkötés fölött, amely elsősorban a paraszti migráció akadályozására irányult, a házasságkötéshez szükséges volt a földesúri beleegyezés, az uradalmon kívüli házasság a 18. században tilos volt, a 19. századtól fogva pedig külön írásbeli engedély kellett hozzá;
3. szintén az egész időszak alatt érvényesült a faluközösség és a családfők kényszerítő ereje, amely a párválasztás erős ellenőrzésében és a patrilokális házasság (a házasfelek mindig az ifjú férj apjának családjához és annak háztartásfőisége alá költöznek) szigorú normaként való fennmaradásában érhető tetten.

1861 előtt a háromszintű szabályozás szerepe elsősorban az volt, hogy kikényszerítse a közösség feletti normák (pl. az egyházi tilalmi időszakok) betartását, hogy megakadályozza az adófizető jobbágyok elvándorlását az uradalmakból (földesúri tilalmak), illetve hogy maximalizálja a korai és lehetőleg teljes körű házasság lehetőségét (helyi közösségek, családok érdekei).

Ennek következtében a földesúri tilalmak és a patrilokális házasodás szokások miatt a férfiak házasságkötéssel kapcsolatos (és persze egyéb célú) migrációja minimális volt, míg a nők mozgását megengedték, bár szigorúan ellenőrizték. A férfiak elsősorban a falun (uradalmon) belül voltak kötelesek házasodni, amennyiben ez nem volt lehetséges, akkor földesúri és faluközösségi engedéllyel választhattak kívülről házastársat, de többnyire ekkor is a földesúr valamely közeli másik uradalmából. A nők házasságkötési migrációja értelemszerűen elfogadott volt, de írásbeli engedélyhez kötötték, ahol a falu háztartásfőinek közössége minden esetben tanúsította, hogy az illető helyben nem talált magának férjet. Mivel a falvak mérete nem volt nagy és a rokonházasságok tilalmát rendkívül szigorúan érvényesítették, az uradalmon kívülről jött menyasszonyok száma és aránya 1861 előtt is jelentős volt (negyed részük származott más uradalomból, szinte kizárólag Seremetyev más birtokairól). A házasságkötési exogámia időben is változott: az 1861-es reform előtt kb. tíz évvel a kívülről jött menyasszonyok aránya nőni kezdett, ami utalhat a házasodási piac szűkülésére is, de a reform utáni további igen jelentős növekedés világosan jelzi, hogy milyen nagy szerepe volt a korábbi tilalmaknak, amelyek az 1850-es években már némileg lazulhattak. Míg az exogámia mértéke jelentősen változott a külső kényszerítő körülmények változásainak hatására (a 19. század végén már a menyasszonyok 60%-a származott a vizsgált három falun kívülről), addig a patrilokális házasodás szigorú norma maradt.

A házasodási kort részint az egyházi szabályozás, részint a családok, helyi közösségek normái és érdekei szabták meg. Az ortodox egyház előírásai szerint a házasodási kor alsó határa 1830-ig a férfiaknál 15, a nőknél 13 év volt, ezután 18 és 16 évnél húzták meg a határt. A családok érdeke pedig a minél korábbi és minél teljesebb körű házasodás volt, a nyugati malthusiánus, a házasságkötést korlátozó magatartásnak nincs nyoma. E mögött részben az állt, hogy a földek időnkénti újraosztása miatt a gyermekek házasodása, majd az ő gyermekeiknek a megszületése előnyös helyzetet teremtett, a gyarapodás forrása lehetett a háztartások számára. Az egyházi anyakönyvek és az uradalmi összeírások tanúsága szerint a véglegesen cölibátusban maradtak aránya mindkét nemnél 5% alatt maradt, 25 éves kor körül mindkét nemnél 90% a házasok aránya. Az első házasságkötések átlagos kora 1815 és 1861 között a férfiaknál 21–22 éves korra, a nőknél 19–20 éves korra tehető. Ugyanakkor az sem ritka, hogy a feleség idősebb vagy a házastársak egykorúak. Az első házasságkötési kor az 1850-es évekig emelkedik, ami mutatja a házasodási piac szűkülését a szigorú korlátok miatt, majd csökkenés következik be, amely 1861 után tovább gyorsul, párhuzamosan a házasságkötési exogámia terjedésével. Az 1870-es évek közepétől a tendencia újra megfordul, a házasságkötési életkor emelkedése elsősorban a férfiaknál erős, a házasfelek közötti korkülönbség növekedik. A házasodási piac szűkülése ekkor nem valószínű, szerepet játszhatott a normák változása, a gazdasági átalakulás, a moszkvai régió kezdődő iparosodása, illetve az, hogy a férfiak az egyházi tilalmak miatt eleve később léptek a házasodási piacra. Emellett a kívülről házasodó férfiak és a kívülről jött feleségek idősebbek voltak, az exogámia mértékének növekedése így hozzájárult a házasságkötés korának emelkedéséhez.

Gyakori volt az újránházasodás, elsősorban a férfiak körében. Az újránházasodás többnyire igen rövid időn belül következett a megözvegyülést követően (az újránházasodó férfiak 60%-a a házastársa halála utáni hat hónapon belül köt újra házasságot). Míg az özvegy férfiak gyakran vesznek el hajadont, addig az özvegyasszonyok csak elvétve

házasodnak össze nőtlen férfiakkal. Válás egyáltalán nem fordult elő a vizsgált időszakban.

A házasságkötések havi megoszlását (szezonálisát) a vallási előírások, a mezeti munka ritmusa és a helyi társadalom bizonyos időszakokkal szembeni preferenciája határozta meg. A vallási előírások igen szigorúak voltak, lényegesen szigorúbbak, mint a nyugati egyházaknál, az év 12 hónapjából 9 lényegében tilalmi időszak volt. A tilalmak 1861 előtt igen erősen érvényesültek, a házasságkötések szinte kizárólag január, február, október és november bizonyos időszakaira estek. 1861 után megfigyelhető némi változás: a júliusi házasságkötések aránya növekedni kezd a januáriak rovására.

A három Moszkva környéki paraszti közösségben valóban az ún. keleti házasodási minta érvényesült a 19. század folyamán. Mivel ennek elemei (a korai és teljes körű házasságkötés, patrilokalitás) elsősorban a helyi közösségek és a háztartások, háztartásfők ellenőrzése alá tartozott, és mivel ennek a patriarchális kontrollnak a keretei nem változtak a század folyamán, a házasodási minta sem sokat változott. Ugyanígy fennmaradtak az egyházi és állami szabályok, tilalmak is, míg a földesúri kontrollt az 1861-es reform fellazította, ami elsősorban a nők növekvő házasodási migrációját tette lehetővé, és kiszélesítette a házasodási piacot.

Őri Péter

MANTON, K. G. – XILIAN GU – LAMB, V. L.: Long-Term Trends in Life Expectancy and Active Life Expectancy in the United States (A várható élettartam és az egészségesen várható élettartam hosszú távú trendjei az Egyesült Államokban), *Population and Development Review* 32. 2006/1. 81–105.

A cikk átfogó képet nyújt a várható élettartam és az egészségesen eltöltött élettartam várható hosszának alakulásáról, illetve az Egyesült Államok példáján keresztül bemutatja, hogy milyen társadalompolitikai nehézségekkel kell szembenézniük a jóléti államoknak a társadalom elöregedésének következtében.

Az elöregedő társadalom új feladatok elé állította a társadalompolitikusokat. Jelenleg az Egyesült Államokban a legfontosabb egészségpolitikai viták az idősek társadalom- és rokkantbiztosításának hosszú távú stabilitása és az öregkori betegbiztosítási programok támogatási rendszereinek kiterjesztése körül folynak. A társadalmi változások (például a baby-boom nemzedék nyugdíjazása) folyamatosan megkövetelik a társadalombiztosítási rendszer fejlesztését; ezért jöttek létre speciális biztosítási programok, mint a Medicare, (amit elsősorban az idősek betegbiztosítására hoztak létre, de ennek a programnak a keretében támogatják a fogyatékkal élőket, illetve a vesebetegeket is), illetve a Medicaid (ami az alacsony jövedelműek számára jelent segítséget, ha már kimerítették betegbiztosítási forrásait).

A szakemberek évtizedek óta próbálják megtalálni az összefüggéseket a biztosítási programoknak nyújtott támogatások és a népesség egészségi állapota között. Az idős korú lakosság számának és arányának emelkedése egyre nagyobb feladatot ró az államra. Az előrejelzések szerint a Medicare és a Medicaid programok finanszírozása 2080-ra eléri a GDP 24%-át. Ahhoz, hogy a társadalombiztosítás költségeit tervezni lehessen, szükséges ismerni a várható élettartam hosszúságát, illetve azt, hogy az életnek mekkora hányadát élék le egészségesen az emberek.

A szerzők három forrás alapján készítettek elemzést és előrejelzést a várható és a várható aktív élettartamra:

1. Fogel és Costa kutatásainak eredményei, melyben a rokkantság és a krónikus betegségek csökkenését vizsgálták 1910 és az 1990-es évek között. Az adatok egyrészt polgárháborús és II. világháborús veterános életvitelét vizsgáló elemzésekéből származnak, másrészt a Nemzeti Egészség Interjú Felmérés (NHIS) és a Nemzeti Egészség és Táplálkozás-vizsgálat (NHANES) adataiból állnak.
2. Az 1982 és 1999 közötti Nemzeti Hosszútávú Gondozás Felmérés adatai.
3. Nemzeti Központi Egészségstatisztikai és Társadalombiztosítási adatok.

Az adatforrások sokszínűsége és széles időbeli skálája lehetővé tette, hogy 1935-ig visszamenőleg meghatározzák a várható és a várható aktív élettartamot, illetve hogy az idősorok trendjeit követve előrejelzést készítsenek 2080-ig. Mivel a kutatás az idős korcsoportok vizsgálatára fókuszált, a 65 és 85 éves korban még várható és várható aktív élettartamot becsülték meg. Az előrejelzéseket kétféle módon készítették. Az első becslésnél 1999 és 2022 között a rokkantság évi 1,7%-os, 2022 és 2080 között pedig évi 0,8%-os csökkenésével számoltak, a második becslésnél a teljes időszakra évi 0,8%-os csökkenést tételezték fel.

Az eredmények a várható élettartam további emelkedését jelzik 2080-ig. 1935 és 1999 között folyamatosan javult mind a 65, mind a 85 évesnél idősebb népesség halandósága. A 65 éves korban várható élettartam 5,8 évvel nőtt a vizsgált időszakban, míg a 85 évesek még várható élettartama 3,4 évvel volt magasabb 1999-ben, mint 1935-ben. Önmagában a várható élettartam emelkedése nem jelenti az egészségi állapot javulását, ezért szükséges a várható aktív élettartam kiszámítása is, vagyis, hogy az élet hátralevő részének mekkora arányát fogják cselekvőképesen leélni az emberek. A számítások alapján 1935 és 1999 között a 65 évesek esetében 8,8 évről 13,9 évre, a 85 évesek esetében pedig 0,7 évről 3,0 évre emelkedett annak az életszakasznak a hossza, amit még folyamatos ápolás nélkül tudtak leélni. Elsősorban azok továbbélési esélyei javultak, akik viszonylag magas kort értek meg, jelen esetben a 85 évesek várható aktív élettartamának és várható élettartamának aránya kétszeresére nőtt a vizsgált időszakban (23,3%-ról 46,9%-ra).

Mindkét előrejelzés alapján a 2015-ben 65 éves kort megért emberek várhatóan 83,9, míg 2080-ban 88,6 éves korukig fognak élni, a 85 évesek 2015-ben várhatóan 92, 2080-ban 94,6 éves korukig lesznek életben. Nemekre lebontva a kutatás nem tartalmaz előrejelzést. A két előrejelzés közül az első optimistább, eszerint a 65 évesek 2015-ben átlagosan 15,6 évet, 2080-ban 20,8 évet fognak még élni, szemben a második becslés adataival, amely szerint 2015-ben 15,1 és 2080-ban 20,1 év a várható élettartama egy 65 éves embernek. Ami a várható aktív élettartamot illeti, ez 85 éves korban az első becslés szerint 2015-ben 4,1 év, 2080-ban 7,2 év lesz, míg a második előrejelzés szerint ennél valamivel alacsonyabb értékek várhatók (2015-ben 3,6 év és 2080-ban 6,6 év).

Mindkét előrejelzés alapján elmondható, hogy a népességnek valószínűleg egyre nagyobb hányada fog magasabb életkort megélni, és folyamatosan emelkedni fog a várható aktív élettartam is. Ennek következtében a továbbélési esélyek minden életkorban, de elsősorban az idősebb korcsoportokban emelkedni fognak, és törvényszerűen növekedni fog a teljes népességben belül az idősebbek aránya. A társadalombiztosítási rendszerek jövőbeni feladata, hogy elősegítse a várható aktív élettartam emelkedését. A támogatási rendszer kiterjesztése a viszonylag pontos előrejelzéseknek megfelelően elősegíti, hogy a népesség egyre nagyobb hányada élje egészségesen életét nyugdíjas

korában is. Mivel a társadalombiztosítás finanszírozása egyre több forrást igényel, további támogatási formákat kell bevonnai a biztosítási rendszerekbe. A hangsúly szükségképpen az egészségmegőrzésen lesz, a járóbeteg-ellátás finanszírozása kevesebb pénzt igényel, mint a folyamatos ápolást igénylő betegek támogatása.

Keres Nikolett

ZIMMERMANN, A. C. – EASTERLIN, R. A.: Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. (Boldogan élnek, amíg meg nem halnak? Együttélés, házasság, válás és boldogság Németországban.) *Population and Development Review* 32. 2006/3. 511–528.

A társadalomtudományokban egyetértés van arról, hogy a házasság tartósan pozitív hatást gyakorol a felek boldogságára, elégedettségére. Egy pszichológiai lap díjnyertes cikke² ennek ellenkezőjét próbálta bebizonyítani. Egy 15 évig tartó németországi panelvizsgálat során Lucas és szerzőtársai azt találták, hogy a házasságkötés után átmenetileg megfigyelhető az ún. „mézeshetek effektus”, de a házasságkötés után átlagosan 2 évvel a felek étellel való elégedettsége ugyanoda jutott vissza, ahol a házasság előtt volt. A pszichológusok következtetése szerint az emberek általában gyorsan és tökéletesen hozzászoknak a házassághoz. Eszerint a házasság értelmét veszítette volna. Az „alapérték elmélet” azt állítja, hogy egy személy szubjektív jóléte, elégedettsége a személy genetikai adottságaitól és személyiségétől függően egy alapérték körül mozog. Lucas és társai ezt az elméletet tesztelték, és némileg lehangoló következtetésük az, hogy az egyén vagy a politika csak igen keveset tehet a személyes jólét javításáért.

Ebben a cikkben a szerzők ugyanazt az adategyüttest (a Német Társadalmi-Gazdasági Panel) elemezték, amit Lucas-ék, de 15 hullám (1984–1998) helyett 21 (1984–2004) adatait használták fel. Csak azokat a személyeket vették fel a mintába, akik a vizsgált periódusban kötötték első házasságukat, és akiktől mind a házasságkötésük előtti, mind az azutáni legalább 2 évről rendelkezésre álltak adatok. A mintában olyan házasságok is szerepeltek, amelyek fennmaradtak a vizsgált időszakban és olyanok is, amelyek 2 vagy több év után válással végződtek. Ha csak a sikeres házasságokat tanulmányozták volna, az túl kedvező képet alakított volna ki a házasság elégedettségre való hatásáról. Ezen kívül a házasság előtti együttélések hatását is vizsgálták a szubjektív „jól-létre”, és figyeltek arra is, hogy a vizsgált periódus első házasainak mintája mennyiben különbözik a Német Társadalmi-Gazdasági Panelvizsgálat mintapopulációjától.

A szerzők által felállított modell egy kiinduló periódust (a házasságkötést legalább egy évvel megelőző egyedülállóként eltöltött időszak) és négy olyan időszakot tartalmaz, amelyek leírják egy, a mintavétel időtartamán belül megházasodó egyén különböző életszakaszait. A modellben az étellel való átlagos elégedettség mértékét vizsgálták a házasság különböző szakaszaiban a kiinduló periódushoz képest. A modellt úgy alakították ki, hogy tesztelni lehessen Lucas-ék fő állításait:

² Lucas, R. E. – Clark, A. E. – Georgellis, Y. – Diener, E.: Reexamining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to changes in marital status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003/3. 527–539.

1. Akik két évvel a házasságkötésük után még házasok, azok elégedettsége az alapszintre süllyed.
2. A házasságkötés időszakában az elégedettség szintje szignifikánsan nő.

Zimmermann és Easterlin modellje azonban számottevően szélesebb körű, sokkal általánosabban tartalmazza a kapcsolatok létrejöttére és felbomlására vonatkozó elégedettségi adatokat.

A Német Panelvizsgálat olyan kérdéseket tartalmazott, amelyek, noha alig változtak az idő folyamán, lehetőséget nyújtanak a házasság előtti együttélés mértékének vizsgálatára. A házasságkötést megelőző évben a válaszadók 67%-a, kettő vagy több évvel a házasság előtt a válaszolók 29%-a élt együtt a társával.

A modell tartalmaz továbbá egy olyan szempontot, amellyel a házasságok *sikerességének* az elégedettségre való hatását lehet vizsgálni. Azért, hogy kiderüljön, hogy a később külön költözők házasságon belüli boldogsági szintje és annak változásai, különböznek-e azon házasokétól, akik együtt maradnak, azokra az elvált egyénekre koncentráltak, akik 2 vagy többévi házasság után költöztek külön vagy váltak el.

A szerzők modellje számol az először házasodókra jellemző, megkülönböztető társadalmi-gazdasági jellemzőkkel. Mivel az ő átlagéletkoruk a mintában viszonylag alacsony, a fiatalabbak pedig általában jobban képzettek, inkább foglalkoztatottak, egészségesebbek és vallásosabbak az átlagnál, ez befolyásolhatja, torzíthatja a kapott eredményeket. Így, más kutatások eredményeire is támaszkodva a nemet, az életkort, a jövedelmet, az iskolázottságot, a foglalkoztatottságot és a vallásosságot kontrollváltozóként bevonták a mintába. A gyermek jelenlétének hatását egy külön változóval vizsgálták, mely a gyermekek számát mutatta a házasság ideje alatt és azután.

A regressziós analízisben hierarchikus lineáris modellt alkalmaztak, mivel ez a legmegfelelőbb panelfelmérések vizsgálatakor. Egy Dummy-változó bevonásával tesztelték a boldogság változásának különbségeit a később elváltak, illetve együtt maradtak között. A változó azt mutatja, hogy az egyén az „elváltak” alcsoportjába tartozik-e vagy sem.

A regresszió eredménye az, hogy az ép házasságban élők, akik a szerzők első házas mintájának több mint a 90 százalékát teszik ki, kiinduló boldogsági szintje nem különbözik szignifikánsan a Német panel populációjában tapasztalt átlagértéktől. Ennek a csoportnak, mivel az átlagosnál fiatalabbak, *magasabbra várnánk* az elégedettségi értéket az átlagosnál, azonban a modellbe épített társadalmi-gazdasági kontrollváltozókkal ezt a hatást ki lehetett szűrni. Ez az eredmény ellentmond annak az elképzelésnek, hogy azok, akik házasok, eltérnek a társadalom többi tagjától azon sajátos személyes jellemzőknek köszönhetően, amelyek boldogabbá tesznek, és amelyek hatására az egyén inkább talál magának házastársat. Ha ez igaz lenne, az ő csoportértéküknek a kiindulási helyzetben is magasabbnak kellene lennie a kontrollváltozók bevonása után. Mivel nem volt a csoport értéke és a német panelfelvétel populációja között eltérés, azt mondhatjuk, hogy az első házasok csoportjára nincsenek befolyással megkülönböztető személyiségjegyek.

Ahogy a legtöbb korábbi vizsgálat is kimutatta, a házasság előtti együttélés szignifikánsan növeli az elégedettség szintjét. A házasságkötés évében és az azt követő egy évben mind a házasság előtt együtt élők, mind az akkor különélők körében jelentősen emelkedett az elégedettség szintje. Ezután azonban csökkenni kezdett, ám ennek ellenére a kiindulási érték felett maradt. Ez az elégedettségi szint lényegében azonos a házasság előtti együttélés elégedettségi szintjével. Tehát felfedezhető a „mézeshetek effek-

tus", majd a házassághoz való hozzászokás, azonban az egyének még ezután is boldogabbak, mint amennyire a kiindulási helyzetben voltak.

A szerzők azt találták, hogy egy sikeres kapcsolat, legyen az együttélés vagy házasság, pozitív hatással van a jól-létre, nincs szignifikáns eltérés a két párkapcsolati forma között. A *kritikus szempont*nak az tűnik, hogy valaki talál-e megfelelő társat. A házasság hosszú távon nem nyújt magasabb elégedettséget, bár nem tudjuk, hogy mi lett volna ezekkel a kapcsolatokkal, ha nem házasodtak volna össze a felek.

Az elváltak alcsoportja két módon különbözik az első házasok csoportjától. Először is, ez társadalmi és gazdasági téren rosszabb helyzetű csoport, a kiindulási elégedettségértékük az első házasok kiinduló értéke alatt volt. Továbbá úgy tűnik, hogy ebben a csoportban a szelektív személyes jellemzők miatt is alacsonyabb az elégedettség. Ha bevonjuk a társadalmi-gazdasági kontrollváltozókat, akkor egy negatív kiindulási elégedettségi értéket kapunk.

Az elemzés során úgy találták, hogy a gyermekek jelenlétének nincs hatása az elégedettségre sem a házasságban maradók, sem a később különválók esetében sem. Ennek oka, hogy a gyermekek hatása kétféleképpen érvényesül: a családi életben növelik a boldogságot; más részről viszont a növekvő anyagi terhek csökkentik az egyén elégedettségét. A jelek szerint a két hatás semlegesíti egymást.

A modellben a kornak szignifikánsan negatív hatása volt az étellel való elégedettségre. Ez a tényező, amely összefügg az egészséggel vagy a munkafeltételekkel, átlagosan csökkenti az elégedettséget. Ha a házasságtól különböző élethelyzetekből adódó, hosszú távon érvényesülő hatásokat (pl. életkor) az elemzés nem veszi figyelembe, akkor a cikk tanulsága szerint végső soron magának a házasságnak az elégedettségre való hatását sem tudja megfelelően mérni.

Habár a szerzők modellje sokban támaszkodik Lucas-ék koncepciójára (kiindulóérték–reakció–adaptáció), fontos különbségek mutatkoznak az eredményekben. A legfontosabb, hogy azoknak az elégedettségi szintje, akik legalább két évet töltöttek házasságban, nem süllyed vissza a házasság előtti alapértékre. Épp ellenkezőleg, a házasoknál szignifikánsan magasabb az elégedettség, mint az együttélést megelőző kiinduló állapotban; amelynek szintje elérte a házasság előtti együttélés során mért értéket. Ez az eltérés nem abból származik, hogy a szerzők nagyobb mintát használtak Lucas-éknál. A szerzők modelljüket lefuttatták Lucas-ék mintáján is, és hasonló eredményt kaptak. A különbség Lucas és szerzőtársai azon hibájából adódik, hogy az életkort mint az elégedettséget negatívan befolyásoló tényezőt nem tudták beépíteni modelljükbe.

További jelentős különbség a két vizsgálat esetében az elégedettségi érték alapszintje. Lucas-ék azt találták, hogy ez az érték a házasodók körében szignifikánsan magasabb, mint a teljes Német panel esetében, és arra következtettek, hogy az egyéni személyiségjegyek befolyásolják, hogy valaki talál-e házastársat vagy sem. Zimmermann és Easterlin eredményei azonban azt mutatják, hogy a házasok mintája társadalmi-gazdasági jellemzői terén különbözik a teljes panel sokaságtól, és ez a tényező önmagában is megmagyarázza a házasok magasabb induló elégedettségi szintjét. Ugyanakkor az elváltak csoportjánál valóban érvényesül egy, a személyiségjegyekre épülő szelekció, és ez okozhatta a csoport szignifikánsan alacsonyabb elégedettségi szintjét.

Az eredmények két fontos szempontból egyeznek meg a Lucas-ék által 2003-ban közöltekkel: jelen tanulmány szerzői is jeleztek egy „mézeshetek-hatást”, valamint mindkét kutatásban úgy találták, hogy az elégedettségi szint a házasság után két évvel

jelentősen csökkent, azonban Zimmermann és Easterlin szerint ez a szint továbbra is az alapérték fölött marad.

Pályi Ildikó

BONGAARTS, J.: How Long Will We Live? (Milyen hosszú ideig fogunk élni?)
Population and Development Review, 32. 2006/4. 605–628.

A modern társadalmak egyik legjelentősebb teljesítménye az emberi élettartam erőteljes növekedésében mutatkozik meg. 1800 óta a születéskor várható élettartam a legfejlettebb országokban 2000-re a 40 év körüli átlagról a duplájára, 80 évre emelkedett. A jelenlegi halandósági trendek eléggé jól nyomon követhetőek, mégis számottevő vita folyik arról, hogy pontosan mi áll az adatok mögött. A demográfiában és a biológiában két nézőpont áll vitában egymással. A pesszimisták úgy gondolják, hogy elértük a várható élettartam növekedésének a határait, miközben az optimista verzió szerint a későbbiekben is jelentős javulás várható e téren, az élettartam növekedésének pedig egyáltalán nincsenek korlátai.

Jelen tanulmány a két szembenálló vélemény rövid áttekintése után a születéskor várható élettartam különböző komponenseit vizsgálja a múltbéli trendek tükrében. Ezeknek az összetevőknek a vizsgálata nyújt alapot az élettartam jövőbeli alakulásának elfogadható modellezéséhez.

Kevés ország halandóságáról vannak a múltból megbízható becsléseink. A tanulmány 16 magas jövedelmű, fejlett ipari ország adataira támaszkodik az 1850–2000 közötti periódusból. Egyértelműen megfigyelhető, hogy a férfiak átlagban mindenhol rövidebb életre számíthattak, mint a nők, és mind a 16 országban a várható élettartam jelentősen növekedett a vizsgált 150 év alatt. Csak a két világháború, illetve az 1918–19-es spanyolnátha-járvány idején volt némi megtorpanás. Az egyes országok közötti különbségek az idő előrehaladtával egyre inkább eltűnédeztek, az egyes adatok egyre jobban megközelítették a csoportátlagot. 2000-ben a 16 országban a nők elérték a 81,5, a férfiak pedig a 75,8 évet. Az adatok nagymértékű konvergenciája annak köszönhető, hogy az egyes országok közötti életszínvonalbeli, táplálkozási, életmódbeli, közegészségügyi különbségek jelentősen mérséklődtek a 19–20. század folyamán. További két figyelemreméltó és éles vitát kiváltó tény is kiolvasható a múltbéli trendekből. Az egyik, hogy a nők várható élettartama az 1950 utáni évtizedekben kisebb mértékben javult, mint az azt megelőző évszázadban, a másik, hogy a férfiak várható élettartama az 1950–60-as években stagnált.

A pesszimisták szerint a várható élettartamnak létezik felső határa 85 év körül, amelyet demográfiai és biológiai bizonyítékokkal is igyekeznek alátámasztani. Szerintük az ember biológiailag determinált tényezőkből adódóan nem élhet akármeddig, és ezek nem változnak, hacsak maga az emberi genom meg nem változik. Ami a demográfiát illeti, a pesszimisták azt állítják, hogy a várható élettartam növekedése kizárólag a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenéséből származik. Az 1980-as évekre ez az álláspont általánosan elfogadottá vált, a '90-es években azonban olyan fejlemények következtek be, amelyek a pesszimista nézőpont háttérbe szorulásához vezettek. Az első fejlemény az volt, hogy a várható élettartam minden korábban prognosztizált szinten túlhaladt. Ennek nyomán az előrejelzésekben újabban már nem is számolnak felső

limiteket a várható élettartamnál. A második fejlemény az volt, hogy az időskori korszpecifikus halálozási ráták folyamatosan csökkentek. Harmadjára, az időskori halandóság javulásának mértéke semmilyen kapcsolatot sem mutatott az időskori halandóság mértékével, pedig ha létezne valamilyen limit, akkor az ennek közelében járó országban a javulás tempójának lassulnia kellene. Mindezek hatására a pesszimisták több ponton is módosítani kényszerültek állításaikat. A legújabb kutatások, előrejelzések szerint, ha van is felső határa a várható élettartamnak, az jóval az eddig feltételezettek túl helyezkedik el. Az optimisták egy része, köszönhetően az orvostudomány fejlődésének, a 21. századra még az eddigieknél is erőteljesebb élettartam-növekedést jósol. A konzervatívabb megközelítések ennél jóval mérsékeltebb növekedéssel számolnak.

A várható élettartam mint mutató (LE), három tényezőre bontható le: a fiatalkori halálózásra, az életkorral szorosan össze nem függő felnőttkori halálózásra (background mortality) és az életkorral szoros összefüggésben álló felnőttkori/időskori halálózásra (senescent mortality). Fiatalkori halálózásnak tekinti a szerző a 25 év alatti összes halálózást. Életkorral össze nem függő felnőttkori halálózásnak számít a baleseti halál, az erőszakos halál, a fertőzésből, járványból, a helytelen életmódból eredő halál stb. Életkorral összefüggő felnőttkori halálózás pl. az olyan betegségekből eredő halálózás, amelyek kockázata az életkorral együtt nő (rák, koszorúér-betegségek stb.). Ezt úgy lehet definiálni, mint egy újszülött halálának várható idejét abban az esetben, ha már betöltötte a 25. életévet, és eltekintünk az életkorral szorosan nem összefüggő halálózás lehetőségétől.

A szerző három fontos mutatóval dolgozik a továbbiakban: a születéskor várható élettartammal (LE), a fiatalkori halálózás nélküli várható élettartammal (LEj) és az időskori várható élettartam (LEs). A fiatalkori halálózás hatása a várható élettartamra (J) a következőképpen számolható ki: $J = LEj - LE$. A background mortality hatása (B) hasonlóképpen: $B = LEs - LEj$. Mindezekből következik, hogy: $LE = LEs - B - J$.

Az 1850–2000 közötti időszak adatait felhasználva kiszámították az LE, LEj és LEs mutatók értékeit külön a nőkre és külön a férfiakra mind a 16 ország vonatkozásában.

A születéskor várható élettartam 45,7 évről 80,7 évre emelkedett 1850 és 2000 között, a fiatalkori halálózás nélküli várható élettartam 63,9-ről 81,4 évre, míg az időskori várható élettartam (tehát a fiatalkori és a background halandóság hatásait leszámítva) 72,3 évről 81,7 évre nőtt. 1850-ben az időskori várható élettartam 26,6 évvel haladta meg a születéskor várható élettartamot, ugyanez a különbség 2000-ben kerekén egy év volt. A csökkenés oka nyilvánvalóan a fiatalkori és a nem életkorral összefüggő halálózásban bekövetkezett jelentős hanyatlás volt.

A születéskor várható élettartam az 1900 és 1950 közötti periódusban gyorsabban emelkedett, mint 1850 és 1900 vagy 1950 és 2000 között. A várható élettartam 1950 előtti számottevő növekedésének fő oka a fiatalkori és a nem életkorral összefüggő halálózás csökkenése volt. 1950 után a növekedés üteme lassult, fő tényezővé az időskori halandóság javulása lépett elő. Utóbbi tény háttérben az orvostudomány és a kezelési módszerek 20. század közepére elért jelentős hatékonysága állt, elsősorban az antibiotikumok elterjedése és a szív- és érrendszeri betegségek hatékonyabb kezelése.

A férfiak élettartama némileg alacsonyabb ugyan a nőkéénél, de az időskori várható élettartam hosszú távú trendje náluk is a nőkééhez hasonló. 1950 előtt a férfiaknál – csakúgy mint a nőknél – viszonylag csekély javulás következett be ezen a téren, majd az utóbbi évtizedekben a növekedés felgyorsult. Az egyetlen, ám igen figyelemreméltó különbség a nemek között az, hogy a férfiak esetében az időskori várható élettartam az

ötvenes-hatvanas években stagnált, miközben a nőknél változatlanul folytatódott a növekedés.

A jelenségre a dohányzás adhat részleges magyarázatot. A dohányzás a 20. század közepére széles körben elterjedt, főként a férfiak között. Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a dohányzásból eredő halálozás terén a férfiak jelentősen felülmúlták és mind a mai napig felülmúlják a nőket. A hatvanas évektől napjainkig azonban a különbség csökkenni látszik, a nők részesevé egyre jobban nő.

A dohányzás hatását a várható élettartamra kor- és nemspecifikus dohányzással kapcsolatos halálozási statisztikák használatával lehet megbecsülni. A dohányzás hatása egyenlő a dohányzás nélküli időskori várható élettartam (LEns) és az időskori várható élettartam (LEs) különbségével. A dohányzás hatásának mértékét mind a 16 országban mindkét nemre kiszámították. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a dohányzás hatása az élettartamra időszakonként és nemenként más és más volt. A dohányzó férfiak 1950-ben átlagosan 1,1 évvel éltek kevesebbet nem dohányzó társaiknál, ez a szám a nyolcvanas évekig folyamatosan nőtt, 1985 körül már 3,0 év volt, majd onnantól kezdve lassan csökkenni kezdett, 2000-ben már csak 2,4 év volt a különbség. A nőknél a hatás sokkal gyengébb, viszont a trend folyamatosan emelkedő, az 1950-es 0,0 értékről 2000-re 1,0 évre nőtt.

A dohányzás hatásának alakulása tulajdonképpen leképezi az időskori várható élettartamban végbement változásokat. 1950 és 2000 között a nem dohányzó férfiak időskori várható élettartama átlagosan 6,9 évvel nőtt, ugyanez az adat a nőknél 8,2 év. A dohányzó férfiak várható élettartama csak 5,6 évvel nőtt, a nőké 7,2-del. A nem dohányzó férfiak időskori várható élettartamának trendje nagyon hasonló a nőkéhez, az ötvenes-hatvanas évek stagnálásának nyoma sincs. Ha a 16 ország nem dohányzó férfi és női trendjeit az időskori várható élettartam terén összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy az országok közti különbségek elenyészőek, és a két nem várható élettartama egyaránt lineárisan növekszik. Pontosan ezek azok a tulajdonságok, amelyek ezt a mutatót különösen alkalmassá teszik jövőbeli trendek előrejelzésére. A jelenleg alkalmazott módszerek a jövőbeni várható élettartam előrejelzésére részben vagy egészben a múltbeli halandósági ráták, élettartam-mutatók vagy halandósági modellek paramétereinek extrapolációi. Az extrapoláció az alapja az imént megismert új mutató, a *dohányzás nélküli időskori várható élettartam* (LEns) segítségével megalkotott új módszernek. Ebben a módszerben a becslés fő kiindulópontja a LEs, de a fiatalkori és az életkorral össze nem függő halálozás, valamint a dohányzásból eredő halálozás másodlagos tényezőként szintén számba veendő. Ez a megközelítés leginkább magas jövedelmű országok esetében alkalmazható, ahol a fiatalkori és az életkorral össze nem függő halandóság elhanyagolható mértékű, és a jövőben a születéskor várható élettartam majdnem teljes egészében az időskori várható élettartam alakulásától függ. A dohányzásból eredő halandóság számbavétele az előrejelzés megbízhatóbbá tétele szempontjából előnyös, hiszen a dohányzási halandóságban az elmúlt évtizedekben végbement stabil növekedés elhomályosítja az időskori halandóság javulásának mélyebben rejtőző trendjét.

Az LEs-en alapuló, a születéskor várható élettartam alakulására vonatkozó előrejelzés elkészítése több lépcsőfokot foglal magába:

1. az LEs elmúlt évtizedekbeli trendjeinek kiszámítását nemenként és kombinálva;
2. az LEs extrapolációját az előrejelzés kívánt időtartamára, lineáris extrapoláció alkalmazásával, mivel a múltbeli trendek többé-kevésbé lineárisak;

3. a fiatalkori és az életkorral össze nem függő halálozás, illetve a dohányzással összefüggő halálozás hatásának előrejelzését, ebben az esetben inkább nem-lineáris extrapoláció alkalmazható;
4. végül a születéskor várható élettartam előrejelzését az LEns-ből származó J, B és S hatás (az ifjúkori halálozás, az életkorral össze nem függő halálozás és a dohányzás hatása) segítségével minden egyes jövőbeni évre: $LE = Lens - S - B - J$.

A tanulmány nem tett kísérletet arra, hogy a négy tényező közül bármelyikre is konkrét előrejelzést készítsen, hanem a már létező előrejelzéseket hasonlította össze az LEns-en alapuló számítással, azzal a feltételezéssel élve, hogy a J, B és S konstans tényezők a 2000. évi szinten, és csak az LEns értéke változik. Nagy valószínűséggel egy konzervatív előrejelzéshez jutunk ezáltal, amely nem számol az ifjúkori, illetve az életkorral össze nem függő halálozás számottevő változásával, és feltételezi, hogy a dohányzás okozta halálozás továbbcsökken. Ez pedig azt jelenti, hogy a jövőben az élettartam-növekedés szinte kizárólag az orvostudomány és a technika, a gazdasági feltételek és az egészségtudatos magatartás függvényévé válik. Ez a megközelítés kevésbé használatos a népesedéstudományban, mert nem veszi figyelembe az egyes országok, illetve a nemek közötti eltérő múltbéli trendeket. Ehelyett azt feltételezi, hogy az országok és nemek közötti különbségek a 2000-es szinten maradnak, és nem foglal magába elfogadhatatlan divergenciákat vagy konvergenciákat, átfedéseket.

Az új módszer által kiszámított értékek jóval alatta maradnak a legoptimistább verzióknak, ugyanakkor derülátóbbak, mint a jelenleg használatos hivatalos előrejelzések eredményei. Összességében a mind a 16 magas jövedelmű országra elvégzett számítások után az feltételezhető, hogy a nők várható élettartama 2000-ről 2050-re átlagosan 81,5 évről 89,1 évre fog növekedni, a férfiaké pedig 75,8 évről 83,3 évre. A hivatalos ENSZ előrejelzések ezzel szemben csak 87,5 évet feltételeznek a nőknek, és 82,2 évet a férfiaknak.

A szerző összefoglalóan megállapítja, hogy a múltban a várható élettartam a fiatalkori, életkorral össze nem függő (background) és az időskori halálozás együttes csökkenésének eredményeként növekedett. Jelen tanulmány jelentősége abban áll, hogy a várható élettartammal kapcsolatos előrejelzéseket pontosabbá teszi, mivel figyelembe veszi az említett tényezők és a dohányzásból eredő halálozás múltbéli trendjeit. Az új módszer előbb kiszűri ezeknek a tényezőknek a zavaró hatásait, s csak aztán kerül sor az extrapolációra. Így feltárul az időskori várható élettartam alakulásának alapvető fontosságú trendje, ami kulcsfontosságú a jövőbeni várható élettartam kiszámításában.

Az időskori várható élettartam szakadatlan növekedése az optimisták vélekedését támasztja alá, miszerint nincs bizonyíték arra, hogy az emberi élettartamnak lenne felső határa. Bár az új módszer csak évi 0,15 évnyi élettartam-növekedéssel számol az optimisták 0,25 évével szemben, mivel 1950 és 2000 között ennyivel nőtt a várható élettartam évente, de ez a folyamat lineáris trend lévén nagy valószínűséggel a következő 50 évben is hasonló módon fog folytatódni, ami 50 év alatt körülbelül 7,5 éves növekedést jelent. Nincs okunk feltételezni, hogy a biotechnológia vagy a gyógyászat fejlődése kevésbé lesz hatással az élettartam növekedésére, mint a múltban, valójában még a folyamat felgyorsulása sem kizárható.

A pesszimistáknak igazuk van abban, hogy a múltban a várható élettartam növekedése jelentős részben többé megismételhetetlen tényezőknek volt köszönhető. A fiatalkori és az életkorral össze nem függő halálozás további csökkenésének a jövőben már alig lesz hatása a várható élettartamra. Ez az egyik fő oka annak, hogy a születéskor

várható élettartam 1950 óta lassabban emelkedik, mint az azt megelőző évszázadban. Viszont az időskori várható élettartam javulása, amely jelentéktelen volt 1950 előtt, azóta alapvető fontosságúvá vált, és meghatározza az elkövetkező évtizedek várható élettartamának növekedését.

A tanulmány rávilágít arra, hogy a várható élettartam meghosszabbodása és a népesség elöregedése sokkal gyorsabban fog bekövetkezni, mint ahogy a magas jövedelmű, fejlett országok kormányzatai arra számítanak.

Benke Zoltán

BILLARI, F.C. – KOHLER, H-P. – ANDERSSON, G. – LUNDSTRÖM, H.:
Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. (A határ közelítése: a késői és a nagyon késői termékenység hosszú távú trendjei.)
Population and Development Review 33. 2007/1. 149–170.

A fejlett országokban a gyermekvállalás területén tapasztalható általános halogató magatartás, az első gyermekvállalás egyre későbbi időpontra való elhalasztása, a termékenység egyszerű reprodukciótól messze elmaradó szintje különösen fontosnak annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy van-e életkori határa a női gyermekvállalásnak, hogy meddig lehet halogatni a szülővé válást, az első gyermek vállalását. A szerzői team e kérdést a fejlett európai országok gyermekvállalási adatainak összehasonlításával, a svédországi adatok részletes elemzésével és a női termékenység biológiai korlátait kereső humánbiológia eredményeinek részletes bemutatásával kívánja körüljárni. Noha a cikkben számtalan olyan megállapítással találkozunk, amely a női termőképesség életkorral előrehaladó párhuzamos csökkenését jelzi, és vannak utalások arra is, hogy a női termőképesség felső határa kevéssel negyven év fölött húzódik, az elemzés mégis azzal az eredménnyel zárul, hogy a termékenység határa tovább tolódik, és ez a folyamat a reprodukív technikák fejlődése következtében valószínűleg a jövőben is folytatódik majd. A biológiai lehetőség mindenestre megvan erre, és a történetileg ismert vagy a médiában jelenleg bemutatott egyedi esetek is ezen korlát hiányát vagy nagyon késői életkorban való megjelenését sejtetik. A tömeges mértékben tapasztalható termékenységhalasztás szempontjából viszont mindenképpen ismernünk kell a késői gyermekvállalás gyakorlatát, tendenciáit, valószínűségét.

A tanulmány első harmadában a szerzők az 1970 és 2000 közötti időszakra vonatkozóan néhány fejlett nyugati országban (USA, Svédország, Dánia, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Spanyolország) vizsgálják a késői (40–44 éves) és nagyon késői (45+ éves) életkorban a jellemző gyermekvállalási gyakorlatot. A késői életkorban bekövetkező gyermekvállalás részaránya minden országban növekedett: az 1980-ban jellemző 1%-os arány 2–3%-ra nőtt, a legmagasabb 2002-ben Olaszországban volt (3,9%). Ugyanakkor a növekedés döntően a 40–44 évesekre korlátozódott.

Svédországot tekintve a késői termékenység hosszabb távon, az egész huszadik század folyamán vizsgálható. A szerzők megállapítják, hogy a 40 év feletti gyermekvállalása az évszázad elején az összes születés 11,6%-át tette ki, a hetvenes évekre ez az arány 1%-ra csökkent (1977: 0,9%), az ezredfordulóra pedig 3%-ra emelkedett (2005: 3,4%). Mindez arra utal, hogy a késői termékenység hatásaival ma még csak igen kis mértékben szembesülünk. Ugyanakkor azt is fontos szem előtt tartanunk, hogy a XX. század fordulójának viszonylag magas késői termékenysége az ún. természetes termé-

kenység viszonyai között volt jellemző, amikor a fogamzásgátlásnak csak természetes módszerei voltak ismertek, azaz az első gyermek vállalásának időszaka is korábbi életkorra esett. Ebből a szempontból érdekesek azok a statisztikai vizsgálatok, amelyek azt kutatják, hogy a 40 évesen még gyermektelen nők átlagosan hány gyermeket vállalnak. Az 1971 és 2002 közötti időszak adatai alapján 2002-ben 7,48% volt annak az esélye, hogy egy addig gyermektelen 40 éves nő még gyermeket vállal; míg 45 évesen ugyanez az arány 3,26%-os volt.

A humánbiológiai kutatások áttekintése és összegzése során, melyet a szerzők a második fejezetben végeznek el, széles körképet kapunk, és számtalan olyan részeredményt ismerhetünk meg, amelyek a nők termőképességének harminc éven felüli radikális csökkenéséről adnak számot. A sokszor idézett francia Henri Leridon szerint a még gyermektelen nők 35 éves korukig türelmesek lehetnek, utána viszont, ha addig nem sikerült teherbe esniük, „legyenek türelmetlenek” (159.), hiszen ettől az életkortól fogva erőteljesen csökken a termőképességük. Míg pl. Menken és Lassen kutatásai szerint a 35 éves, párkapcsolatban élő nők 22%-a nem képes gyermeket szülni, addig a 40 éves, párkapcsolatban élő nők között 46%-os ez az arány (157.). Természetesen a női termékenység felső határát illetően jelentősek a különbségek, ami a biológiai tényezőkön túl a korábban használt fogamzásgátlási módszerektől és a paritástól is függ.

A késői gyermekvállalásban korábban is igen jelentékeny szerepet játszhattak, és játszhatnak a jövőben is a mesterséges megtermékenyítési eljárások. Ezt részben – az anyagi lehetőségeken túl – az is korlátozza, hogy az életkorral romlik a női petesejtek és a férfi ivarsejtek minősége, és növekszik a spontán vetélések gyakorisága. A technológia fejlődése tehát mindig újabb és újabb lehetőséget nyit, ám ezekkel együtt számtalan egyéb korlát is megjelenik. Áttekintésüket a szerzők így összegzik: „a késői termékenységet befolyásoló biológiai tényezők áttekintéséből kiderül, hogy 35 év felett széleskörű és megbízható női termékenységre nem számíthatunk, legfőképpen nem az első gyermekvállalást illetően” (159).

Mindezek alapján a közvetlen konklúzió nem lehetett más, mint annak megállapítása, hogy a késői (40 év feletti) termékenység emelkedik, hogy a gyermekvállalásnak nincsen egyértelmű életkori korlátja, és ebben éppen az új mesterséges megtermékenyítési eljárások játszanak meghatározó szerepet. Ugyanakkor a cikkből közvetlenül az is kiderül, hogy a hosszan elnyúló folyamatos halogatás egyértelműen csökkenti a gyermekvállalás esélyét, és aki „játékteret” szeretne a gyermekvállalási karrierje alakításában, annak időben kell azt elkezdenie.

Spéder Zsolt

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2007. No. 1.

- RYCHTARIKOVA, J.: Az egyedülálló anyaság húsz éve a Cseh Köztársaságban (1986–2005).
- LANGHAMROVA, J. – FIALA, T.: A népesség öregedése – Fenyegetés az állami egészségügyi ellátó rendszer részére?
- HOLCIK, J.: Észrevételek Thomas Fiala és Jitka Langhamrova: Fenyegetés az állami egészségügyi ellátó rendszer részére? című cikkéhez.
- BARTONOVA, D.: Az iskolázottság emelkedése a Cseh Köztársaságban 1961–2001 között a népszámlálási adatok alapján.
- HULE, D.: A „pro roma” politika szegregációs hatása.
- SKRABAL, J.: A következő népszámlálás előkészítése.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2006. No. 4.

- PALLONI, A.: Reprodukciós egyenlőtlenségek: szerencse, gazdagság és a gyermekkori egészség maradandó hatása.
- SHORT, S.E. – GOLDSCHNEIDER, F.K. – TORR, B.M.: Kevesebb segítség az anyának: az együttlakó nők által a kisgyermekes anyák számára nyújtott segítség csökkenése, 1880–2000.
- PRESTON, S.H. – WANG, H.: Nemek szerinti halandósági különbségek az Egyesült Államokban: a kohorszok dohányzási szokásainak hatása.
- SMITH, D.W. – BRADSHAW, B.S.: A várható élettartam variánsai a huszadik században az Egyesült Államokban.
- CUNNINGHAM, M. – THORTON, A.: A szülők házassága minőségének hatása felnőtt gyermekük házassági magatartására: jelentős és mérsékelt hatások.
- GULLICKSON, A.: Iskolázottság és a fekete-fehér vegyes házasság.
- DUNCAN, G.J. – WILKERSON, B. – ENGLAND, P.: Lássuk tisztán a problémát: a házasság és az együttélés hatása a tiltott és megengedett kábítószeres használatára.
- JAMPAKLAY, A.: Hogyan befolyásolja az otthonelhagyás a házasság időzítését? A vándorlás és házasságkötés eseménytörténeti elemzése Nang-Rong-ban, Thaiföldön.
- BENGTSSON, T. – DRIBE, M.: A természetes termékenységű népesség tudatos termékenységkontrollja Dél-Svédországban, 1766–1864.
- GUO, G. – TONG, Y.: Életkor az első nemi kapcsolatkor, gének, és társadalmi kontextus: bizonyítékok ikrek és a dopamin D4 receptor gén vizsgálatából.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
 az Európai Népesedési Társaság folyóirata
2006. No. 4.

- GONZÁLEZ, M.-J. – JURADO-GUERRERO, T.: Gyermektelenség a gazdag országokban: Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország és Spanyolország összehasonlítása, 1994–2001.
- FERRI, J. – GÓMEZ-PLANA, A.G. – MARTIN-MONTANER, J.A.: Az illegális bevándorlás felfutása és a célországi jólét.
- KALMIJN, M. – VAN TUBERGEN, F.: Etnikailag kevert házasságon Hollandiában.
- ISIJ, O. – PINARGCIOGLU, M.M.: A csendes átmenet geográfiája: a regionális termékenységi különbségek geográfiailag súlyozott regressziós közelítése Törökországban.

2007. No. 1.

- BIJAK, J. – KUPISZEWSKA, D. – KUPISZEWSKI, M. – SACZUK, K. – KICINGER, A.: Népeség és munkaerő-előreszámítás 27 európai országra, 2002–2052: a nemzetközi vándorlás hatása a népeség öregedésére.
- ALDERS, M. – KEILMAN, N. – CRUIJSEN, H.: Feltevések 18 európai ország hosszú távú sztochasztikus népeség-előrejelzéséhez.
- NAHMIA, P. – STECKLOV, G.: A palesztinok termékenységének dinamikája Izraelben 1980–2000 között.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata
2006. No. 1.

- FELD, S.: Az Európai Unió foglalkoztatási céljai 2010-re és a munkaerő nemzetközi vándorlása.
- MAZZUCO, S.: Milyen hatással van a szülők életszínvonalára, amikor a gyermek elhagyja az otthont: Franciaország és Olaszország összehasonlító elemzése.
- SCHRÖDER, C.: Az együttélés Olaszországban: számítanak-e a szülők?
- FRABONI, R. – ROSINA, A.: Az első együttélés az apává válás életkora az igen alacsony termékenység összefüggésében.
- ASTOFLI, P. – DE PASQUALE, A. – ZONTA, L.A.: A gyermekvállalás késleltetése és a terhességek kimenetele Olaszországban. Az egyes és ikerszülések összehasonlítása.
- EGIDI, V. – SPIZZICHINO, D.: Vélt egészség és halandóság: az olasz háztartási panelvizsgálat adatainak többváltozós elemzése.
- IMPICCIATORE, R. – DALLA ZUANNA, G.: A problémás társadalmi mobilitás: a délről Közép- vagy Észak-Olaszországba vándorolt családokban a gyermekek iskoláztatása.

2006. No. 2.

- MASON, A. – LEE, R.: Reform és az öregkorúak támogatási rendszere a fejlődő országokban.
- JENNISSSEN, R. – VAN DER GAAG, N. – VAN WISSEN, L.: Hasonló nemzetközi vándorlási trendek keresése Európa országaiiban.
- DJAMBA, Y.K. – GOLDSTEIN, S. – GOLDSTEIN, A.: Nemi különbségek a foglalkozási mobilitásban Etiópiában: a vándorlás és a gazdasági és politikai változások hatásai.
- BAIZÁN, P. – MARTIN-GARCIA, T.: Endogámia és az iskolai végzettség és az első születés időzítésének közös meghatározói Franciaországban és Nyugat-Németországban.
- BHAGAT, R.B.: Népszámlálás és a kasztok számba vétele: brit hagyomány és a korabeli gyakorlat Indiában.
- NJOGU, W. – CASTRO MARTIN, T.: A fennálló szakadék a HIV/AIDS ismeretek és a rizikó kivédése között a kenyai fiatalok körében.
- SAARELA, J. – FINNAS, F.: Regionális halandósági variánsok Finnországban: két népességi csoport tanulmányozása.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2007. No. 1.

- ISPA, J.M. – SABLE, M.R. – PORTER, N. – CSIZMADIA, A.: A terhesség elfogadása, a nevelés terhei és a gyermek ragaszkodása az alacsony jövedelmű fekete családokban.
- BROWN, T.N. – TANNER-SMITH, E.E. – LESANE-BROWN, C.L. – EZELL, M.E.: Gyermek, szülő és az összefüggés a család etnikai, faji szocializációjával.
- FORMOSO, D. – GONZALES, N.A. – BARRERA, M. – DUMKA, L.E.: A szülők közötti kapcsolat, az anya foglalkoztatottsága és az apa részvétele a gyermeknevelésben a mexikói-amerikai családokban.
- SARKISIAN, N. – GERENA, M. – GERSTEL, N.: A többgenerációs családok integrációja az európai és mexikói eredetű amerikaiak körében: etnikum, nem és osztály.
- KIM, H.K. – CAPALDI, D.M. – CROSBY, L.: A Gottman és társai által a párkapcsolatok alakulásának elemzésére kialakított hatékony folyamatmodellek kiterjeszhetősége.
- COAN, J.A. – GOTTMAN, J.M.: Mintavétel, tapasztalati ellenőrzés és a házassági folyamatok modelljeinek általánosíthatósága.
- HEYMAN, R.E. – HUNT, A.N.: Ismétlődés a tapasztalati párkutatásban: egy észrevétel.
- KIM, H.K. – CAPALDI, D.M.: A tapasztalati párkutatás kiterjeszhetőségének kérdései: a minta jellemzői és a feladatok tervezése.
- MOLLBORN, S.: A legjobbat kihozni egy rossz helyzetből: anyagi források és tizenéves szülők.
- LEVINE, J.A. – EMERY, C.R. – POLLACK, H.: A tizenéves anyák gyermekeinek életkörülményei.

- PERRY-JENKINS, M. – GOLDBERG, A.E. – PIERCE, C.P. – SAYER, A.G.: Váltóműszak, túlterheltség és a szülővé válás.
- JOSHI, P. – BOGEN, K.: Nem szokásos tervek és a kisgyermek viselkedése az alacsony jövedelmű családokban.
- HANK, K.: Közelség és kapcsolat az idősebb szülők és gyermekeik között: egy európai összehasonlítás.
- SCHMEECKLE, M.: Nemi dinamika a mostohacsaládokban: a felnőtt mostohagyermek véleménye.
- DE VALK, H.A. – LIEFBROER, A.C.: A családi életciklus-események időzítésének preferenciái nők körében: a szokások örökítése vándorlók és hollandok körében.
- SURRA, C.A. – BOETTCHER-BUEKE, T.M.J. – COTTLE, N.R. – WEST, A.R. – GRAY, C.R.: A kapcsolati státusz kezelése a párok ismerkedési és párválasztási szokásainak kutatásában.
- ARTIS, J.E.: Az anyák együttélése és a gyermek életkörülménye az óvodás gyermekek körében.
- HARKNETT, K. – KNAB, J.: Több rokon, kevesebb támogatás: többpartneres termékenység és az anya támogatása.
- POORTMAN, A-R. – SELTZER, J.A.: A szülők elképzelése a gyermeknevelésről a válást követően: az előre látott nehézségek visszatartanak a válástól?

2007. No. 2.

- FINCHAM, F.D. – STANLEY, S.M. – BEACH, S.R.H.: Átalakulási folyamatok a házasságban: az újabb irányzatok elemzése.
- HILL, S.A.: Átalakulási folyamatok: néhány szociológiai kérdés.
- HOWE, G.W.: Társadalmilag beágyazott megismerés és a házasság mint dinamikus rendszer: egy észrevétel.
- AMATO, P.R.: Átalakulási folyamat a házasságban: néhány gondolat egy szociológustól.
- KARNEY, B.R.: Nem visszafejleszteni, bővíteni kell a házasságok kutatását: hozzászólás Fincham, Stanley és Beach cikkéhez.
- BEACH, S.R.H. – FINCHAM, F.D. – STANLEY, S.M.: A családok átalakulása vizsgálatának értelmezése: a konvergencia célpontjai.
- SNYDER, K.A.: A motivációk szótára: annak megértése, hogyan definiálják a szülők a minőségi idő fogalmát.
- PERALA-LITTUNEN, S.: A nemek egyenlősége vagy az anya elsőbbsége? A jó szülők ambivalens leírása.
- GOLDBERG, A.E. – ALLEN, K.R.: A férfiszerep megalkotása: leszbikus anyák elképzelése a férfiak szerepéről a szülővé válás folyamatában.
- BERKOWITZ, D. – MARSIGLIO, W.: Meleg férfiak: a gyermekvállaláshoz, az apai és családi szerepekhez kötődő identitások elemzése.
- LIN, I-F. – MC LANAHAN, S.S.: A szülők elképzelése a nem együttlakó apa jogairól és kötelezettségeiről.
- GUPTA, S.: Autonómia, eltartottság vagy fitogtatás? Kapcsolat a kereső nők jövedelme és a házimunka között.

- VILLAREAL, A.: A nők foglalkoztatási státusza, a korlátozó kontrol és a partner erőszakossága Mexikóban.
- HEARD, H.E.: Apák, anyák és a családstruktúra: családi pályamodellek, a szülői nem és a tizenévesek iskoláztatása.
- WALLS, M.L. – WHITEBECK, L.B. – HOYT, D.R. – JOHNSON, K.D.: A fiatalkori alkoholfogyasztás az amerikai fiatalok körében: a nők gyermekgondozásának hatása.
- DUNIFON, R. – KOWELSKI-JONES, L.: A nagyszülők hatása az anya-gyermek típusú családokban.
- CONNIDIS, I.A.: Az egyenlőtlenség kérdése a felnőtt testvérek között: két esettanulmány.
- ANDRESS, H.-J. – BRÖCKEL, M.: Jövedelem és az étellel való megelégedettség a házasság felbomlása után Németországban.
- MBERU, B.U.: Háztartásstruktúra és életkörülmények Nigériában.
- OMARIBA, D.W.R. – BOYLE, M.H.: Családstruktúra és gyermekhalandóság a szub-szaharai Afrikában: a többnejűség nemzetközi hatásai.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata
2006. No. 5–6.

- GUZMÁN, J.M. – RODRIGUEZ, J. – MARTINEZ, J. – CONTRERAS, J.M. – GONZALEZ, D.: Latin-Amerika és a Karibi térség demográfiája 1950 óta.
- BRUNO, A.S. – RYGIEL, P. – SPIRE, A. – ZALC, C.: Következtetések a hivatalos okmányok alapján: a franciaországi letelepedési és munkavállalási engedélykérelmek feldolgozása, 1917–1984.
- MEURS, D. – PAILHÉ, A. – SIMON, P.: A generációk közötti egyenlőtlenségek összefüggése a bevándorlással: a bevándorlók és leszármazottaik munkaerő-piaci helyzete Franciaországban.
- DE BRUYN, F. – BRINGÉ, A.: A sport demográfiája: a időtartam elemzés alkalmazása a sportszövetségek tagjaira.
- HOSSEINI-CHAVOSHI, M. – MC DONALD, P. – AMÉTÉPÉ, F. – BRIAND, N.: Termékenységsökkenés Iránban, 1981–1999: a szintetikus paritás-specifikus arányszámok alkalmazása.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
2007. No. 1.

- BHROLCHAIN, M.N. – DYSON, T.: Okság a demográfiában: esetek és példák.
- DALEN, H.P. – HENKENS, K.: Vágyódás a jó élet iránt: a magas jövedelmű országokból való elvándorlás magyarázata.
- SHKOLNIKOV, V.M. – ANDREEV, E.M. – HOULE, R. – VAUPEL, J.W.: A női kohorszok reprodukciójának koncentrációja Európában és az Egyesült Államokban.
- BRYANT, J.: A termékenység csökkenésének elméleti és bizonyítékai fejlődési indikátorok alapján.

- BAOCHANG, G. – FENG, W. – ZHIGANG, G. – ERLI, Z.: A helyi és nemzeti népesedési politikák Kínában a XX. század végén.
 BILLARI, F.C. – KOHLER, H-P. – ANDERSSON, G. – LUNDSTRÖM, H.: A határ közelítése: a késői és az igen késői termékenység hosszú távú trendjei.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2006. No. 5–6.

- SCHÜTTE, G.: Előszó: a demográfia kihívásai.
 VERDUGO, R.R. – YOUNG, R.R.: A demográfia kihívásai: bevezetés és összefoglalás.
 MUELLER, C.: A török közösségek integrálása: a német dilemma.
 ANIL, M.: Az új német állampolgársági törvény és hatása a német demográfiára: kutatói megjegyzések.
 BEHR, M.: Egy amerikai Berlinben: megjegyzések a német demográfiai kihívással, a bevándorlással és a nemzeti identitással kapcsolatban.
 NICHOLAS, P.K. – SMITH, M.F.: Demográfiai kihívások és az egészség Németországban.
 TRZCINSKI, E.: A bevándorló anyák integrálása Németországban: politikai kérdések és empirikus eredmények.
 EDMONSON, B.: Népeségdinamika Németországban: a bevándorlás szerepe és a népességi momentum.
 VERDUGO, R.R.: Munkások, a munkások termelékenysége és a függőségi arány Németországban: elemzés szociálpolitikai üzenettel.

2007. No. 1.

- PANDE, R.P. – ASTONE, N.M.: A fiúszületés preferenciájának okai India vidéki területein: a struktúra szerepének és az egyéni tényezőknek az összehasonlítása.
 LINDSTROM, D.O. – KIROS, G-E.: A csecsemő- és gyermekhalálozás hatása az azt követő termékenységre.
 SANTIBANEZ, L. – GONZALEZ, G. – MORRISON, P.A. – CARROLL, S.J.: A közösségi főiskola által kiszolgált népesség számára vonatkozó becslés módszere.
 FREYMERYER, R.H. – JOHNSON, B.E.: A női nemi szerv csonkításának háttere Nigériában.
 BURR, J.A. – MUTCHLER, J.E.: A lakóhelyi függetlenség az öregkorúak körében: közösségi és egyéni tényezők.
 FERNANDEZ, L. – HOWARD, C. – AMASTAE, J.: Iskolai végzettség, faj/etnikum és elvándorlás egy határmenti városban.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség